

ŽAK KONFINO

**JESI LI TI
RAZAPEO HRISTA**

NOVINSKO-IZDAVAČKO PREDUZEĆE
BEOGRAD, TERAZIJE 27

BEOGRAD
1968.

Za izdavača
Ljubiša Manojlović

Korice
Zuko Džumhur

Grafička oprema
Zdravko Todorović

Korektor
Dušica Mučalica

Kad sam se, posle rata, vratio u svoj zavičaj, u Leskovac, nisam tamo našao nikog svog i ni jednog Jevrejina. Ni groblja nije više bilo. Ni bogomolje. Ni ikakvih drugih tragova da je tamo već stolecima i do nedavno postojao neki jevrejski živalj.

Nema u tome ničeg neobičnog. To je priča miliona naših, i ne samo naših ljudi. Sada nam je postalo važnije da se prebrojavamo koliko nas je ostalo živih, ako ne ovde, onda makar gde. I postala je važnija, i sasvim neodložna, briga da se sačuvamo u životu, da organizujemo nov život i da, ako ikako možemo, nastavimo tamo gde smo stali.

I da se ponovo vežemo sa onim što je, u neku ruku, srž naše srži. Da potražimo korene i oživimo prošlost. Za sebe i za potomstvo. I za svet oko nas. Da crpemo snage i iz tih izvora, iz kojih smo ponikli. Da bismo bolje znali šta smo i kuda idemo.

Iz tih pobuda sam napisao ovu knjigu. Da to bude spomenik koji će bolje nadživeti spomenike na grobljima i s grobalja. Sigurniji, trajniji, sadržajniiji, upečatljiviji. Da nam priča i da nas podseća da smo bili i kakvi smo bili. I da smo na svoj način umeli biti ljudi. . .

OVAJ ROMAN NAGRADEN JE PRVOM NAGRA-
DOM NA XII NAGRADNOM KONKURSU SA-
VEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

I DEO
KAD SMO BILI DECA...

HRISTOS SE RODI, TIJA¹⁾ POLOMBA

Na *Purim*²⁾ nam se Žak maskirao kao Miloš Obilić, a *hahamov*³⁾ Urijel kao Milan Toplica; cara Murata igrao je — kao gost — Caka koji je, u civilu, prodavao đacima đevreke i drugo pecivo.

Ogroman uspeh požnjeli su naši umetnici u skeču »*Boj na Kosovu*«. Naravno, tu nije važno što je taj boj bio na Kosovu nego je važno što tu gine car Murat koji nije bio ništa bolji od morskog *Amana*, našeg din-dušmana. . . Žak je kao reditelj koristio svoje rediteljsko pravo u pogledu nekih sitnijih izmena u tekstu, kako bi publika razumela da je taj car Murat u stvari — *Aman* i niko drugi.

U ulozi Miloša Obilića Žak je neobično podsećao na našega pretka Mordehaja, a Urijel je bio pljunuta kraljica Ester, lepotica (nećaka pomenutog Mordehaja), koja je naš narod spasla od *Amana*. A Caka. . . o njemu ne vredi ni govoriti, jer toga cara Murata, kao i *Amana*, mi mrzimo i preziremo; što je i zaslužio.

Pa kad je neko već tako umetnički nastrojen, on teži za većim ostvarenjima. Zato nije čudno što se Žak sav založio da za naredni *Purim* spremi svojoj publici još veće iznenađenje.

I tu je došla kao poručena igra *koledara* koju hrišćanska deca izvode o Božiću.

Dakle, na taj praznik zalazi u hrišćanske domove car Irod u pratnji triju mudraca sa Istoka i izvode tu njihovu tradicionalnu maskeradu, pomenute *koledare*. A jedan od

- 1) Tetka
- 2) Jevrejski praznik
- 3) Sveštenikov

tih koledara, i to baš car Irod, nije bio niko drugi nego glavom i bradom onaj Žakov umetnički kolega, car Murat, koga je Miloš Obilić rasporio na Kosovu polju.

On je imao sve oznake carskog dostojanstva: i krunu na glavi, i carsku togu s velikim krstom na leđima, prošaranu većim i manjim zakrpama; imao je bele brkove i dugačku, sedu bradu, i potpuno nagaravljeno lice, i sablju dimiskiju; a da ne govorimo o onom savršenom carskom držanju, kakvo nemaju ni pravi, rođeni carevi.

Ali izdao ga je glas, isti onaj glas kojim je svojim mušterijama, đacima, dočaravao svoje pecivo, kifle, đevreke i kolače.

Tim istim glasom sada je car Irod sa ostalim koledarima pevao to njihovo »*Radujtesja i veselitesja*«, njime je i on sam carski nastupao u svojoj solo-partituri »*Ja sam Irod car*«, i Žaku je bilo dovoljno da ga samo dva-tri puta čuje pa da se seti da to ne može biti niko drugi nego baš Caka.

Žak je svoje mišljenje i svoje utiske saopštio svojim drugovima, umetnicima: Urijelu, *hahamovom* sinu, i Kamčetu Kariju, a ovi su se, pošto su se nagledali čuda, složili s njim.

Ali dok je do tada Jevrejčić nešvesno zadržavao strah da bi neko mogao da im zameri, ili da ih izgrdi što se motaju s koledarima, te su nekako sa snobivanjem pristajali uz onu gomilu dece koja je činila neku vrstu počasne svite koledara — sada ih je to neodoljivo privlačilo njima.

Žak je sa svojim drugovima sva tri dana Božića pratio koledare, ulazio s njima u hrišćanske domove, slušao uvek sa istom pažnjom i uživanjem šta oni govore i pevaju, gledao šta izvode i, dok je Božić prošao, cela tajna koledara bila je proniknuta, sve njihove pesme i ostala prikazivanja naučena.

Bogovski su Žak i njegovi drugovi proveli taj Božić. Baš kao da je i njima bio praznik. Tri dana lutanja s koledarima bilo je dovoljno da se i sami osećaju »koledarski«. A trećeg dana Božića, baš kad su prolazili pored Žakove kuće, njemu je palo na pamet da predloži caru Irodu da navrate i do njih.

Ali onda je došao kraj lepoj igri:

— Ej, šmokljo nijedan! — rekao mu je car osorno i podrugljivo, uz grohotan smeh ostale pratnje. — Otkud sad koledari u jevrejskoj kući?! 'Ajd', kidaj. Marš odavde!

— Ti mi pa mnogo znaš! — setio se Žak da mu odgovori, pa je, uvređen do dna duše, strugnuo s drugovima.

Žak i Urijel su pametna deca, ali jedno ne mogu da shvate: zašto se Isus ne bi mogao roditi i u jevrejskoj kući? I kad oni kao osnovci to nisu mogli da shvate, još manje je mogao da shvati Kamče koji još nije ni pošao u školu.

— Mi smo, sine, Jevreji — pokušala je to Žaku da objasni mama, ali on od toga nije mogao da postane pametniji.

— Ali, zašto on ne može da se rodi kod nas? — vraćao se Žak na polaznu tačku.

— Ne može ni kod njih, sine — branila se Klara, Žakova mama.

Ali Žak je neumoran:

— Pa zašto onda oni uvek kažu »Hristos se rodi«?

— Oni to samo tako kažu, sine.

Zaista, on se sada vrlo dobro seća da nigde, ni u jednoj kući, nije video maloga Isusa. On je čuo da koledari pozdravljaju sa »Hristos se rodi!«, ali video nije ništa. To su, dakle, oni »samo tako« govorili! ... Kao što ni car Irod nije bio istinski car Irod. . .

Ljudi su samo tako govorili.

Tri drugara su posle bogzna koliko puta — upravo kad god bi se negde našli sami — izvodili ceo taj koledarski ceremonijal i bili su uvereni da oni to mogu da izvedu bolje od Caka i njegove družine. Pa kako je *Purim* bio na pragu, pomislili su da bi to moglo biti iznenađenje koje bi sve u mahali zadivilo.

I, eno ih, ozbiljno se pripremaju. Ali to nije laka stvar. Tu su ti, brate moj, potrebni brkovi, pa brade, pa sablje, pa toge, pa kivot — jao, znate li vi šta je to kivot? — za skupljanje dobrovoljnih priloga, i ja prosto ne umem ni da nabrojim šta je sve potrebno. A sve to oni su još morali da pripremaju u najvećoj tajnosti!

Kad im se učinilo da su se već solidno spremili, došli su na misao da izvedu najpre jednu — kako bi rekli —

generalnu probu. Ali pravu, kao da je već *Purim*, i kao da oni to stvarno izvode. Cara Iroda je igrao Žak, dok su Urijel i Kamče igrali mudrace sa Istoka. Urijel je kao stariji uzeo dve uloge: Valtazara i Melhiora, a Kamčetu je dopalo da igra Gašpara. Lica su ćumurom nagaravili da ih niko ne prepozna; njihovi izvrnuti kaputi izgledali su kao prave carske toge, odnosno kao odežde mudraca sa istoka; kao *kivot* Žak je upotrebio maminu pudrijeru, dok su tutke (stabljike od sasušene konoplje) služile mudracima sa Istoka kao magarci, a caru Irodu kao konj.

Najpre su otišli *tija*-Palombi. *Tija*-Palomba je rodila i odgajila osmoro dece te je od njih doživela svakojaka čuda i pokore. Zato se nije nimalo uplašila kad ih je ugledala. Međutim, njihov pozdrav je učinio poražavajući utisak. Jer, koledari su sasvim koledarski pozdravili:

— Hristos se rodi!

Ona se jedva pribrala da im odgovori:

— Ali, nesrećna deco, pa mi smo Jevreji!

— Pa i mi smo Jevreji, *tija* Palomba, ali to se tako kaže — objasnili su neobični gosti.

A onda su, na njeno najveće zaprepašćenje, stali da izvode svoj program.

Tija Palomba je jedva razumevala srpski, a staroslovenski baš nimalo. Tek kad je car Irod otpočeo svoju tačku, ona je došla k sebi. Videla je da je jedan car Irod u velikoj nevolji, jer mu se levi brk sasvim iznenada i neočekivano odlepio, pa je morao u isto vreme i da rukuje sabljom dimiskijom i da pridržava brkove. Iz toga je ona zaključila da će sve ovo biti neka šala za *purimske* maske-rade i, kad je, posle svega, pristupio Gašpar, mudrac sa Istoka, i pružio joj pudrijeru, ona je bez razmišljanja spustila u nju dve kocke šećera.

Drugim rečima, turneja je otpočela pod dosta srećnim okolnostima. Koledari su obišli još nekoliko domova i sve se odvijalo po programu.

Međutim, posle su iskrsele neprilike zbog kojih se turneja nije srećno i završila. Kad su u podne pošli na ručak, koledari su, premda još nisu bili obišli sve domove, odlučili da podele skupljeni prihod.

Ali, eto šta se događa kad nemaš utvrđene cene: kad su naši koledari izvrnuli pudrijeru, našli su u njoj jedan dinar, dva stoparca i dve kocke šećera. A onda se ponovilo nasilje, uobičajeno tamo gde vlada pravo jačega: car Irod je uzeo dinar, Urijel je uzeo dva stoparca (po jedan za Melhiora i Valtazara) i Gašparu su ostale samo dve kocke šećera.

Gašpar, mudrac sa Istoka, mada još nije pošao u školu, vrlo dobro je znao da razlikuje dinar od stoparca (koji čini ravno pola dinara), a njega od dveju kocki šećera. I, naravno, nadao je dreku, udario u plač, psujući Iroda i onog drugog kako su zaslužili, a kad je došao kući napravio je lom.

Tija Solči je pokušala da umiri svog ljubimca, ali sve njene reči nisu bile u stanju da pretvore šećer ni u stoparac, a kamoli u dinar. I kad je sve ostalo bez uspeha, ona je s njim pošla pred najvišu instancu, pred *hahama*.

Gašpar je u tom trenutku ostavljao takav utisak da bi se i najokorelije srce ražalilo. Suze koje su potocima lile povukle su duboke brazde u onoj gari ispod očiju i oko nosa. A pošto se prilikom tako iskrenog plakanja obično pomalo i slini, bilo je i drugih, manje pravilnih brazdi ispod očiju i oko nosa. On se jednom rukom držao majci za suknju, a drugom je držao magare, odnosno tutku s koje još nije bio sjahao, jer on i nije mislio na demobilizaciju. Jednom reči, prizor je bio užasno dirljiv.

To je učinilo svoje. *Haham* bi sada, pre svega i svačega, možda kaznio sina zbog dela jeresi i izdajstva, ali je najpre uzeo u postupak pljačku nad jadnim Gašparom.

Na to je onda Irod car, možda malo i drhteći, premda s najubedljivijim dokazima u ruci, objasnio da je posredi nemogućnost da se jedan dinar i dva stoparca podele na tri ravne časti. On je, navodno, kao car imao legalno pravo na onaj dinar. Ostatak bi, doduše, mogao sasvim pravilno da se podeli na dva ravna dela. Ali nezdoga je bila u tome što je Urijelov učinak bio daleko veći, pošto je on stvarno imao dve uloge: Valtazara i Melhiora. Prema tome, bila je prava sreća što su se našle one dve kocke šećera za Gašpara!

Uvažavajući razloge cara Iroda, *haham* je iz svog džepa izvadio dinar i dao ga Gašparu, mudracu sa Istoka, čije se lice odmah razvedrilo najblaženijim osmehom.

Tek kad je stvar s te privatno-pravne strane bila izglađena, pristupilo se razmatranju delikta s versko-političkog aspekta.

Najpre je Žak morao nedvosmisleno da se izjasni o tome da li on sebe smatra Jevrejinom, a kad je na to usledio njegov potvrdni odgovor, došlo je na red glavno pitanje: zašto su, u kom smeru i s kakvim ciljem Žak i njegova družina (a glavni okrivljeni bio je Žak, kao najstariji) upotrebljavali i šta su hteli da kažu inkriminisanim izrazom »Hristos se rodi«?

Ali sva sumnjičenja i podmetanja Žak je učinio bespredmetnim svojom senzacionalnom izjavom da se Hristos nije uopšte ni rodio! U to su se on i njegovi drugari lično i svojim očima uverili kad su o Božiću išli s koledarima, jer malog Isusa nigde nisu videli, nigde i nigde! Znači, oni ljudi su to »samo tako« govorili i, možda, baš nama u inat! A ako i mi to kažemo, onda im inat ništa neće vredeti! Jednom reči, postupak je pre bio vredan pohvale!

Urijel i Kamče su potvrdili navode glavnog optuženog i sud ih je oslobodio optužbe.

MAMA, KO JE TO HRIST?

Dakle, nije se ni rodio. Šteta! Iskreno vam kažem. Jer, to je tako lepo igrati se koledara!

Onda se na horizontu pojavio Mića.

Mića ti od ranog jutra zađe iz mahale u mahalalu da traži kavge i megdana. Iz čista mira. To mu je kao neka duševna hrana.

Mića je već pošao u školu. Ali to mu je bilo sasvim sporedno zanimanje. Jer, on se definitivno opredelio za poziv siledžije. Dovoljno je da ga pogledaš i odmah znaš: Mića i škola — to ne ide zajedno.

On ne smatra da svaka bitka treba da ima bezuslovno neki razlog i opravdanje. Nije on takva cepidlaka. On priđe žrtvi i naprosto kaže: ti si taj koga tražim! I — napada.

Mića je iz Sahat-mahale, a ova se ne graniči s našom. Ali kao kad ono morski pas zaplovi u dotle neokužene vode, on je odjednom postao strah i trepet u našoj mahali: on ide, ide; pa zastane; pogleda levo i desno, zagleda se u ovo i ono, ovde može da se zametne kavga, tamo ne može, i — evo ga: već se ustremio na žrtvu!

Jednoga dana — čemernoga li dana! — Mića se name-rio na nejakog Žaka.

Ali to je sada imalo jedno specijalno obeležje: taj Mića koji — kao što smo videli — nije mario za razloge i opravdanja, odjednom uzima na sebe ulogu egzekutive u vezi s jednim — po njegovom mišljenju, neokajanim, dve hiljade godina starim, istorijskim — grehom, s pitanjem glavnog krivca u aferi Isusa Hrista.

To izgleda utoliko čudnije što Mića nije bio nimalo klerikalno nastrojen. Ta on je jedva znao gde im je crkva,

a bogzna je li ikada, makar i o slavi i drugim praznicima, poljubio popa u ruku.

Zato je mnogo prihvatljivija pretpostavka da je bila u pitanju obična diskriminacija zbog neslaganja naravi.

Jer Žak je bio egzemplar mirnoće, te može lako da se zamisli da su Mići danonoćno kod kuće isticali kao uzor nekoga od Žakove sorte, pa je sada naumio da se osveti. Onako, načelno. Dojadile mu pridike, pa eto!

Nije isključeno ni da su ovome susretu prethodile i neke batine. Jer, valjda je i Mići neko sudio. Bar kad bi tako nekim podvigom prekardašio.

Ali neka i nisu bile u pitanju batine. Možda toga dana Mića nije smeo da ide kući nego je bez ručka lutao ulicama. A kad si bez ručka, zna se šta misliš onima koji su siti.

U tom slučaju možda je i Žak pomalo kriv. Na primer, zato što se našao Mići na putu. A on je čak dozvolio sebi da uopšte ne primeti Miću! Sav se bio zaneo razmišljajući o tome šta li mu to znači i zašto apoteka ima dve firme, pa na jednoj lepo piše: APOTEKA, a na drugoj AROT-NEKE? (On onda još nije znao latinicu, pa je latinsko APOTHEKE čitao kao da je ćirilica.)

I usred tih razmišljanja iskrsava pred njega Mića i bez mnogo uvijanja i objašnjavanja postavlja kobno pitanje:

— Jesi li ti, bre, razapeo našega Hrista?

Mića to pita takvim tonom kao da razgovara sa samim ubicom!

Žaku je ovo pitanje prosto oduzelo moć govora. Stao je kao ukopan, a Mića ga je gledao u oči i cerio se:

— Ti si razapeo Hrista, je li?

To on pita Žaka koji zna da se Hristos nije ni rodio! A kad se nije ni rodio, kako ćeš ga razapeti?! . . . To je tako jasno i očigledno, ali otkuda ti hrabrosti da to kažeš! Jednom Mići! . . .

I, umesto da on Mići kaže šta zna o Hristu (a imao je dva onako jaka svedoka!), on je stao da se pravda i da se brani!

— Nisam ja! Majke mi, nisam ja!

To je bilo rečeno najubedljivijim tonom. Ubudljivije se nije moglo. Jer to »majke mi« važno je kod kuće kao

vrlo ozbiljan argument koji je u najmanju ruku pružao osnovu za dalje razgovore. Ali pred Mićom to nije važno. Jer, on je odmah zatim izbacio na tapet jedno drugo, još opasnije, pitanje:

— Pa ko ga je onda razapeo? Hajde, kaži, ko ga je razapeo?

Žak nije umeo da nađe nikakav prihvatljiv odgovor. Čak ni to da se ne može razapeti neko ko se nije ni rodio! Uostalom, Mića nije pokazivao nimalo volje da Žaku da malo vremena za razmišljanje. Žurilo mu se, eto. Ili je, možda, bio ubeđen da Žak neće moći da nađe krivca, pa je odmah pristupio izvršenju kazne.

Žak se nekako i branio. Bolje, pokušao je da se brani. Podigao je ruku da bi sačuvao glavu, ali toga dana nije se ponovila istorija Davida i Golijata. Ni traga! Žak je čak — a to mu zaista ne služi na čast! — ceo sistem odbrane sveo na plač i zapomaganje. Mića, međutim, nije osećao ni strah ni sažaljenje.

Ali odjednom se tu stvorila Dona. Dona Jeruhamova, njihova prva komšinica. Bilo joj je valjda i svih 13 godina. Mići je, međutim, bilo više i od 14. Ali to Doni nije smetalo.

— Klipane jedan! — podviknula je ona Mići. — Sram te bilo! Decu tučeš! Ih, kukavico, ti!

Izgovorila je to s takvim prezirom i strogošću da joj je onako majušnoj to dalo ne znam kakvu snagu. A u glasu joj je bilo toliko samopouzdanja kao da ima bombu u ruci!

— Zar te nije stid, mangupe nijedan! — dodala je da ga sasvim dotuče.

I tako, eto: u ruci — bombe; iz očiju — munje sevaju. Sve to daje naročitu draž njenom licu, pa i celom njenom biću.

— Ti si taj Mića — dokusuruje ga ona. — Znam, znam. Baš me briga! Da ne misliš da me je strah od tebe? . . . Hajde, udari ako smeš! — veli ona i unosi mu se u lice.

A on, razbojnik, zgrabio pa stao — da ljubi!

— Ovo ti je za »klipane«, ovo ti je za »mangupe«, ovo ti je od Miće, i ovo od Miće, i ovo od Miće, a ovo za — Hrista! — I . . . cmok! U usta. A onda je nagao da beži. Beži i ceri se da ga cela mahala čuje!

Žak razrogačio oči i ne može da se čudom načudi kakvom se to cenom otkupio.

A Hristov osvjetnik beži. I gromko se smeje. . .

Pa dobro, čemu se smeje? Da li kazni? Ili što je tako formulisao kaznu? Ili svome stilu?

A onaj poljubac »za Hrista«, pa to gotovo da je kao neko krštenje! Taj mangup će još da se hvali da je pokrstio Donu!

A stvarno, svi oni poljupci mogu i da se prime i oprostite. Ali taj poljubac »za Hrista«, to — ne, i ne!

Dona je tek sada stala da grdi. Grdi i plače. Svemu se ona nadala, ali da će na taj način da nastrada, tome se nije nadala.

A Mića se već izgubio s horizonta. Iščezao. I sada nemaš ni za kim da vičeš!

Dvoje stradalnika mahinalno se hvataju za ruke i kreću kući. Putem još malo plaču. Naravno, tiho i diskretno, kako se već to čini kad se oplakuje gorka sudbina. Pa znate li vi da je ovo sad prvi put muškarac poljubio Donu? I to baš taj razbojnik, Mića! To je tolika nesreća da je, eto, Žak spreman da se povuče u drugi plan i da dozvoli da se njegovo stradanje uopšte ne pominje. On Doni priznaje prioritet. Dona dobila poljupce, on batine, pa — njoj prioritet! Ali takva je situacija. A Žak ima smisla za te finese.

Pa bar da onaj razbojnik nije rekao: »Ovo ti je za — Hrista!« . . .

Zašto li je on to rekao? Da li je time hteo da naglasi da ne misli da pređe na lični teren? A stvarno je taj poljubac »za Hrista« bio najduži. I to — u usta! Uh, samo što je nije ugušio! Bezobraznik prokleti! Sada Dona uzalud briše usta i pljuje. . .

Kod kuće Žakova mama ne zna koga će pre da teši. Pa — koliko god da se on sam povukao u drugi plan, i to dobrovoljno i po sopstvenom nahođenju — Žaku sada gotovo kao da nije pravo što se o njegovom stradanju ne govori. Njegovu mamu oni poljupci očigledno više intrigiraju i čas-počas pa se vraća na to i raspituje kako je sve to bilo.

Srećom, Donini stanuju u istoj avliji, pa je njena majka, *tija* Palomba, odmah potrčala po svoju ljubimicu.

I opet su Mićini poljupci prevagnuli. I njegove reči. Jedino je utešno bilo što je Klara, Žakova mama, uzela Žaka u krilo i za celo vreme razgovora s Palombom držala ga tako zagrljenog.

Žakovo stradanje došlo je na red tek kad su *tija* Palomba i Dona otišle.

Dotle je ojađeni Žak uspeo da formuliše izvesna određena pitanja:

— Mama, ko je razapeo Hrista?

— Mama, ko je to Hrist?

— Mama, šta je to »razapeo«?

— Mama, zašto on kaže da sam ga ja razapeo?

Serioznija anketa se ne može zamisliti.

Međutim, atmosfera majčinog krila ne pruža sve pogodnosti za neki strogo naučni rad. A možda ni sama Klara nije bila na dovoljnoj naučnoj visini.

— Možeš misliti ko je i kakav je taj Hrist kad se jedan Mića našao da ga brani! . . . — eto, to mu je kazala. — I baš je tebe našao, siroto moje dete! Srce mamino! Sunce moje!

U majčinom glasu je sva nežnost ovoga sveta. I obećanje i sigurnost u ruci koja miluje. I već se više i ne razabire smisao reči nego se sve razliva u jednu neodoljivu uspavanku.

IZ ŽAKOVE TAMNE PROŠLOSTI

A sad ću vam još nešto reći: sve je to možda bila samo kazna božja. Jer, Žak je imao i grehova. O-hol... Počeparkajte malo po prošlosti. Žak je već imao i prošlost... I to kakvu prošlost!

Haj'te da vidimo kako je to bilo, na primer, kad se on jednom igrao krajcarica.

Molim, priliči li takva igra sinu jednog pobožnog Jevrejina? Jednom nosiocu titule *ižo grande de la madre*?)

Pazite dobro: Žak se igrao krajcarica, izgubio je sve što je imao, a onda je otišao, rekavši družini da ga pričekaju dok donese novac od kuće.

Ali... on nije otišao kući. Ne, otišao je u hram. Ali ne radi toga da se pomoli Bogu (što takođe ne bi bilo fer, mislim to uplitanje Boga u igru krajcarica) nego... ah, priča li se to? Priča li se to?

Evo Urijelove verzije o tom događaju:

— Žak je rekao da ide kući, ali on je pošao sasvim drugim pravcem...

To je Urijelu bilo sumnjivo pa je pošao za njim. (Ni to nije bilo lepo prema drugu, ali hajdemo dalje.) Urijel je, dakle, pošao za Žakom i video kad je ovaj ušao u hram, pa pravo prema kasici, u koju vernici spuštaju dobrovoljne priloge i — obio je.

Obio je, kad vam kažem! I digao sve što je našao u njoj. Upravo, ne baš sve nego, otprilike, onoliko koliko mu je bilo potrebno za — *obrtni kapital*, kako se to trgovačkim jezikom kaže.

4) Maminog velikog sina

Dakle, stvarno, nije sve odneo. Ali nemojte se sada raznežavati i pričati kako i druga deca krađu... Dobro, hajde, recimo da krađu. Ali šta krađu? Krađu, na primer, grožđe po vinogradima. Ili, možda, koju lubenicu kad seljaci donesu bostan na pijacu. Ali Žak je Boga pokrao! A znate li vi da Nisim, Žakov otac, uvek njemu, Žaku, ostavlja da izvuče loz iz hrpe lozova, koje Laza Efrajim donosi pred svako izvlačenje i ovaj u svom teferu mora da naznači kao igrača ne Nisima nego — Žaka, koga bi Bog morao više voleti kao nevinog i bezgrešnog, pa je i šansa za dobitak daleko veća.

Pa šta da vam dalje pričam? Teško je to odgajati dete i izvesti ga na pravi put. A Jevrejinu je to teže no drugima. Jer, valja mu ulivati u glavu saznanja koja su teret duši. A među ovima nije najmanje mučno to da je Jevrejinov greh dvostruko težak: jedanput kao — greh, a onda još jedanput po tome što ga je Jevrejin učinio.

To je Nisim naumio da utera sinu u glavu tako da mu celog života posluži za nauk.

A sada da vidite šta je dalje bilo.

U mahali je na dnevnom redu Žakov podvig. Jer, greh je ostao neokajan. A Nisim ima takvu narav: on ne pristupa kažnjavanju dok mu ne dođe »inspiracija«. Pogotovu kad su teži delikti u pitanju.

Jednoga dana, baš kad je Žak u sokaku pred kućom prišivao poslednju tutku na kosturu jednog ogromnog zmaja i već je uživao zamišljajući kako će se zmaj vinuti nebu pod oblake, naiđe Nisim i, vidno uzbuđen, upita:

— Je li ti, *ižo grande de la madre*?...

Žaku nije više trebalo. Naslutio je opasnost i, ne razmišljajući mnogo, nagao da beži.

Do krajnosti razjaren, Nisim je pojurio za njim. Žak je već bio dobro poodmakao, ali se Nisim dosetio te udario prečicom da sinu preseče odstupnicu.

Žak je taman imao vremena da se okrene na levokrug i uleti u dvorište Mladenine pekare.

Mladena je čula trčanje i galamu, izašla je iz sobe i sprečila se između oca i sina:

— Stani! Stoj! — rekla je Nisimu.

— Pusti me! — ljutio se Nisim i pokušao da odgurne Mladenu.

— Ne dam! — branila je Mladena, a Žak je za to vreme klistnuo kroz kapidžik i nestao s lica zemlje.

Nisim se onda okrenuo da pođe.

— Kad ogladni doći će na jasje — rekao je. Bilo mu je krivo na Mladenu, ali šta je mogao!

— More, nemoj da se sekiraš, komšija — kazala mu je Mladena. — Dete kao dete. I moj Ika je bio takav, pa eno ga sad na školama, u Beogradu.

Nisim je samo odmahnuo glavom. Tja, mislio je u sebi, kako ćeš ti sad jednoj Mladeni objasniti o čemu se ovde radi. . .

Kad je bilo vreme ručku, evo Mladene, vodi Žaka za ruku.

— Ima li ručka za nas, komšija? — upitala je.

— Ima, komšika, kako ne bi bilo! — kaže Klara.

— Ima, ali samo za tebe — dodaje Nisim.

— I za Žaka, komšija, molim te. Meni za ljubav. I molim te da mu oprostiš. Videćeš ti kako će on odsad biti dobar. — Onda se okrenula Žaku: — 'Ajde, idi da ručaš — i privela ga stolu.

Žak je pokunjene glave seo. Majka mu je, čuteći, napunila tanjir.

— Hvala ti, komšija — rekla je na to Mladena i otišla.

Niko reči da progovori. Svi jedu i čute. Lea i Maza, Žakove mlađe sestre, došaptavaju se. Joško, najmlađi, razvrstava čaše u vojnice i zabavlja se. Žaka niko da pogleda.

— Šta možemo kad nam je takva sudbina — uzdahnuo je Klara. — *Il ižo del Džidio kresi y nigresi!* — pomenula je potom staru posloviču, prema kojoj je »jevrejsko dete što starije — tim gore«. Pri tom je upravila na Žaka pogled pun prekora, koji je izražavao njeno duboko uverenje da se to može mirne duše reći i za njenog sina.

Svi čute. Deca ispod oka posmatraju svog najstarijeg brata i po svemu se vidi da ni za šta na svetu ne bi volela da budu u njegovoj koži.

Žak je sav pretrnuo i čeka, oborenih očiju, da čuje šta će otac reći.

Ali Nisim kao da nije delio mišljenje svoje žene. Ne nada se ni on bogzna čemu od takvog sina, ali njemu ne leži taj defetizam. On bi sada čak rekao ženi i neku reč utehe. Prošla ga je ona velika ljutina, a i ručak je učinio svoje, pa se nekako stišao i više bi voleo da odloži i diskusiju i rešenje za neku drugu priliku.

— Pusti — kaže on ženi. — Jedanput ću ga tako izlemati da će celog života pamtiti! — izlaže on dalje kako zamišlja tu kaznu.

Odahnuo je Žak. Ozario ga značak nade. Za njega je glavno da se stvar odloži i sada samo strepi da mu majka to ne pokvari.

Klara je, međutim, sasvim nesrećna zbog takvog vaspitnog metoda svoga muža, što Nisim ne kažnjava odmah nego »kad mu dunu lutke«, kako ona to naziva.

— Uostalom — kaže sada Nisim, dobroćudno, kao čovek koji je našao značaj i dublji smisao jedne stvari. — Pa mi smo najsrećniji ljudi na svetu, *kerida*⁵⁾ — Pa zar ti ne vidiš da je naš sin postao *ganador*?

Ganador se naziva onaj koji privređuje. I to je najlepši san te sirotinje da im sin postane *ganador*.

Sada se Nisim tim rečima obraća sinu:

— Ti samo navali, *ganador del padre!*⁶⁾ — Cela čaršija mi je čestitala što je onako vešto obio kasicu — saopštava on Klari.

Žak je pokunjio glavu, a onaj zalogaj u ustima ni ovamo, ni onamo!

Sada nailaze dva Žakova druga da ga zovu u školu:

— Dobar dan, ljubim ruke — pozdravljaju starije i pitaju Žaka: — Hoćemo li?

⁵⁾ Draga.

⁶⁾ Tatin privredniče!

— Nećemo — odgovara Nisim umesto sina. — Mi ćemo našeg Zaka da ispišemo iz škole. On je već ispekao zanat. Tako kažete učiteljici.

Deca začuđeno gledaju i ne znaju na čemu su.

— Idite, deco — veli im opet Nisim — i kažete učiteljici da Žak neće više da ide u školu.

Deca odlaze, a Nisim objašnjava Klari:

— Pa dabome. Šta će mu škola kad ume tako vešto da krađe!

Žak je pocrveneo, i glavu i vrat uvukao u kaputić, a pesnicama otire suze koje potocima liju.

Nisim, naoko sve raspoloženi, nastavlja:

— Pa i ti, *kerida*, dosta si radila, bratel! Neka rade oni koji nemaju tako veštog sina kao mi. Tu ti je sasvim prost račun: ako on obije samo jednu kasicu mesečno, za nas je i to dosta. A kad poraste, pa kad počne da obija one velike kase, onda ćemo kupiti fijaker i konja, pa ćemo leti ići u banju. Ima da bude uživanja koliko ti duša miluje. A kad obije desetak kasa, njega će lepo poslati na robiju! Mi ćemo onda jednom mesečno ići da ga posetimo. A tamo, iza rešetaka, stoji Žak. Na njemu lepo robijaško odelo na štrafte, a na leđima i grudima veliko slovo »R«.

Začutao je. Deca blenu kao nema. Žak uglas plače.

— E, a sada dosta — razalila se najzad Klara. — Hajde, sine, poljubi tati ruku i moli ga da ti oprost.

Ali Nisim u poslednjem trenutku otrže ruku:

— Nije potrebno — kaže sinu. — Pa ja se ništa ne ljutim. Meni je baš milo što nam je sin *ganador*:

Sada Klara počinje da se ljuti:

— Zašto mučiš dete, bogati?

Onda privlači Zaka na grudi i miluje ga dok on sakriva glavu u njene skute, postidjen i osramoćen.

— Ja tebi kažem — veli Klara mužu — ja tebi kažem da naš Žak nije lopov. On je mamin veliki sin, a kad poraste on će postati doktor.

— Doktor?! Naš Žak?! O-hooo! — podsmeva se Nisim. — No, pa to će mi biti lep doktor!

— Još kako! — prkosi Klara. — A najpre će postati najbolji đak. To će on sada nama da obeća. Je l' časna reč, sine?

— Časna reč! — jedva uspeva Žak da kaže. Jer, svaki slog je prekinut jecajem i uzdahom, pa to možda i ne zvuči naročito ubedljivo.

— Jesi li čuo? — pita Klara muža.

— Jesam — veli Nisim. — Ali da li da mu verujemo?

Klara je svakako odlučila da mu veruje, čak obećava da će mu dati novac da hramu nadoknadi štetu, samo neka on mami kaže koliko je uzeo.

I Žak je priznao. Od silne tuge zaspao je u majčinom krilu.

Žak je bio srećan koliko je težak. Toliko mogu da vam kažem. Jer, slabo bi njemu vredelo što su mu tata i mama oprostili, da to nije i s Najvišeg mesta sankcionisano. Mislim, od Onoga koji je najviše bio oštećen, odnosno od strane Njegovog zastupnika na zemlji, našeg *hahama*.

Stvar je u tome što se cela ta *afera* dogodila negde oko naše Nove godine — Roš Ašana, koja je ionako određena za likvidiranje ili, kako se to kod nas kaže, *bacanje grehova* (*ečar pekados*).

To »bacanje grehova« obavlja se u predvečerje drugog dana praznika (Nova godina se kod nas proslavlja dva dana). Onda se svi opštinari, zajedno sa *hahamom*, okupe oko bunara, u bašti, pred sinagogom. I dok ovaj čita i poje propisane molitve, opštinari jedan za drugim prilaze bunaru, nagnju se nad njim i otresaju revere od kaputa. Kao da su se u toku cele godine baš pod tim reverima taložili grehovi, kao da je tu bilo neko skladište za njih, šta li! A sada, eto, počinje nova godina, pa valja u nju zakoračiti očišćen od grehova.

Naravno, to nije bilo baš ni tako jednostavno. Tome su prethodila dva dana molepstviya u hramu, pa duvanje u sveti rog (*šofar*), a majka nam za večeru spremi kao neki »hors d'oeuvre« — kolač, nazvan *sjeti sjelos*, što će reći »sedam nebesa«, kao kad bi to bila tačna božja adresa, to sedmo nebo, te tako bar znaš da ti tolike molitve neće biti uzalud i da ih neće neisporučene vratiti, sa oznakom da je »adresat nepoznat«, ili »otputovao neznano kud«. A to bi bilo bogu plakati da tolika iskrena nastojanja ne urode plodom.

Razume se da su i Zaka doveli na tu ceremoniju. Ali varate se ako mislite da je to išlo tako glatko. Najveće je teškoće zadalo pitanje kaputa: Zak je insistirao da obuče onaj isti kaput koji je imao na sebi kad je učinio kobni greh, jer taj se sigurno morao sakriti iza revera. Najzad su ga uverili da se grehovi sele iz starih u nove kapute, jer, da nije tako, svako bi mogao da podvali: obuče nov kaput i — gotovo!

A kad je ceremonija bila završena i Zak poljubio *hahama* u ruku i dobio njegov blagoslov, stalno ga je mučila misao šta se dalje zbiva u bunaru s tim silnim grehovima. Da li se oni tamo udave, ili putuju nekim podzemnim vodama, i kuda putuju?

Mogućnosti je bilo mnogo, ali najverovatnije mu je izgledalo da grehovi tamo čekaju do naredne Nove godine, pa ako se za sve to vreme ne učini ni jedan novi greh, oni se podave ili se rastope. Ali ako se učine novi grehovi, onda se ne može reći kakve sve kazne očekuju toga grešnika.

Zbog toga se Zak odlučio da cele naredne godine ne učini ni jedan novi greh.

Je li održao reč? Nije li ... ?

JEDAN ŠKOLSKI ČAS KOJI NEMA KRAJA

Gospođica Kostadinka je prva Žakova učiteljica.

Ona je malo grbava, upravo, nije grbava nego joj se pri hođu nekako iskrive leđa, šta li. A nije ni mlada. Ali Žakova mama joj tako vešto skroji i sašije haljinu da to postane sasvim neprimetno i to daje gospođici učiteljici neku sigurnost, te ona često sasvim zaboravi na svoju manu.

Gospođica Kostadinka zbog toga veoma voli Klaru i neobično joj je privržen. A njenog Zaka odlikuje osobitom pažnjom. On je prosto naprosto njen ljubimac.

I njen bratić, Miša, polazi dogodine u prvi razred. Ali ona već sada često dolazi s njim u školu i tamo on obavezno sedi u istoj klupi sa Žakom, pa prosto ne znaš koga više voli. A oni pravi drugovi, i *burazeri* paze se i nerazdvojni su.

Gospođica Kostadinka je odlična nastavnica. Ona uči svoje učenike da čitaju i pišu. I računju ih uči. I lepom ponašanju. Da svuda i na svakom mestu odmah može da se vidi da oni nisu neki mangupi nego dobra i lepo vaspitana deca, jednom reči — đaci.

Đaci... To nije mala stvar... »Ja u školu idem i dobar sam đak...« To zvuči, brate. Ili, na primer, ovo: »O, moj bože blagi, malen ti se molim: pouči me kako da sve ljude volim!«... Čitav životni program je u tim pesmicama. A kao nastavni plan i cilj nastojanja jedne učiteljice ne može se zamisliti nešto plemenitije.

I ovome uči naša gospođica svoje đake: da pojme šta je to — bog. A to nije teško kad imamo tako lepe pesmice. Tako je, eto, naša gospođica povelala svoje učenike u život i pokazuje im, uči ih i pomaže im da postanu ljudi.

Glavno je uliti mališanima u glavu, u mozak i u srce — pojam Boga. Naš svemoćni, večiti, dobri Bog, koji je svuda i na svakom mestu, koji sve vidi i sve zna, koji se brine o pticama, koji nam je dao sunce, a zimi nam daje sneg i Božić-Batu i Hrista Spasitelja, svoga sina.

Sa tim Spasiteljem je, svakako, stvar malo zamršena, jer to nije sam Bog, nego njegov sin. Isti onaj Hristos, razumete? *Onaj* Mićin... Onaj, zbog koga je Žak već stradao...

Dakle, nije bilo baš onako kako je to Žaku njegova mama tumačila. Onda kad je onaj Mića... sećate li se? Ne, to je bilo sasvim drukčije... Evo, danas gospođica priča đacima kako je to bilo... O, mama, mama! Pa kako si mogla onako slagati! A ovamo pričaš da sam ja tvoj veliki sin.

Učiteljica priča deci priču o Hristu.

Najjeziviju priču koja se može zamisliti. Ovoj deci, i Žaku, to je najjezivija priča koja postoji. Oh, taj sramni, taj užasni Juda Iskariotski!... Taj Jevrejin prokleti!... Pogledi sve dece upereni su u Žaka. Pa onda taj Pilat koji pere ruke... Suđenje... Golgota... Trnov venac na glavi... Posrtanje i padanje pod teretom krsta... I ekseri... Zakivanje... I ona druga dva razbojnika na krstu... »Oprosti im, bože, jer ne znaju šta rade!«

To su ovoj deci prvi pojmovi iz Hristove nauke. Ona se ovog trenutka sva svodi na tu priču o užasnom umorstvu, priču koja njihove mlade duše napaja gnušanjem i mržnjom.

Deca sada više ne gledaju u Žaka. A Žak ne zna šta je gore. Do sada su ga pekli plamenom prezira. Svaki pogled bio je jedan plamen. Plamen po licu, u mozgu, u utrobi. A svi ti pogledi kao jedna ogromna, strahovita buktinja... Ali onda je Žak još nekako bio živ. A sada je valjda već mrtav. Ih, kako bi on želeo da je mrtav! I dok je malopre on krio oči, crveneo i propadao u zemlju od stida, sada oni neće više ni da ga pogledaju. Tu i tamo on se sam usudi da podigne oči i sada on traži, on vapije za jedan mali znak sapatnje i sažaljenja.

Ali svi okreću glavu i neće da znaju da je tu. Pa i Miša. I učiteljica. Žak je tako sam, tako beznadežno, tako neljudski sam. Ta škola se pretvorila u pakao.

— Raspni ga! Raspni! — pripoveda učiteljica jezivu povest.

Jednog trenutka Žaku se učinilo kao da je to njemu namenjeno. Ali njega nije strah. Pa on uopšte ne oseća ni da je živ... Samo oseća jednu beskrajnu žalost. Sav je on jedna žalost i u njegovoj svesti nema mesta ni za kakva druga saznanja, niti u duši za druga osećanja.

Ima li ta priča kraja? Žaku se čini da se to nikad neće završiti. Ne, taj školski čas nema kraja. Kao da ceo život Žakov treba da se u to konsumira. Na tom času veronauke, u prvom razredu osnovne škole. A Žak ne oseća čak ni želju da beži i da se spasava.

Onda je ipak zazvonilo školsko zvonce.

Učiteljica je završila priču i otišla, ne pogledavši Žaka. I Miša s njom. I deca su otišla, ne znaš kad pre. Poskakala su iz svojih klupa i pojurila iz škole kućama. Pa kao na sudu: sudija odlazi, a za njim i ceo taj svet koji je došao da čuje i vidi okrivljenog i, zadovoljivši svoju radoznalost, sada žuri svojim poslom. Život je potekao opet svojim tokom, a optuženi, sada već i osuđeni, ostaje u sudnici, u tamnici...

Žak se oseća kao u tamnici. U svesti je mrak i kaos, u duši beskrajna tuga i utučenost... S koliko je radosti on pre dolazio u školu, s kakvim je pobožnim žanosom i ljubavlju gledao u svoju gospođicu, siguran u njenu naklonost i zaštitu.

A sada je toliko toga što je tako neshvatljivo... Na primer, ako je ona i pre sve to znala, kako je onda... Da, kako je to do sada sve bilo tako lepo i kako je ona mogla voleti Žaka, ako je sve ovo i pre znala! A sada je i dalje naizgled sve onako kao što je i pre bilo, kao da se ništa nije dogodilo, a ipak se najstrašnije dogodilo.

A od svega je najstrašnije što Žak više nema koga da pita. Kad ni mama ne zna, a pokazalo se da ne zna...

Sada nailazi famulus da počisti učionicu. Žak se, uplašen, trgnuo iz svojih misli i — strugnuo.

Ali on ne zna kuda će. Kući neće. On ne želi više da govori s majkom o tome. Ni sa ocem. Ni s kim.

Žak luta ulicama. Eno ga na mostu. Stao je kod ograde i gleda kako protiče reka. U reci se kupaju deca. Zovu ga:

— Dođi da se kupamo!

Gle, zaboravili su. Ili se prave da ne znaju. . . Ali, neće oni njega prevariti!

Odjednom oseti nečiju ruku na ramenu. Preplašen, on ne sme da pogleda ko je. Onda čuje:

— Šta radiš ovde, Žak? Zar ti nisi kod kuće?

Pred njim stoji učiteljica. Smeši se na njega, kako je to uvek radila. I gleda ga istim onim umiljatim pogledom.

Hm. . . Pa zar je ona zaboravila *ono*?

— Je li mama kod kuće? — pita još učiteljica.

Žak ne odgovara. Ne odgovara i ne misli da odgovori. Jer, njemu tu nešto nije jasno: ako ona tako pita, znači da se zaista njima uputila. Ona ima i paket pod mišicom, dakle nosi materijal za novu haljinu. To znači — to, Žaku je to vrlo dobro poznato. Dobro. . . — A *ono*. . . Kao da ne postoji, šta? Zar je ona to zaboravila? . . . Zar njoj to više ništa ne smeta? A *ona* je to pričala. . . Ej, ljudi božji, ona je podigla tužbu! Onakvu tužbu podigla, a sada se čudi što Žak čuti i, uopšte, ona se ponaša kao da o svemu tome nema ni pojma!

Pa kako mu to sada ide! . . . Eto, vidiš, sad Žaku više nije ni do plaća! A suze mu već bile na trepavicama. Bile, pa nestale. Idi, molim te! . . . Zar za takve odrasle vredi plakati.

ŽAK NEĆE VIŠE DA BUDE MAMIN VELIKI SIN

Njihova kuća uvučena je u zatarabljenu avliju, iza prvog raskršća sokaka. Na kapiji je na komadu nakrivo prikovane daske, ne baš mnogo ispisanim rukopisom, naškrabana firma: *Salon za dame*.

Ne treba po toj firmi donositi zaključke o salonu, još manje o poštovanim damama, klijentkinjama salona, a ponajmanje o samoj vlasnici, gospođi Klari. To naročito ne treba činiti sada, jer ona je danas rđavo raspoložena, upravo ljuta je.

Naljutila se gospa Klara, inače tako dobra i pitoma žena, pa joj došlo nekako zgodno da svojim dvema učenicama očita lekciju koju su zaslužile.

Ona to čini retko. Ali ako već dođe do toga, onda su to lekcije koje se pamte: zbog iscrpnosti, zbog dužine, zbog stila, pa i zbog smelih i često sasvim neočekivanih zaključaka.

Večeras imamo, na primer, ovu situaciju:

a) već je pola sedam, a još nije dovršena haljina za bal koji se večeras priređuje, a za koju već tri puta dolaze;

b) na Klarinoj vlastitoj haljini treba da se izvrše izvesne izmene u smislu najnovije mode; uz to se ona još nije *ondulirala*, a *kolmajzla* je neznano gde zatvorena. Gospa Klara je, međutim, tvrdo rešena da ide na taj bal, jer, najzad, nije ona stvorena na ovom svetu samo za to da radi i da argatuje;

c) Nisimova košulja još nije ni uštirkana, niti su pantalone ispeglane.

A sada da vidimo na kakvu pomoć može ona da računa.

Tu valja najpre pomenuti njene dve učenice. Medu-
tim — ako je verovati večerašnji pridici — one, u stvari,
samo misle kako će ovo i ono da zature: sad konac, sad
aufpucc, sad makaze i šta ti sve ne. I to, razume se, baš
onda kad se Klari najviše žuri! Sve u svemu — ništa!

Ali, zato ona ima: desnu ruku — Žaka, i desnu ruku
— Leu, što s njenom sopstvenom desnom rukom čini
ravno — tri desne ruke.

Tako, na primer, spremanje večere spada u nadlež-
nost desne ruke — Lee (razume se, u ovakvim iznimnim
prilikama). Lea je odlična kuvarića. Pa, ako joj se pone-
kad i dogodi da kupi ulje u posudi za petrolej, pa posle tim
uljem napravi zapršku, jela su i onda vrlo ukusna, samo
im je miris malo čudan.

Druga desna ruka, Žak, ima u svojoj nadležnosti
spoljnu službu (veze s klijentkinjama i pomodnim radnja-
ma) i brigu za održavanje reda i mira u salonu, stalno
ugroženom od strane ono drugo dvoje sitne dece.

I tu ti sad, usred takve situacije, kao grom iz vedra
neba, stiže vest od Ciganke da je bolesna te da večeras
neće doći da čuva decu. Tako ta četvrta desna ruka, Mara!

Mara im donosi vodu, a ponekad, kao u ovoj prilici,
postaje guvernant.

Nova bura gneva i jedna specijalna pridika na Marinu
adresu. Međutim, kako se ni posle toga nije sva žuč izlila,
Klara se odlučuje da se razračuna i sa samom sudbinom.

Ima li sudbine? Nema? ... Ne znam. Nauka kaže da
nema. Ali Klara nije u to uverena, te je sada iskoristila
priliku da i njoj očita bukvicu zbog te njene glupave i
opake naravi da nekima sve ugađa, dok o drugima uopšte
ne vodi računa.

I tako je svako dobio svoje.

Klara je učitala. S vremena na vreme otme joj se
još neki uzdah, prolije i neku suzicu, utučena i ogorčena,
a onda joj odjednom prostruji kroz glavu spasonosna
misao:

— Pa zašto ja imam velikog i pametnog sina? ... I
tepa Žaku: *ižo grande de la madre!*

Kod naše sirotinje je tako: ona gleda u deci, osobito
u prvencu, spasioca iz bede i nemaštine i takoreći s maj-
činim mlekom ga zadoji svešču o toj dužnosti.

Žak je lane pošao u školu. On zna za taj san svojih
roditelja i prima obavezu. To je u redu. Ali, brate, nije
u redu što se već sada njemu postavljaju zahtevi čija je
opravdanost veoma sumnjiva. Ovo *ižo grande* treba da
se smatra i kao neka počast, a ovamo se od njega traži da
svaki čas trčkara do mušterija i pomodnih trgovina, da
prenosi poruke i šta ti ja znam. A onda mu sleduje poruga
od strane drugova i prebacivanje da je kvari-igra. A što je
najgore, valja pamtititi te poruke koje prenosiš, a celim
putem ti pažnju privlače tolike stvari, pa te tako ponesu
da i sopstveno ime zaboraviš!

Zbog toga su mu posle i nadimak prikačili, još kako
uvredljiv nadimak! »Kazala-mama-uf!« — tako su ga
prozvali. Jer, kad ga je majka jednom poslala s porukom
nekoj klijentkinji, koja je daleko stanovala, on je, dok
je tamo stigao, zaboravio šta treba da saopšti. Pa da je bar
to primetio pre no što je ušao... I tako se celo saopštenje
svelo na: »Kazala mama, uf!« ... »Kazala mama, uff!« ...
Stenjao je, naravno, a ko ne bi!? A posle je klijentkinja
to pričala u salonu, a one pakosnice, Lea i Maza, jedva
dočekale.

Jednom reči, počast je bila preskupo plaćena. Osim
toga, sam Žak nije ni tako siguran da je on baš toliko
pametan kako njegova mama tvrdi. Nije, nije. A nije mu
ni stalo!

Ali, sad nije bio trenutak da se to pitanje potrže.
Zakasnio je. Ne možeš ti načelno da diskutuješ kad se već
prešlo na pojedinosti! Majka pita *zašto* ona ima velikog
i pametnog sina, a gleda te pogledom koji i miluje i poziva
u pomoć. E pa, izvoli, odupri se ako možeš! A majka već
precizira:

— Šta će meni Mara kad ja imam velikog sina!

Žak ume da oceni situaciju. Zato je odmah procenio
da će teško doći do večere, ako bi on sada najpre pošao
da traži zamenu za Maru. Zato se on ne buni, niti se
iščuđava što se njemu poverava ta nova dužnost: da ostane
po noći sam s decom i da ih čuva.

Šad se na njega izliva sva nežnost materina i tepanju nema kraja. Kao čarobnim štapićem ušao je mir u radionicu, odjednom je sve pošlo lako i brzo, i sve se na vreme završilo, u jednoj atmosferi šale i prisnosti celog »kolektiva« tog mode-salona.

Roditelji su uspavali decu i pošli. Mama je još jednom poljubila sina junaka i obećala mu da se neće dugo zadržati.

U niskoj i stvarima prenatrpanoj sobi mali čuvar sluša pucketanje vatre iz plehane peći. Pri čkiljavoju svetlosti petrolejke jedva se nešto vidi, ali on se dugim gledanjem privikao. Njegov pogled je uperen ka zidu na kome, s vremena na vreme, zaigra lelujava senka plamena koja stvara čudne i stravične slike. Dva-tri puta je ustajao da osvetli sobu i proveriti jesu li to senke. Pored njega spava Joško, a na drugom kraju postelje Lea i Maza. Žak leži budan, sluša kako svi kraj njega mirno dišu, onda se okreće na drugu stranu i pokušava da zaspi.

Sve je tiho i ništa se ne čuje. U toj tišini ima nečeg beskrajnog, nečeg jezivo praznog, u čemu se mališan oseća kao izgubljen. On zatvara oči i čuje kako ta praznina odzvanja i buči u njegovim ušima i glavi.

Napolju je zalajalo pseto. On zaustavlja dah i osluškuje. »Lopovi« — sinulo mu kroz glavu. Ali već je opet sve umuklo. I dok mu srce ludo bije, on ponavlja u sebi majčina uveravanja da lopovi ne idu siromašnima, pošto kod njih nemaju šta da ukradu.

Ali, njega nije baš toliko strah. Nije to strah nego nekako isuviše dugo traje. . . Uh, eto, sad opet Lea govori u snu. . . Luda jedna, kako ga je uplašila! On je obazrivo budi i nudi joj vode. Ona pije, ne otvarajući oči, a potom dalje spava.

E, kad bi Lea bila muškarac, . . . onda bi i ona mogla ponekad da bude veliki sin. Da bude pametna i junak, a ne uvek on. Evo, ona sada spava, a on se boji da zaspi. Jer, treba da ih brani. Od koga? Od čega? On ne sme da misli na to. Sav se kupu u znoju, grlo mu se osušilo, neki teret se svalio na njega pa ga pritiskuje i davi.

On se s mukom otrže od svega toga, te ustaje da bolje osvetli sobu. Tako. . . Sad je slobodniji. On bi rado to tako ostavio, ali plaši se da se brat ne probudi. Opet prituli i leže.

Sada oseća kako ga polako nestaje. Tek poneka iskra misli prostruji mu kroz glavu. Sve više ga osvaja osećanje bespomoćnosti, ugodne i prijatne, i on mu se sav predaje da najzad utone u dubok san.

Onda je nastupilo ono najstrašnije: Joško se probudio. Na njegovu dreku Žak se trgao kao ošamućen. Njegovo »pajki, pajki«, koje je pokušavao da kaže kao majka, bilo je sasvim neubedljivo i to je još više razdražilo malog plačljivka.

Tek sada je Žak ozbiljno prionuo poslu. Jedan za drugim padali su mu na um razni trikovi: tepao mu, pevao uspavanke, pretio baba-rogom, lajao, maukao, rzao, mum-lao, rikao kao pravi laf. Ali rezultat je bio porazan, jer od toga se kanda on uplašio više no Joško. Ili jedino on.

Onda se probudila i Lea, a za njom Maza. Pogledale su uplašeno šta se zbiva i pitale zašto Joško plače. Ne dobivši odgovor, zamišljeno su posmatrale sva ta Žakova nastojanja da umiri brata, a najzad su i same udarile u plač, pošto su, naravno, najpre lojalno i pošteno upozorile obojicu da će i same zaplakati ako to tako potraje. Na tu opomenu Žak ih je pogledao pogledom koji je pre delovao kao poziv na plakanje. Najzad se i njemu samom situacija učinila tako žalosnom da se i sam pridružio opštem ridanju.

Ko zna koliko je to trajalo. U međuvremenu je ponekom možda i ponestalo suza, ali niko nije hteo da izgleda manje očajan i manje dostojan sažaljenja od drugih, te plakanje nije prestajalo.

Svako je plakao kako je najbolje znao i što je jače mogao. A kad su se najzad pojavili tata i mama, nastao je — u očekivanju slatkih reči utehe i milošte — nov, najjači val plača.

Ali, onda se dogodilo nešto nepojmljivo: umesto utehe i milošte, na Žaka se osula takva grdnja da su svi ućutali. Usledilo je i malo batina, ali, naravno, više forme radi, i Žak se na to ne bi ni osvrnuo da nisu bile propraćene najtežim uvredama:

— Žalosna mi majka s takvim velikim sinom!
A to je izazvalo krik bola i očajanja, krik uvređenog ponosa i ubijene vere, krik koji je kao nožem parao:

— Zašto? ... Zašto? ... Zašto? ! ...

Klara je ustuknula, zastidevši se. Ono *zašto* čudno joj je zazvučalo u ušima. Nije li to i njeno svakodnevno pitanje? Gle! Kao sudbina njoj, i ona je detetu pre vremena svalila na pleća teško breme briga i dužnosti! Kako je mogla tako da postupi prema rođenom detetu?!

Sad ona pokušava da objasni detetu zašto je kažnjeno. To se postepeno pretvara u slatko tepanje. Žak je umiren, pusti još poneku suzu, ali kao da je zaboravljena velika nepravda. On želi samo još jedno:

— Mama, ja neću više da budem tvoj veliki sin!

— Eto ga! Sad daje ostavku! — podsmeva mu se otac.

— Dobro. Onda i mi dajemo ostavku. Ja neću više da budem tvoj tata. Neće ni mama više da bude tvoja mama!

— Je l' hoćeš tako, sine? — pita ga i majka. — Onda ćeš morati da tražiš drugu mamu!

Mališan je čvrsto zagrlio majku, što je čvršće mogao.

Svako je mogao iz toga da razume da se predomislio i da povlači ostavku. ...

ŽAKOVA PRIČA O SREĆI

Jutrom rano stigao je ujak i fijakerom se dovezao sa stanice.

Žak je još ležao. Kroz san je čuo kad je fijaker stao pred kuću, potom radosno klicanje i razgovor, te je brzo skočio iz postelje i kroz odškrinuta vrata izvirio da vidi ko je došao.

Nikad dotle Žak nije video svog ujaka, ali slušao je o njemu i tako se, kad ga je spazio i video ona radosna lica, setio da će to biti on. Onda je brže-bolje pobjegao da se obuče pa se vratio.

Ušao je polako, na prstima, stao iza ujakovih leđa, pa pošao dva-tri koraka levo i desno, gledajući samo kramice u gosta da ga tako *ošacuje* sa svih strana.

Ujak i mama su, međutim, bili utonuli u razgovor i praviti se da ga tobože ne vide.

Najzad se Žak odlučio. Stao je prema gostu i pogledao ga pravo u oči.

— Šta je, sine? Zar se tako pozdravlja ujak i gost? — pitala ga mati.

Žak se stidljivo smešio.

— Pa je li to taj Žak? — pita sad ujak i privlači ga sebi, grli ga i ljubi.

Onda se podiže da raspakuje poklon što mu je doneo: sanke za klizanje.

— Uh, što su fine! — kliče zadovoljno dečak. — Pa još s naslonom! — oduševljava se dalje. Onda ih podiže. zagrli ih kao kakvu bebu i šapuće, sijajući od sreće: — E, baš sam srećan!

Taj usklik iznenadio je ujaka:

— Tako? Pa zar ti nisi uvek srećan? — upitao ga.

Žak nije sasvim siguran.
Jest, da... Srećan je, dabome... Ali zimus, kad je
mama bila bolesna...

— Mama, smem li da ispričam *ono*?

— Zar nemaš ništa lepše da ispričaš? — odgovara
majka i značajno ga pogleda.

Žaku se, međutim, čini da je to najlepše i, ne čekajući
dalje na odobrenje, počinje da priča:

— To je bilo ovako... Bila je zima, i to vrlo hladna.
Sve mi zeble ruke i smrzavale mi se uši kad sam išao u
školu. A mama je bila bolesna... A onda, kad dođe vreme
da se poče u školu, a tata još nije doneo hleba, onda...
ali to nije važno, pošto ja onda za vreme odmora dotrčim
brzo kući i tako onda dobijem doručak... Ali ponekad...

Ponekad se događalo da tata ni onda još ništa nije
doneo. A Žak je znao: ako je mama namrštena, onda ne
treba pitati. Toga dana je mama opet bila namrštena i Žak
nije pitao. Nije pitao, ali nije hteo ni da se vraća gladan
u školu.

— ... I to je bila velika sreća!...

Da: bila je velika sreća. Jer nije samo on bio gladan
nego su to bili i Lea, i Maza, i Joško. A onda je bolje ako
se on nađe uz njih. Jer on ih zabavlja, priča im priče, te
oni tako zaborave da su gladni...

... A tamo, u kutu, stajala su kolica za bebu, koja su
sada služila kao korpa za rublje. Žak se doseti da bi se
deca lepo zabavila ako bi ih vozikao u tim kolicima. On
uze da sklanja ono rublje, kad ti odjednom nađe jedan
zavešljaj i u njemu neki novac.

— Pogledaj šta sam našao, mama! Novac neki! — viče
on i ne zna šta će od sreće.

— To je stari novac, sine. Taj više ne vredi, — veli
majka na to.

— Otkud ne vredi? — odvrća razočarano dečak. —
Vredi on, mama!... Videćeš da vredi! — i, pre no što je
mati stigla da mu objasni, on je već istrčao na ulicu.

U tri skoka bio je kod pekara. A tamo — gužva. Ipak
on se progurao i potražio hleb od pekara.

Ovaj, njihov komšija, pružio mu hleb i primio novac.
Žaku potpuno stalo srce. Sav se pretvorio u iščekivanje.

Srećom, pekar nije zagledao novac, bacio ga u fioku
i već se obratio drugoj mušteriji.

Žak, što ga noge brže nose, žuri kući. Srećan je i pre-
srećan. I jedva se uzdržava da već putem načne onaj hleb,
toliko je gladan. Ali ipak se uzdržao.

Evo ga kod kuće.

Deca kliču, blistajući od radosti:

— Evo bate s hlebom!

— Daj mi hleba, mama!

— Najpre meni, ja sam najgladniji — viče Joško.

Ali sada se dogodilo nešto najstrašnije.

Majka je sela na krevet i najledenijim glasom na-
ređuje:

— Ne, deco! Vi nećete jesti ukraden hleb!

A Žaku strogo naređuje, kao da mu nije majka i
kao da ga nije ona rodila:

— Odmah da si vratio taj hleb! I da priznaš pekaru
da si ga ukrao!

— Ali, mama! — pokušava Žak da umilostivi majku,
no ona ga i ne sluša:

— Ni reči! Odmah da si se pokupio! Napolje!

— Mama, pa mi smo gladni! — viču deca u glas i
plaču, zapomažu.

Ali sve je uzalud:

— Neću da čujem! Idi, ili ću ja bolesna ustati i vratiti
taj ukradeni hleb!

To je bilo užasno!

Gladan, a hleb u ruci! Miriše, golica, a prazna utroba
krči, previja! U ušima plač gladne dece, a u majčinih očima
taj srdit i prezriv pogled! I njen bolan i očajan glas!... I
sramota koja ga čeka kad bude priznao pekaru!... Među-
tim, Žak uopšte nije znao da je to krađa. On je samo bio
gladan i... i... i... pa, eto, otkud ti možeš da misliš
kad si gladan!... I kako je to glupo sa tim novcem: sad
vredi, sad — ne vredi!...

Mislio je da će umreti od stida i sramote. Ah, samo da
mama nije bila bolesna!... Ta, ne bi se on vratio pekaru,
pa makar ga i ubila! Ali ako on sada rasrdi i ožalosti bole-

snu majku, ili je natera da ustane i sama odnese hleb pekaru pa još i umre, šta onda?

Nema razmišljanja! Žak je stegao srce i pošao natrag u pekaru. Progurao se uprkos gundanju onog sveta i pružio hleb pekaru:

— Čika Rade, ja sam pogrešio — veli mu.

— Šta si pogrešio? — pita Rade nestrpljivo.

— Ovaj... pogrešio sam — ponavlja Žak, a nikako da mu preko usana pređe ona zlokobna reč.

— Ta govori, dete, šta je? Nisam ti vratio kursor, je li? — pita i ljuti se pekar. — Zar ne vidiš koliko sveta čeka? Zašto vraćaš taj hleb?

— Ne vraćam, čika Rade, nego... znate... onaj novac... — muca Žak.

— Nego šta je? Kursor ti nisam dao, je li to?

— Nije, čika Rade, nego znate... onaj novac ne vredi — najzad je Žaku prešlo preko jezika.

— Pa što si mi ga dao ako ne vredi? — pita opet Rade, koji se u onom metežu oko njega prosto i ne doseća šta je posredi.

— Pa nismo imali drugi — zaplaka se Žak.

A Rade se samo nasmejao i dobroćudno odgovara:

— Pa dobro, brate, ako niste imali sada, a ti donesi kad budete imali. A sada nosi taj hleb! Čisti se!

Kako je posle bilo kad se Žak vratio kući s hlebom u ruci — to ne treba ni da vam pričam.

— ... Onda sam bio najsrećniji na svetu — dovršava Žak svoju priču. — I da li da kažem, mama — okrenuo se onda majci — da li da kažem kako si me onda ljubila i kako smo svi plakali, i smejali smo se, i plakali i uopšte... .

I tako, eto, Žak priča tako zgodne stvari, a ujak i mama ni usta da razvuku!

On već i po treći put pita majku da li da kaže, ali šta vredi kad se ona udubila u onaj svoj rad kao da se to nje ništa ne tiče.

Pa i ujak tako. Privukao je Žaka sebi na krilo, zagrlio ga, pa kao da je odsutan, ne znaš sluša li ili ne.

A Žak prosto ne zna na čemu je. I kako to da su se oni toliko zamislili, pa možda čak i prečuli sve ono smešno što im je sad ispričao. Jer ima li nešto zgodnije i smešnije no kad imaš sreće pa se najmućnija situacija tako zgodno završi? A Žak je baš to hteo da kaže... .

Pa sad, ako njima nije smešno, njemu jeste. A, naposletku, ne mora on ni da im priča. A oni su sad već počeli da razgovaraju o nečem drugom i prosto zaboravili na njega.

— Pa, mi ništa drugo i ne tražimo — pomisli Žak i odjuri da pokaže drugovima svoje sanke... .

NESLUCENI TRAGOVI

Kad je Dona onako neustrašivo priskočila Žaku u pomoć, ovaj ju je nagradio time što ju je izabrao za svoju — počasnu verenicu. Još mu nije bilo do ženidbe, ali... eto. Biće da je i njegova mama kazala neku reč u tom smislu. Jer, ovakvom gestu morala je uslediti neka nagrada i odlikovanje.

Dona je bez razmišljanja prihvatila tu počast. Mislim, bez ikakvih prethodnih konsultovanja s roditeljima. Njih je ona naprosto stavila pred svršen čin. Uostalom, Žak je kao sin vlasnice jednog mode-salona bio odlična prilika i nije čudo što je posle te »veridbe«
Dona, tako reći preko reda, bila primljena za učenicu.

Njen šegrtski staž bio je staž privilegovane osobe. Počasni verenici — njemu je bilo sedam, a njoj trinaest godina — bili su veoma skladan par i divno su se zabavljali. Uz to je Dona pokazivala i izvesne umetničke sklonosti: umela je da pravi divne lutke od krpica — kojih je u ovakvom salonu uvek u ogromnom izboru, bilo u pogledu boje, bilo u pogledu dezena i vrste tkanine. Prišivajući na te lutke glave, ili cele figure, izrezane iz modnih žurnala, Dona im je davala i stil i originalnost. Pa kako je to reza-nje — trenutak inspiracije, nikad nemaš vremena da tražiš dozvolu i saglasnost od vlasnice. Najzad, takav rad nameće i izvesnu konspirativnost, pa tako nikad ne znaš kakva te kazna očekuje, mada se jednoj počasnoj verenici mnogo šta gledalo kroz prste.

Uz Donu je Žak naučio da čita i piše. Ali kako! Da je prvi nad prvima! Nije to samo da čita i piše nego se baš opismenio! Nema tu sricanja i zapinjanja!

I sad je u školi ovako: dok drugi nauče da čitaju jedno štivo tečno i bez grešaka, on ga napamet nauči. Naravno, posle mu na času postane dosadno. I poigrao bi se onda da skrati vreme. Pa kako nema s kim, on je pronašao nešto zgodno: oponaša učiteljicu. Čim neki učenik u čitanju pogreši, a on tek — kao da je on učitelj — pita: *kako?* Baš kako to i učiteljica čini.

Žak ne pita glasno, već tiho, više u sebi. On bar tako misli. Ali to se ipak čuje. I nastavnica čuje ponekad. Onda se trgne, zagleda se u Žaka, namrgodi se malo, ali ćuti. Žak primeti njeno negodovanje i zariče se u sebi da neće više. I za neko vreme održi reč. Ali, tu i tamo ipak mu se omakne to prokleta *kako*. Omakne mu se čak i pre no što i sama učiteljica, zanesena nekim svojim mislima, primeti da je dotični učenik pogrešio.

Onaj ko čita smatra to kao specijalnu pakost. Na primer: Vasa Kovačev. Ali eto: Žak nije svestan svoje mane. On to sigurno ne čini iz pakosti, niti iz obesti što je boji od drugih. Već samo radi zabave. Ili, ako hoćete, iz sporta. Jer, tu se on stvarno takmiči sa samom učiteljicom ko će pre da uoči grešku. I on revnosno beleži poene: 1 : 0 za nju; 1 : 0 za — mene. I takve stvari.

Gospođica Milenković ima običaj da na času piše neka pismca. Piše, piše, piše, da je milina jedna. Jer, za to vreme stoji ti na volju da se zabavljaš kako najbolje umeš. Kad napiše pismce, ona zazvoni po poslužitelja. Ovaj to odnese, pa se posle nekog vremena vrati i donese njoj pismce. Učiteljica otvori pismo, začas ga pročita, namršti se i rastuži, ili obraduje i nasmeši, onda opet sedne da piše, pa zazvoni po služitelja, i tako... Kao u pozorištu. Lepše uživanje ne možeš zamisliti!

Onda su neki matorci među učenicima prokljuvili da će to biti — ljubavna pisma. Šta mislite! Niko neće da prizna da ne zna šta je to, ali neki vrug jeste, to su svi primetili. Jer, pre no što počne to pisanje, učiteljica prozove nekog učenika i naredi mu da naglas čita lekciju. I tako, on čita — ona piše, on čita — ona piše, pa, kad učenik pogreši, ona i ne primeti! Pa zar to nije uživanje?

Ali ova pusta Žakova mana sve je pokvarila. Jer, nema toga da neko pogreši a da on ne upita *kako*. Najzad se učiteljica dosetila da je to nešto što može i korisno da posluži. I tako je ona stavila Žaku u *dužnost tu kontrolnu službu*.

To je, naravno, veliko odlikovanje. Dođe mu kao da si postavljen za učiteljičinog pomoćnika. To nije mali čin, bogami. Ko se ne bi ponosio takvom počašću! Sad je Žak u stanju da primeti i kad si samo namislio da pogrešiš, a kamoli kad si već učinio grešku!

Gospođica Milenković sada može mirne savesti i svom dušom da se posveti svojoj ljubavi.

Izgleda da je to u ljubavnim izivljavanjima vrlo važno. Pa kao da je Žak doneo sreću svojoj učiteljici, ona ga je veoma zavolela. I iskoristila je prvu priliku da mu to pokaže: pretplatila ga je na jednu dečju knjigu za koju je skupljala pretplatu među učenicima. A kad su knjige stigle, ona ga je pred svima darivala. Neka svi vide kako se nagrađuje revnost i vrednoća.

»Ljubičica« — tako se zvala ta knjiga. U njoj je bilo mnogo lepih pričica i pesmica za decu. S vremena na vreme učenici su na času čitali ne iz čitanke nego iz »Ljubičice« a pretplatnici su bili favorizovani. A to je zato dobro što učenici mogu da vide i da se uvere kako je korisno kupovati knjige koje učiteljica prodaje. Osim toga, oni tako stižu ljubav prema knjizi uopšte. Zato su se, valjda, mnogi naknadno javljali da kupe knjigu, ali uzalud, knjiga je već bila rasprodana.

Učiteljica je ponajčešće prozivala Žaka da čita. Prirodno, on je njen najbolji đak, pa ko će ako ne on?

Jednoga dana učiteljica je opet dobila volju da učenici malo prelistaju »Ljubičicu«. Prozvala je Žaka, ali — jada! Žak je primetio da nema knjige. A doneo ju je. Siguran je da ju je doneo. I stavio ju je na svoje mesto, sa ostalim knjigama i sveskama. Ali bio je suviše poranio, pa se pred čas poigrao s drugovima. A sada odjednom vidi da nema knjige!

— Nema mi knjige, gospođice. Ne znam gde je. A doneo sam je. Sigurno sam je doneo — javlja on.

Toga dana je učiteljica možda opet imala u planu neko pisamce. Valjda je tako isplanirala svoje vreme: Žak da

čita, a ona da piše. Ali sada se to izjalovilo. A biće da je to bilo neko važno i prešno pismo, pa je ona sva bila pod dejstvom imperativa svoje inspiracije. Zato se valjda toliko i naljutila na Žaka što nije imao knjigu. Užasno se naljutila, pravi ju je bes spopao. I — bog te pita kako i zašto — tek njoj je prva pomisao bila da je Žak prodao knjigu. I mnogo se uvredila. Jer, knjiga nije bila jeftina, to se mora priznati. Dakle, taj poklon je za nju predstavljao izvesnu žrtvu. A sada on to — prodaje! Indignacija je tolika da tu čovek ne može da se uzdrži. I ona je to Žaku i kazala, gnevno i s najvećim prezirom:

— Prodao si je, je li? Jevrejine! . . .

Tako mu je kazala. Baš tim rečima! Otkuda li joj odjednom ta misao? Ona je znala da je Žak Jevrejin, i to joj nije smetalo da ga voli. Bio joj je zaista mio i drag i zbog njegove dirljive privrženosti.

Ona je iz Aleksinca. Tamo se rodila i odrasla, tamo je i školu završila. U tome mestu nikada nije bilo Jevreja, te je tek za vreme službovanja upoznala neke. Za njih je znala više po čuvenju. I po onome što se uz hrišćansku nauku nauči. Po Isusu Hristu i Judi Iskariotskom.

Neka saznanja dospevaju u svest i dušu u to rano doba kad se duša otvara svetu a svet duši. Uz saznanje o dobru i zlu baci se i seme mržnje u nju. A odnekud se nađe ono što će to seme pothranjivati i održavati u životu. Ili je to neko uzdarje vetra i klime. A ti pojma nemaš da to tinja u tebi!

Rasrdila se gospođica Milenković:

Ko bi se tome nadao od jedne zaljubljene gospođice? Kažu da ti zaljubljeni vole ceo svet. Ali to valjda kad su srećno zaljubljeni. Biće da gospođica Milenković nije bila srećno zaljubljena. Ili joj je dušu raspinjala neka trenutna srdžba? Ili neki nemoćan bes? Onda, naravno, čoveku može da smeta što je neko Jevrejin. To je, tako reći, istorijski i naučno dokazano. A gospođici Milenković je sada trenutno i hitno zatrebao malo materijala, malo građe za pridiku ovom malom nezahvalniku koji prodaje dar, izraz njene naklonosti i ljubavi. Čak i ljubavi! I slučajno joj je baš to najpre palo na um!

Mali Žak još nije tako dobro poznao istoriju. Pored svega što je već znao i saznao, to još nije znao. I sada se odjednom našao pred nemogućim zadatkom da brani i sebe i Jevreje.

Kako? Kojim oružjem? Kakvo oružje ima jedan prezren čovek? A kakvo jedno prezreno dete? Reči?... Suze?... Žalost i očajanje, kojima se ne veruje i koji nikog ne mogu da tronu!...

Žak je izabrao najgore: sagao je glavu i ćutao. Uvideo je da ne može ništa da dokaže. To osećanje ga je sasvim paralisalo.

On je sagao glavu i ćuti. Čak i ne plače! Hm! Pa da li on misli da će na taj način da zabašuri celu stvar? O-ho!... Vi se ljuto varate, gospodine Jevrejine! Jer, gospođica je pala u vatru i to sada ne može tek tako da se svrši. Kakav bi pedagog bila naša gospođica kad bi propustila ovakvu divnu priliku da nauči decu radu, poštenju i drugim vrlinama!

Ali, pre svega, ona mora da izvede stvar na čistinu! Najpre, kome je Žak prodao knjigu? Da. Ali, idemo sasvim po redu i sistematski. Onda je prvo pitanje ovo: da li je neko video da je on (gospođica ne zove više Žaka po imenu već — on!), dakle, da li je neko video da je on doneo knjigu u školu? Da, videli su ga. Odlično! Znači, knjiga mora biti u razredu.

— Neka pokaže, neka iznese knjigu onaj kod koga je!

Tajac. Niko se ne javlja.

— Neka pokaže, inače ću sada pozvati poslužitelja da izvrši pretres! I to odmah! Smesta!

Ton je energičan, pretnja opasna, ultimatum kategoričan!

Javlja se Vasa Kovačev. S knjigom u ruci. Sav u dronjcima. Taj sigurno nije imao novca da kupi knjigu. To je isključeno. Dakle, ukrao ju je. Zdipio ju je dok se Žak igrao s drugovima. I već je poderao naslovnu stranu i onu s posvetom. I tako, oduzeo je svaku šansu i mogućnost učiteljici da pokaže šta ona vredi kao pedagog.

I šta sad! Četrdeset mališana očekuje rasplet. Odmah. Brzo. Očekuju nešto krupno, nešto ubedljivo.

Učiteljica naređuje Vasi da vrati knjigu i da moli Žaka za oprostaj.

— On neka ti oprost. A mi ćemo posle razgovarati! Vasa pokorno i poslušno prilazi Žaku s knjigom.

Ali Žak je okrenuo glavu i neće da je uzme.

Vasa je ostavio knjigu na klupi, a Žak ju je dohvatio i bacio. Nije sačekao da učiteljica išta pita i da mu kaže.

— Neću! Ne treba mi! — kazao je suho i jedva čujno. A onda je briznuo u plač.

— — — — —
Posle su se, naravno, opet pomirili. Odnosno, prešli su preko tog incidenta, prosto naprosto. I sve je opet pošlo kao i pre. Jer, ako dobro razmotrimo, nije se ni dogodilo nešto naročito. Učiteljica je mogla Žaku reći i — mangupe, klipane, budalo, magarče i šta ti ja znam. Pa zato je ona — učiteljica. A ona mu je rekla: Jevrejine! Slučajno i ne misleći ništa dalje pri tom. Odjednom je baš to postala ona osnovna Žakova krivica. Nikada ranije nije ona na to mislila, niti je bila svesna toga. Ali to je na neki način tinjalo u njoj. Možda još od onih dana kad je prvi put slušala povest o Hristovom raspeću. A sada je sticaj okolnosti odjednom probudio sećanje na to. Najzad, čovek se u srdžbi uvek posluži prvom psovkom koja mu padne na um. I tako, reč je izletela nekako sama, odjednom i nenadno oslobođena...

Deca su tako imala pred očima prizor koji se pamti i koji će im, možda, docnije, kroz život, vaskrsavati u sećanju i usmeravati ih u izvesnom pravcu...

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

II DEO
POTOMCI »IZABRANOG
NARODA«

JEDNA LICITACIJA U HRAMU

Nema više tih ljudi.

Ali bili su. Očima deteta sam ih gledao i duboko su mi se u pameti urezali njihovi likovi i njihova kazivanja.

Bilo ih je, sve u svemu, nekih dvadesetak kuća. S njihovom decom sam drugovao i zajednički hleb jeo. Jer, njima su majke mesile proju, a moja nije imala vremena za to, pa smo uvek mek somun kupovali, a onda smo jedni druge čašćavali, mereći pošteno komad za komad. Njima je somun više sladio, a mene je proja bolje sitila i tako je ta »razmena dobara« uvek bila rado očekivana zabava.

Stari Alhalel je izučio *Toru*⁷⁾ i bradu pustio, te se zapopio, *haham* nam postao, da imamo koga da nas pred Bogom zastupa. Platu smo mu davali u nedeljnim ratama, svaki dom svoj deo, a on je nedeljom zalazio iz kuće u kuću da primi što je njegovo. Pa — premda nismo znali da se to tako zove — kao da smo mu plaćali po *učinku*, te se često vraćao praznih šaka. Ali ko mu je kriv što nije uvek umeo da izmoli Boga da pogleda i na ovu, našu stranu, te se zato nije uvek imalo od čega da spremi ono što je popovo.

Svojim starima smo mi, deca, bili poslednja (a valjda i jedina) nada, pa su nas uoči subote i subotom uvek vodili u hram.

Svako posadi pokraj sebe svoju decu na klupe koje su, nastavljaјуći se jedna na drugu uz zidove hrama, činile kao neki okvir oko visoko uzdignutog oltara nasred hrama. I dok je *haham* čitao molitvu, mi smo, s vremena na vreme, na dati znak, imali da vičemo — Amen.

⁷⁾ Sveto pismo

Valjalo je baš vikati i drati se, kako bi se to sasvim sigurno čulo tamo gde se sudi i odlučuje kad će, najzad, sedam debelih krava odmeniti onih sedam mršavih.

A mi smo baš zbog toga rado išli u hram i srećni smo bili, jer gde je taj hram i gde je taj dom u kome se od dece baš to traži: da viču i da galame!... I tako, davali smo sve od sebe, možete misliti! (Na žalost, ipak uzalud, jer te debele krave do kraja su ostale samo san i priželjkivanje.)

Posle, kad je bogoslužjenje bilo pri kraju, penjali smo se na oltar da *hahamu* celivamo ruku, a potom bismo zaređali te i svima očevima celivali ruke i za to smo bili nagrađivani blagoslovom i osmehom, radi kojih smo se zaricali da ćemo idući put još jače i prodornije vikati.

Na njih ponajpre pomislim kad pomenem ljude. Jer, kao da su — tako mi se to danas čini — kao da su pod onim okolnostima umeli biti ljudi na osobito skladan način.

A ja ih dobro znam i sasvim se dobro sećam kako je to bilo s njima. Kako su živeli i kako su izgarali, znam ih u njihovom radnom danu i njihovoj suboti.

... Oko oltara ide stari *samas*⁸⁾ i uzvikuje:

— *Dies mil dan por dizir la Aftara*...

Sasvim mu je umašćen fes, a seda brada dopire mu gotovo do pojasa. Na njemu je plavi mintan i plave, široke čakšire dugačkog tura; preko trbuha pojas, za pojas zadeta velika crvena marama kojom, tu i tamo, otire znoj.

Otire znoj sa čela i lica, jer važan je i prevažan posao koji obavlja. Jer to se sada licitiraju *micvot* (razni obredi) i, evo, sada se došlo i do poslednjeg, te on obznaujuje da neko od vernika nudi deset hiljada za obred čitanja pomena za pokoj duše.

Mora se priznati da taj obred kao retko koji podleže zakonima konjunktura. Jer, ako neko od vernika daje u toku nedelje parastos nekom svom pokojniku, on će gledati da po svaku cenu obezbedi za sebe taj obred. Onda on čita sa oltara *Kadiš* — molitvu za pokoj duše. Ali ako toga

⁸⁾ Crkvenjak.

nema, obred će ostati neprodat, te će *haham* to obaviti za neki nepersonalni pokoj duše.

— *Dies mil dan por dizir la Aftara* — ponavlja starac i, zagledajući dobro svakoga, očima pita da li bi ko dao više.

Eto, čika Nisim podiže prst i daje znak glavom.

— *Venti mil dan* (nudi se dvadeset hiljada) — najavljuje starac i nastavlja put oko oltara.

Za to vreme *haham* tiho čita iz neke velike knjige i pravi se da ga se to ništa ne tiče.

Eno, sad čika Jeruham podiže jedan prst.

— *Trenta mil dan* (nudi se trideset hiljada) — obznaujuje crkvenjak i nastavlja kruženje oko oltara.

— Ovo će biti neko mirenje — šapuće mom ocu sused koji mu sedi s druge strane. — Jer ni Nisim, ni Jeruham nemaju nikakav pomen ovog meseca. (Pokušali su oni, doduše, da izlicitiraju koji od prethodnih obreda, ali cene su išle suviše visoko. A sada je još samo ovaj preostao.)

Utom je čika Nisim opet dao znak samasu i ovaj obznaujuje:

— *Kvarenta mil dan* (nudi se četrdeset hiljada).

Dakle: četrdeset hiljada? Ali — čega? Kome?

Ja više ne mogu da se uzdržim:

— Tata, kako to: četrdeset hiljada? — šapatom pitam oca.

Samas je, međutim, još jednom obišao oko oltara:

— *Kvarenta mil dan!* — objavljuje on još jedanput.

Njegov pogled leti od jednog do drugog, a vernici, da starcu ne bi zadavali posla, gledaju preda se.

Nastaje najnapetiji trenutak velike predstave: *samas* se približuje Nisimu, ovaj mu nešto šapuće u uvo, a on se, kao da nosi neku sudbonosnu poruku, upućuje *hahamu*.

Ovaj je već načuljio uši da čuje veliku tajnu, a onda, sve pevajući, obznaujuje da je Nisim kupio za Jeruhama obred pomena za pokojnike.

U žagoru koji potom nastaje, ja razabirem da su se ova dvojica žestoko podževaljali, da su pale teške uvrede, ali ne mogući to na tome da ostave, oni su se, eto, rešili da se jedan drugome izvine i da se pomire. I radi toga taj siromah Nisim daje četrdeset hiljada!...

— Ali četrdeset hiljada čega? — pitam oca.
— Četrdeset hiljada makar čega — kaže otac.
— Ali čika Nisim je siromah, on nema — kažem.
— Da. Ali kad bi imao, on bi dao — uverava me otac.
Najzad sam shvatio.

Tamo, na ulici, čika Nisim bi valjda ovako kazao:
»Mnogo bih dao da se pomirim s Jeruhamom!« A Jeruham bi, sigurno, ovako odgovorio: »A ja bih dao još i više!«

Tako bi to, valjda, išlo na ulici. Ili u kafani, u čaršiji. Da. Ali to bi bili samo prazni razgovori. Dok ovde, u hramu, pred Bogom i svedocima, to više nije prazan razgovor. Jer, na oltaru, pored *hahama* sedi i blagajnik hrama, *gabaj*, s knjigom u ruci i sve to proknjižuje.

Etto, zato to mora da se precizira. Znači: kad bi samo imao, čika Nisim ne bi žalio da da svih dvadeset hiljada ne-znam-čega da se pomiri s Jeruhamom. A na to Jeruham javlja da on ne bi žalio da da i svih trideset hiljada. Onda čika Nisim misli i razmišlja i javlja da on, vala, ne bi žalio ni svih četrdeset hiljada. Pa biće da je on više skrivio, jer čika Jeruham nije hteo da ide dalje i tako je licitacija ostala na čika Nisimu.

Nato je onda *gabaj* u velikoj knjizi dužnika savio jedan list i tako opteretio konto pobožnog Nisima sa četrdeset hiljada.

— A kad će čika Nisim to platiti? — pitam opet oca.

— Kad? Pa, evo, na primer, kad izvuče glavni zgoditak na lutriji, sine. Onda će to biti prvo što će on učiniti.

Sad *haham* silazi sa oltara. Za njim ide *gabaj*. Pored oltara sačekuje ih *samas*, sa onima koji će imati da izvrše pojedine obrede. Cela ta povorka se, jednako pevajući, upućuje škrinji u kojoj se čuvaju *Tore*.

Kad se škrinja otvori, *haham* prstom pokazuje koju valja izneti. Onda se povorka opet uputi oltaru. Tako pronesu *Toru* kroz hram da bi vernicima dali mogućnost da je celivaju vrškom svojih obrednih marama koje im vise oko vrata.

Tora je kaligrafskim slovima ispisana na pergamentu, sve stubac do stupca na istoj strani, te je više metara duga. Leva i desna strana pričvršćena je svaka na svojoj ručici. Oko svake se omotava po jedan kraj pergamenta i tako se

one približe jedna drugoj, a onda se taj svitak vezuje širokim, svilenim pojasom, kao beba oko trbuha. Najzad se preko svitka prebaci kao neka vrsta haljine. Dva gornja kraja tih držalja vire, pa se na njih stave ukrasi sa zvečkama ili krune.

A na oltaru se najpre s *Tore* svuče haljina, odmota se pojas, vernik koji je taj obred izlicitirao za sebe podigne *Toru* uvis, držeći je za donje krajeve ručica i, odvivši je malo da se vidi mesto koje će *haham* čitati, okreće je na sve strane, a *haham* srebrnom ručicom, specijalno za tu svrhu načinjenom, upire na to mesto. Sve to ide uz prigodno pojanje, dok vernici vrškom svojih obrednih marama šalju poljupce, prinoseći ih pre toga očima da pokažu, valjda, da *Toru* vole kao očnji vid.

Onda nastaje čitanje *Tore*. Za svaki pasus se druga osoba priziva na oltar. To ide uz mnogo ceremonija. Pritom se dotični »preslišta«: on šapuće *hahamu* u uvo čime će darivati hram ili druge socijalne ustanove, i *haham* to objavljuje. Najzad se proziva i onaj koji će obaviti obred za pokoj duše.

Sad je prozvan Jeruham. On otvara molitvenik i čita *Kadiš*:

Jitgadal vejitkadaš...

Šta znače te reči?

To valjda niko ne zna u ovoj našoj maloj opštini neukih. Ali nije ni važno da se to tačno zna. Dovoljno je, a valjda je i važnije, ono što se *zamišlja* da bi one *mogle* da znače. A to je sigurno nešto dobro i za Boga, i za mrtve, pa i za nas, žive. Nešto što je i molitva, i privrženost, i zahvalnost, i ljubav... nešto što obezbeđuje to malo života i to malo mesta pod suncem...

Kad je Jeruham to završio i *haham* mu očitao blagoslov, on silazi sa oltara, dođe Nisimu, rukuje se s njim i zahvaljuje mu. A vernici ga celim putem do njegova mesta pozdravljaju kao malopre *Toru*, mašući mu vrškom obrednih marama i blagosiljaju:

— *Hazak baruh!*⁹⁾

⁹⁾ Budi jak i blagosloven!

I svi su veoma zadovoljni što je došlo do toga.

I tako su, eto, ti ljudi živeli. Ljudi, pa ipak, po mnogo čemu više deca no ljudi. U životu su se održavali čudnom monetom »kad bih imao«. Nikad joj se devizni kurs nije odredio. Ali bila je u opticaju. Nije se njome trgovalo, ali pomagala je ljudima da se paze i da budu ljudi.

U MAHALI

Živeli su u mahali.

Ali ta mahala kao da i nije bila naša. Morali biste nas tražiti, u rođenoj našoj mahali tražiti pa da nas nađete. Jer, sve što je bilo sposobnije za život raselilo se, a ono ostalo je osiromašilo, rasprodalo imanja, pa je tek tu i tamo poneko stanovao u sopstvenoj kući. I otuda, valjda, premda su nam tamo bili i hram i škola, naš naziv za taj kraj: *la malé* (jevrejska mahala) nikad nije bio prihvaćen i ozvaničen.

Priznati valja: niti nam je hram imao nečega po čemu bi bio zapazen, još manje škola, a ponajmanje ti jevrejski domovi.

Hram, sagrađen od bundruka, bio je po svom spoljnjem izgledu možda malo i neobičan, ali potisnut u pozadinu od ostalih kuća, sagrađenih »na liniji«. To je bilo i sa školom, koja se sastojala od jedne jedine odaje i trema pred njom. O onom kućerku iza hrama, u kome je *haham* stanovao, ne vredi govoriti. »Na liniji« pred ovima bila su imanja nekih Jevreja, mahom prizemne zgrade s više stanova od jedne i dveju soba, i to je činilo srž mahale.

I ničeg na čemu bi se oko zadržalo, no kao da je sve čekalo bolje gazde i preduzimljivije ruke. To se najbolje ogledalo na imanju Rubenovih suseda, Miloševih sinova, koji su se doselili iz susednog sela, pa su ni iz čega podigli zadrugu, i kako je koji sin pristizao gradio je dućan i počinjao svoj zanat.

Mi smo gledali šta se događa i dosećali se da oni to mogu, a mi ne možemo. Jer, oni su u svemu bili dovoljni sebi: bili su i zidari, i majstori od svake ruke, i trgovci.

i zemljoradnici. Domaćice su im i hleb mesile, i platno tkale, i sukna za odela, i čerge, i ćilime, a sve je vodila mudra ruka i, zakidajući od usta, izgrađivala je temelje zdravog gazdinstva, krcatog, jedrog, mladog i bujnog.

I tako, dok je oko nas stasavalo novo pokolenje ustalaca, koje je u grozničavom stremljenju stvaralo, pa je to nastajanje punilo oči nadom i radošću, mi smo nastavljali život star hiljadu godina i sa svojim vremenom održavali veze tek koliko je to nametala neophodnost golog samoodržanja. Zamro je stari trgovački duh velikog zamaha, a oni kod kojih je još bilo toga otisnuli su se u daleki svet. Ono pak što je ovde ostalo, teško se budilo iz začaurenosti i fatalizma čoveka sa Istoka, s njegovim mirom, njegovom resignacijom, njegovom verom i svim ostalim što su nam Turci u baštinu ostavili. . .

No, pored svega, to je ipak bila naša, jevrejska mahala. I kad je Dini Čelešu, kafedžiji sa ugla, pošao unuk u gimnaziju pa je već prvog tromesečja, pored svih drugih, doneo i dvojku iz srpskog jezika, Dini nije bilo odveć teško da pojmi da je to u vezi s tim što oni žive u jevrejskoj mahali, gde mu unuk druguje s jevrejskom decom. Na to mu je najpre skrenula pažnju njegova baba Kata, da unuka spase batina. To je ona navela u nedostatku drugih prihvatljivijih razloga i opravdanja. I uspela je u tome, što ipak dokazuje da je to *de facto*, ako ne i *de jure*, bila ipak — jevrejska mahala, pa se može razumeti što smo se mi u njoj osećali »kao kod svoje kuće«.

Bili smo se privikli na tu pomešanost i, uglavnom, lepo smo se slagali, družili smo se i posećivali o praznicima i uzimali učešća u radostima i žalostima. U toj mahali su *Purim* zvali — jevrejski Mladenci; *Pesah* je bio — jevrejski Uskrs; *Šavuot* — jevrejski Duhovi, a *Tešabeaf* je bio jevrejski Vidovdan. Tako smo ih i mi nazivali — da se bolje sporazumevamo s njima, te su nam tako oni priznavali da jesmo *nekakva* vera, a i mi njima, premda sa izvesnom rezervom (jer, prema poslovcu, »*Ažo dulši no aj*« — biva: beli luk ne može da bude sladak) — da su i oni dobri ljudi.

Doduše, tu i tamo valjalo je zažmuriti pred ovim i pred onim. Oni su, na primer, teško pojmali što mi u

hramu sedimo pokrivenih glava, a za vreme božje službe vičemo i deremo se! I oni su nam o svečanostima navraćali pokatkad u hram — na malo zabave i cirkusa.

Pa i naš jezik je u njihovim ušima smešno odzvanjao, te su njihova deca vikala za našom: »*Ven aki*«, ili »*Loque queris*« i druge reči koje bi od nas čula i zapamtila. Ne mogu da kažem da je to uvek bilo prijatno. Jer »*ven aki*« znači: dođi ovamo, a »*loque queris*« znači: šta hoćeš. Pa kad to neko viče za tobom, onda se ti, naravno, okreneš. I onda ti je krivo, pre svega, što su ti poremetili tok misli, drugo — što vidiš da se šegače s tobom i treće — što nemaš na koga da se ljutiš, jer uvek ćeš sagledati neko lice razvučeno u smeh što je šala uspela.

I, tako, nisu bili od raskida kad su mogli da nam se malo narugaju. A što je njihov Ludajka, na primer, bar jednom nedeljno tukao svoju ženu, i to ne zbog neke krivice nego samo zato da »žena ne pobesni« — kako je on posle, u trezvenom stanju, objašnjavao — to se nije »brojalo« . . .

Bitka bi započela između četiri zida, ali bi se redovno završavala na ulici, kamo bi Darka utekla, te bi nastala cika i zapomaganje koje se nadaleko čulo.

A otud, iz Čeleševе kafane, ljudi bi na to sejrili! Svet bi se slegao, gledao šta se događa i niko da priđe i da spasava! . . .

Naši bi, međutim, spuštali zavese u svojim domovima, uzdisali i šaputali:

— *Barminam! Barminam! . . .*¹⁰⁾

I mnogo smo uobražavali na račun toga. Jer, Jevrejini svoju ženu nikad ne tuče!

Ali to nas je nekako i otuđivalo od njih. Pod teretom ko zna kakvog nasleđa iz davno zaboravljenih pogroma. . . u Španiji i bogzna gde još. . .

* * *

Ovako je još bilo sa nama:

Gradski urbanisti su nam baš kod hrama locirali marvenu pijacu s tom Čeleševom kafanom »Kod marveni pijac« kao glavnim objektom celog kraja. Uz to je još

¹⁰⁾ Sačuvaj bože!

pazarni dan padao baš u subotu.

Možete zamisliti tu subotu: s pijace ječe zurle i talambasi, i trube i gočobije, te zaglušuju jekom onu silnu vrevu na njoj: halakanje konja, topot kopita, tandrkanje kola, roktanje svinja i ciku prasadi, dozivanje čevabdžija, bozdžija i ostalih prodavaca, češljara, britvara, konopljara i drugih. A iz kafane se ori graja i pesma pijanih džambasa i seljaka posle zaključenih poslova.

A nama je subota određena za blagovanje i praznovanje. I da u miru i savršenoj usredsređenosti usmerimo misli Gospodu našem. I da mu se molimo.

Šta smo drugo mogli? Morali smo za Boga otkidati onaj delić subote od svanuća do jutra, pre no što počnu da nailaze seljaci sa žitom, kožama i drugom robom, kojom su naši ljudi senzalili. Ali kako je to išlo?

Uostalom, evo neka nam *samas* kaže. Jer, on je morao da sakupi taj neophodni kvorum od deset ljudi (*minjan*), bez koga se božja služba ne može služiti.

— Bogami, to je uvek velika lutrija — uzdiše starac. — Jer, ljudima se baš onda usлади postelja i spavanje.

Kad najzad ustanu i pođu, nikako da se u zakazani sat sastanu, no se dugo dočekuju. I to ne pred hramom, nego pred Čeleševom kafanom. A svaki čas naiđe neki seljak sa svojim proizvodima i neko od naših opet se izgubi za njim. A onda čekaj dok se vrati. . .

Pa i kad se vrati, te božja služba najzad započne, »lutrija« još nije završena. Jer, prozori hrama gledaju na pijacu. Pa koliko god da si se sav izgubio u molitvi, iskušenja i dalje vrebaju: jer pijacom i dalje prolaze seljaci sa žitom i kožama, pa ti ne možeš uvek da smogneš dovoljno snage da odoliš. Dovoljno je da se setiš da je subota jedini pazarni dan u nedelji. . .

Jeruham i Benko su naročiti baksuzi, jer njihova su mesta ispod samih prozora, pa hteli-ne hteli, njihovi pogledi su stalno usmereni na tu stranu. I tako naiđe trenutak kad se ruka sama maši glave da s nje skine *talet*¹¹⁾, kao kad bi to bila obična krpa a ne odežda za molitvu, i oni odjure da što pre stignu mušteriju!

¹¹⁾ obredna marama

I — žalosne li mi priče! — ako službi prisustvuje više od deset ljudi, *haham* će duboko uzdahnuti, ali bogoslužjenje se nastavlja. Međutim, ako ih je bilo samo deseterica, služba se prekida.

Haham sa oltara prati pogledom dezertere, okrene se za njima i na pasja kola ih izgrdi. Naravno, na svoj način. A to će reći: ne prekidajući molitvu. To on čini ovako: molitva je, naravno, upućena Bogu. Ali on je izgovara osornim, čak ljutitim i besnim glasom, što je upućeno dotičnom grešniku. A kad ovaj izađe iz hrama, on opet zapeva pobožnim glasom, dočita do kraja započetu molitvu i onda se služba prekine.

Samas je očajan, jer nikad se ne može znati neće li ga poslati u poteru za njima. A *haham* se dovija šta će i kako će dalje.

On oseća da valja nečim zabaviti one koji su ostali. Pa ponekad ga posluži sreća te se seti da im ispriča nešto zanimljivo. Ali nekad mu se baš ne da. A ništa opasnije od ćutanja koje onda nastane.

Jer, razidu se ljudi, ogladne, šta li, pošto se na službu obavezno dolazi prazna želuca. Ili im postane dosadno, ili ih grize savest što gube vreme.

Onda se razidu. A *hahamu* tada ne gine napad žuči ma koliko on poznavao svoje stado. I ma koliko se trudio da im oprost!

Međutim, Jeruham i Benko se uvek vrate. Jasno. Da niste mislili da se neće vratiti? Ne, brate. Vrate se oni. Stignu oznojeni i zajapureni od žurbe. Pa nisu oni to valjda od besa činili?

A onda požuruju *hahama* da što pre dovrši. Jer, ako su i napustili božju službu radi posla, oni se nikad ne bi ogrešili da pri tome nešto i prezalogaje. I, tako, gladni su. Ljudi božji, pa znate li vi da je ovo sada već sedam sati? A možda i pola osam. . .

* * *

No, dok nam je sinagoga znala za krize i neprilike, naša škola (*el mildar*) je, na neki način, uživala egzistenciju prave mezimice. Bila je, u neku ruku, sastavni deo

svake porodice već samim tim što je polazak u školu obeležavao početak jedne nove etape u životu svakog deteta, a time i u životu cele porodice.

Svako dete (muško, razume se, jer ženska deca nisu uživala privilegiju školovanja i opismenjavanja) polazilo je u školu na svoj peti rođendan. Prema tome, u našoj školi se nije znalo za početak školske godine, nije postojao zvaničan početak školske godine. Umesto toga postojao je svečani polazak u školu svakoga učenika ponaosob. A polazak u školu svakog đaka bio je i praznik za celu školu.

Bio je praznik i svečani dan, jer novi učenik nije mogao tek tako, praznih ruku, da dođe među svoje nove drugove. (Više-manje nove, jer oni su se svi, takoreći od rođenja, znali i drugovali su, ali sada su se izjednačavali i bivali nekako zvanično priznati za prave i ravnopravne drugove. Za tu priliku moralo je, naravno, biti i časti. I bilo je. I uz to čitav ceremonijal, u kome su značajnu ulogu igrali specijalni, medom premazani kolači, tzv. *pitikas di mjel*.)

Tako je novi drug s radošću dolazio i bivao s veseljem dočekan. Novoga đaka dovodili su roditelji i uža rodbina, i preuzimali funkciju domaćina svečanosti. Jasno, zbog toga je nastava morala biti prekinuta, što je za sve učenike predstavljalo zadovoljstvo. Tu bi sada pala i neka pesma, a priča i pošalica, sad na račun jednoga, sad na račun drugoga, bilo je koliko ti duša želi. I tako, svečanosti nije ništa nedostajalo, pa se posle danima o tome pričalo, a novi drug je još dugo bio predmet pažnje, upravo koliko treba da bi se sasvim odomaćio.

Bilo je još tih zgoda sa našom mezimicom.

U toj našoj školi nije se znalo za ocene. Postojala je jedna jedina učionica. Učenika je bilo — već prema tome jesu li rođeni neke, više ili manje, rodne godine — kad više kad manje, ali nikada preko dvadesetak. Nastava je bila strogo individualna. Učitelj — *haham* — morao je sa svakim ponaosob da pređe nastavni program i za to je trebalo za jednog više, za drugog manje vremena, što je zavisilo od inteligencije i vrednoće svakog učenika. Na koncu školovanja nije davana nikakva svedočba, niti su se polagali kakvi ispiti. A šta je i koliko svaki stvarno na-

učio, to smo mi svi mogli da ocenimo o — praznicima. Jer praznovanje svakog praznika, kao i svake subote, uostalom, započinjalo je u svakoj kući malim obredom, ili bar kraćom molitvom na starojevrejskom jeziku. To je valjalo glasno pročitati, te tu nikakve podvale nije moglo biti. I tako, »delo bi izašlo na videlo« i to je bilo ubedljivije od svih ocena.

Ne može se reći da je nastavni plan bio preobilan. Deca su učila da pišu i čitaju jevrejsko pismo, i to je bilo sve. Ali da čitaju tečno i brzo. Naročito je brzina bila veoma cenjena. Valjalo je savladati tekstove iz molitava i bogoslužjenja, ali bez obaveze da se razume ono što se čita. (Taj starojevrejski jezik spadao je u program višeg obrazovanja za one koji su se spremali za rabine.)

Pa... što nismo učili jevrejski jezik — hvala bogu; ali nama se u toj našoj školi nije mnogo govorilo ni o veri, ni o Bogu. To se prepuštalo roditeljskom domu. A u ovima se pak — uz neke maglovite opšte pojmove, koji su usađivani u mozak i srce raznim bajkama, prigodnim za razne praznike — Bog i sve što je uz Boga u krajnoj instanci prepuštalo mašti deteta. Učili su nas da je Bog svuda i na svakom mestu, da sve vidi i sve čuje, ali mi smo u najskrovitijem kutu mozga i srca uvek gajili nadu da tu ipak može malo i da se izvrda i da mora negde da postoji neko mesto, gde ćemo izmaći Njegovom oku i uhu. Ili da Boga neće baš ni zanimati sve da pogleda i oslušne, sve istovremeno, a da pri tom i vlada i upravlja ovim svetom, da sudi, da gradi i da razgrađuje, da kažnjava i da nagrađuje.

Uostalom, sve su to samo detalji, koji ništa nisu mogli da izmene u onome što je bitno u ovoj idealnoj saradnji doma i škole u uzgajanju mladih naraštaja.

Jasno je da je pri svemu tome bio od velike važnosti i sam metod nastave našega *hahama*. A taj je metod bio u najdoslednijem primenjivanju principa strogog individualizma. On je pri tom raspolagao jednim jedinim učilom — svojim štapom. Njime je on izricao i dosuđivao i ocene o učenju i vladanju, ali samo kad je to učenje bilo vrlo, vrlo slabo, a vladanje vrlo, vrlo loše.

Poput kakvog Bude, sedeo je *haham* skrštenih nogu na svom širokom sedištu, kraj prozora. Sedeo je i čitao *Talmud*, ili neku drugu svetu knjigu. Čitao je i poluglasno mrmljao, a valjda je pri tom i razmišljao o onome što čita. Ali to mu nije smetalo da u isto vreme sluša i sluhom razaznaje da li svaki učenik čita svoju lekciju (a svi su morali naglas da čitaju, i svi su se, kao u horu, drali). Utvrđujući čiji se glas u horu ne čuje, on bi odmah, ne dižući se sa svog mesta, svojim *štapom* pronalazio delinkventa i za zabušavanje bi ga propisno kažnjavao.

I još jednu zgodu imala je naša škola: mogao si da je završiš kad god ti se prohte. Dovoljno je bilo da ti se učini da si dosta naučio, pa da prestaneš da dolaziš. Prestaneš da dolaziš i — mirna Bačka. I nema šta u neki protokol da se zapisuje, kao što je išlo bez protokola i zapisivanja kad si polazio u školu. I tako, uglavnom, jevrejsku školu završavaš kad te zakači obaveza pohađanja državne, srpske škole. Jer, za jevrejsku ti sada preostaje samo četvrtak popodne.

Međutim, ako ti se dopada, ova škola ti stoji na raspolaganju sve do tvoje trinaeste godine, kad postaješ verski punoletan. A onda se priređuje velika svečanost *Bar-Micva*.

Ona mu dođe kao neko ustoličenje, polaganje zakletve, šta li! Najpre je ceremonija u hramu. Te subote će te *haham* za vreme službe lično i poimenice pozvati na oltar, pred otvorenu *Toru*, ustupiće ti svoje mesto da pročitaš, upravo otpoješ jedan kratak odlomak iz nje. A kad se posle vratiš na svoje mesto, putem će te svi pozdravljati i blagosiljati kao pravog, stoprocentnog suvernika:

— *Hazak baruh! Hazak baruh!*

A kako i da ne budeš jak i blagosloven kad vidiš kako te sada svi poštuju, a uz to još dobro znaš da te kod kuće čeka gozba i darovi! Važni, ne makar kakvi! Na primer, džepni sat i takve stvari. Pa gosti i gozba za doručak, gozba i gosti — i to sa sviračima! — za večeru! Pa onda govor koji ćeš tom prilikom održati! Ne govor već — besedu! To kao da se opraštaš od detinjstva, jer sada postaješ veliki, postaješ čovek! U toj besedi ćeš izneti svoje poglede na

svet, *haham* će ti to unapred sročiti, a ti ćeš, bato, to napamet naučiti!). I zareći ćeš se da ćeš biti valjan, da ćeš se vladati po zakonima božjim, da ćeš biti vredan, veran i večito blagodaran onima koji su te rodili i za život osposobili... Biće tu i zagrljaja i poljubaca, kanuće i neka suzica, ali kroz pesmu i radosne kliktaje. Ih, pa čovek samo jednom u životu doživi ovakav dan!...

NISIM STRADA ZBOG KRALJEVIĆA MARKA

Naročito su nas ratovi zbližili.

A ovi su — kao godišnja doba — sledili jedan za drugim: najpre turski, pa bugarski, pa albanska buna i, najzad, prvi svetski rat.

Danak u krvi zbrisao je predrasude, a ni kuršum, ni tifus, ni pegavac ne pitaju za veru.

Redov 4. čete, 1. bataljona 16. puka, trećeg poziva, Nisim, Žakov tata, baš je zbog vere postao kao neka *maskota* svoje čete: kad god bi mu se za to ukazala prilika — prihvatao se molitvenika i Bogu se molio, pa su svi u četi verovali da te molitve i njih štite i čuvaju. Zato su Nisima njegovi ratni drugovi rado odmenjivali u drugim zadacima, kako bi se on Bogu molio, te je postao kao neka poluslužbena veza sa tim jevrejskim Bogom, kome su oni zbog njegove efikasnosti čak priznavali i izvesnu suprematiju nad svojim, hrišćanskim Bogom. U svakom slučaju, to je predstavljalo jedno obezbeđenje više, a u ratu to mnogo znači.

Tako su od tog ratovanja ostale i poneke vesele priče, koje su se dugo vremena posle toga sa uživanjem prepričavale, a svaki Nisimov podvig imao je i svoju dozu komičnosti, što je na svoj način podgrevalo ono osećanje solidarnosti i međusobne povezanosti.

O tom ratovanju je i sam Nisim rado pripovedao kad bi se tako na sedeljama stvorila pogodna atmosfera.

— Daj, Nisime, ispričaj kako si zaradio one batine od Bugara!

Dobiti batine — nije neki naročiti podvig. Pa ipak... Zavisi i od toga kako si ih zaradio.

Dakle, kad je 1915. srpska vojska pošla put Albanije, Nisim je sa svojim trećepozivcima stigao do Prizrena, ali posle je morao da se probija natrag do svog Leskovca.

Okupator, Bugari, međutim, već uveliko su zavodili red. A u taj »red« spadalo je i buđenje bugarske nacionalne svesti kod srpskog življa. Na dnevnom redu su bila predavanja na koja su sve po spisku pozivali ljude i teško onom ko se ne bi odazvao.

Pozvali su i Nisima, sada već lojalnog građanina i dućandžiju. I on došao. A kako i ne bi: ogromna peć odlično je grejala salu »Kod Krune«, a zima je bila oštra i ljuta, da je bilo pravo uživanje sedeti kraj tople peći. Nisim je čak stigao pre zakazanog vremena da sebi obezbedi mesto tik uz furunu.

Govornik, major i komandant mesta, otpočeo je predavanje. Sjajno predavanje je spremio taj patriota, koje bi i najnevernijeg Tomu moglo da ubedi da je Kraljević Marko zaista bio Bugarin, a ne Srbin kao što su to Srbi tvrdili.

U kafani je tajac. Svi su se u uho pretvorili. Govornik ređa argumente i već je došao do onog koji treba da izazove buran aplauz.

Milina je slušati takvog govornika kad je sala tako lepo zagrejana; čak i kad ti dokazuju da je Kraljević Marko bio — Bugarin. A još veće uživanje — zadremati pri tome.

Nisim je dušu dao za takve uživacije. I zadremao je. To je prosto naprosto bilo jače od njega. Diskretno i neprimetno je zadremao. Oni oko njega su spočetka još uspevali da ga probude. Ali posle to već nije išlo. Zaspao je Nisim i gromko zahrkao. I baš u trenutku kad je govornik očekivao buran i oduševljen aplauz, kroz salu se zaorilo Nisimovo hrkanje. I — avaj!.. Nikakav protivnički govor ne bi mogao ubedljivije da pobije argumente bugarskog patriote.

Druge nije bilo: morali su zvati pandure da izvedu iz sale spavača-buntovnika. Za to vreme je govornik umukao.

Nisima su odvukli, ali time nisu i iz ušiju prisutnih izvukli ono hrkanje; ono je tamo ostalo, pa je u ušima i u

svesti svakoga svojim jezikom govorilo: da se nas slabo tiče ono trućanje o Kraljeviću Marku, jer mi odavno i mnogo bolje znamo šta treba da znamo.

Pa da li je Nisim baš to hteo da kaže? Biće da jeste, ako su se Bugari toliko uvredili, da su morali dva pandura mobilisati zbog njega!

Gle ti buntovnika, molim ja tebe! Ko bi rekao!... Pravi se nedužan i naivan. Ali ti su najopasniji, znamo mi to vrlo dobro! — Kako se on samo dosetio da omalovaži vlast i nauku okupatora — »oslobodioca«!

Mora se priznati da je Nisimova dremljivost nepovratno iščezla čim je ugledao pandura. I tako, to se više nije moglo koristiti kao argument i opravdanje. Ne, istražna vlast nije bila tako naivna.

Nisim je, dakle, bio primoran da nađe nešto ubedljivije, nešto što je politički ubedljivije.

I on je našao. Može se čak reći da nije morao mnogo da traži i da čeprka: opravdanje se samo nametalo!

— Pa ja sam Jevrejin. Zar vi ne znate da sam ja Jevrejin? ... A šta se mene tiče da li je Kraljević Marko bio Srbin ili Bugarin? ... Ako vi kažete da je bio Bugarin, molim: on je vaš, ja vam ga poklanjam! ... A što sam ja spavao, to je zbog tople peći. Ja uvek zaspim kad sedim kraj tople peći. Takva mi je narav, znate...

Vidi ti lole! Vidi ti buntovnika-šereta! ... Hoće da vuče vlast za nos! Da podvaljuje! ... Usred rata! ...

A vlast je već bila razabrala kako narod prepričava i sejiri zbog te njihove bruke...

Priča se prepričava, doteruje, ulepšava. I svaka reč Nisimova, svaki gest je podvig za sebe. I to što se taj domišljan setio da baci svu krivicu na dremež i toplu peć. I što im je Kraljevića Marka poklonio! ...

Sleduju nova saslušavanja. Vlast hoće da zna ko se krije iza te demonstracije.

Ali Nisim nikoga ne odaje. Ne, ne! Niko ga nije nagovorio da spava i da hrče. Kad se nekome drema, taj jedva i čuje šta mu drugi govore. To i deca znaju.

Pa dobro: priznaje li okrivljeni da je *vinoven*?

Da li je *vinoven*? — Nisim je daleko od tih lingvističkih finesa. On zna i poznaje srpsku reč —

nevin. A ona je toliko slična bugarskoj reči — *vinoven*, da se tu niko živ ne bi setio da ona ima sasvim suprotno značenje!

I tako, on je odmah i od sveg srca prihvatio:

— *Vinoven* sam, kako da ne! — kaže on što ubedljivije može.

Pitanje se tri puta postavlja i tri puta je usledio isti odgovor.

I to mu je posle ispala kao neka olakšavajuća okolnost, te mu je bila odmerena najblaža kazna: samo deset batina! ...

PREDSEDNIK OPŠTINE

Predsednik opštine bio je Laza Efrajim.

Laza je bio izvrstan krpač amrela. Za taj poziv se spremao i kao takav je ušao u javni život. Ali onda se brzo iščaurio i kao izvrstan političar. On je imao za sobom, odnosno uz sebe, svih dvadesetak birača naše opštine, i tako je prilikom svakog izbora imao onu superiornu vrednost jezička na vagi. A u našem gradu su već decenijama na izborima pobeđivali sad radikalni, sad demokratski — sa ciglo dvadesetak glasova većine, tako da je u krajnjoj liniji ishod izbora zavisio baš od Lazinog glasačkog potencijala.

Zato nije čudno što je sam Nikola Pašić uočio koliko teži naš Laza, pa je zbog njegovih zasluga za radikalnu stranku izradio da Državna klasna lutrija poveri Lazi prodaju srećaka u našem gradu. Osetio Pašić da mora nešto da učini za svog čoveka, pa to ti je! Pri tom nije ni slutio da na taj način Lazu predaje u direktnu nadležnost našega Boga!

Biće da je s tim u vezi i to što se Laza nije potrudio da uzme od Pašića i neko napismeno u vezi s tim svojim zaslugama, pa da to valorizuje kad za to dođe vreme. Ne, on se nije dosetio da se na vreme snabde tim dokumentom. Naslutio je on da se sada prebacio na kolosek sreće, da je sada postao kao neki činovnik i da se dobro pomerio napred na društvenim lestvicama, odnosno da je to samo početak onoga što ga čeka.

Naravno, nije Laza sve to odmah, od prve shvatio nego je polako i postepeno došao na to. Jer nije bilo izvlačenja, a da neki veći zgoditak nije pao na srećku koju je on često,

takoreći silom, naturio mušteriji. Doduše, onda bi obično sledila bogata nagrada od srećnog igrača, ali se Laza pri tom ne bi mogao osloboditi pomisli da je moglo da se dogodi da on sâm dobije taj zgoditak da samo nije onoliko navaljivao na srećnog kupca da kupi baš tu srećku.

Postojao je još jedan mamač kome je on vremenom sve manje i manje odolevao. U to vreme postojao je sistem državne *klasne* lutrije. Svaka srećka je šest puta imala šansu da dobije, jer se izvlačenje šest puta ponavljalo (svakog meseca po jednom). To je činilo jedno kolo, a ono je imalo šest *klasa*. Za svako izvlačenje kupovala se naredna *klasa* istog broja srećke, ukoliko ova nije već bila izvučena. Ali u svakoj narednoj *klasi* zgodici su bili veći, dok je cena srećke uvek bila ista — za one koji su počinjali s »*prvom klasom*«, dok su oni koji bi naknadno upadali morali da plaćaju i pun iznos svih prethodnih *klasa*.

Događalo se tako da se neki igrač umori, da izgubi veru da će dobiti, pa prestane da kupuje naredne *klase*. E, takve »izneverene« srećke predstavljale su veliko iskušenje za Lazu. Već i zbog toga što bi on te naredne *klase* mogao da ima po normalnoj ceni, to jest, kao da ih kupuje od samog početka *kola*, jer, najzad, on je vodio to knjigovodstvo i mogao sebe da naznači kao kupca od samog početka *kola*.

Ali mnogo je važnije to što je Laza to smatrao nekim izazovom sreće. »Najzad, ja ne mogu očekivati — mislio je on — da mi Bog napiše pismo i da mi kaže zašto je On udesio da taj dotični kupac odustane od dalje igre. Čoveku mora biti dovoljan i jedan znak. A ko meni jamči da nije baš toj srećki namenjen glavni zgoditak?«

Tako je razmišljao Laza i nije se nimalo trudio da nađe nekog drugog kupca za taj »iznevereni« loz. Ali, ni on to nije činio tek tako, napamet i lakomisleno. Kad bi se približio dan da vrati te »izneverene« srećke, on je preživljavao teške krize.

Bile su teške krize a rastanak od srećaka bio je i — velika duševna drama. Ta noć pred vraćanje neprodatih lozova u Beograd prošla bi u velikom dijalogu sa svakom srećkom. Opipavao je, rukom joj odmeravao težinu (kao da sve nisu bile iste težine), njušio joj miris i gotovo da bi

jezikom i ukus procenjivao, ne bi li tako proključio da li je to ta srećka. I razgovarao bi s njom, tepao joj, ne bi li izvukao neki znak po kome bi se mogao ravnati. Pa kao da bi na nekoj pronašao nešto te bi je zadržavao za sebe. Čak je pronašao i neki matematički ključ: sabiranjem i ostalim računskim radnjama s brojevima svakog loza. Na kraju, tu je i račun verovatnoće. Molim, taj račun je izmislila matematika. Ima li na svetu nešto sigurnije od matematike? A račun verovatnoće bio je otvoreno na njegovoj strani. I tako je došlo do toga da Laza vremenom sam sebi postane glavna mušterija. Laknulo bi mu kad bi najzad odabrao srećke koje neće vratiti i s najvećim blaženstvom bi očekivao izvlačenje i telegram o premiji.

Na žalost, izgleda da ni račun verovatnoće nije bez svojih krupnih nedostataka, kao što je i takozvana intuicija — do krajnosti nepouzdana stvar. Jer kako se inače može objasniti što je Laza Efrajim sa celom hrpom napuštenih i, na neki način, njegovom verom osvećenih srećaka uvek ostajao u bubnju? A time se i njegov akumulacioni fond sve više tanjio i sa svakim vučenjem on je postajao — siromašniji.

Doduše, ako je Laza Efrajim pri tom i straćio svoj imetak, niko ne može da kaže da ga je uludo straćio. Jer, mesec dana uporne nade od jednog vučenja do drugog, pa to vredi, brate! A kad dođu oni dani pred samo vučenje, Laza je, posle onog užeg izbora »izneverenih« srećaka, s nekom nasladom obilazio nevernike da ih opomene da se ne zamere svojim srećnim zvezdama. To — da umiri savest. Ali kupci bi ostali uporni, te je on od njih odlazio sa izvesnim olakšanjem, pa i s nekim blaženstvom, uveren da će se te dotične zvezde osetiti malo obavezne prema njemu, i više ga nije grizla savest da bi klijenti mogli da se srde na njega ako bi njihov loz dobio premiju.

Takvo koketiranje sa srećom je uživanje svoje vrste, to se mora priznati. Golica to čoveka. A Lazi baš ništa ne smeta što zna na kakvom je zlu glasu ta sreća i da nema tog poroka koji se ne bi lepilo za nju. Od svih je valjda najopasniji — potpuno odsustvo logike kod nje. I krajnja neuračunljivost uz to. I — amoralnost. Jer, s moralom i pravdom ona nema apsolutno nikakve veze. I to nije nika-

kvo čudo, uostalom. Kad se samo pomisli kakvi sve nevaljalci i moralna čudovišta obleću oko nje, te joj pomute razum, a ona ga ionako nikad nije imala u izobilju. I — što je najžalosnije — nema nikakve nade da će se ona ikada poučiti na svojim greškama. . .

Kako se Laza mogao upustiti u takvu avanturu? Nije to bila nikakva lakomisenost, to sigurno ne. Bio je opsednut fiks-idejom da će najzad i samoj sreći dosaditi »da ga neće«. I zato se u svemu ponašao kao neki nesrećno zaljubljeni, a naročito ga je pekló što mu dragana nije bila opterećena nekim naročitim osećanjem stida. . .

Bio je nesrećno zaljubljen u sreću, razumete? Nesrećno zaljubljen u — sreću.

OPŠTINA POSTAJE ČLAN SAVEZA

Posle, kad je nastala Jugoslavija, dobili smo i Savez jevrejskih opština. Jer, dotle smo bili kao u nekoj božjoj republici: ovde ima naših, tamo ima naših, a *Tora* i *Talmud* su svuda isti, a isto je i zajedničko — predanje i običaji.

A sada su nam iz Saveza poslali obrazac za pravila, jer, kažu, treba da se saobrazimo zakonu.

Ali, s tim je ispao veliki kijamet, što je pravo — pravo. Jer bila je to čitava knjiga samih paragrafa. Pa sve ispisano — latinicom.

Mi nismo bili mnogo vični toj latinici.

Za jedno pismo je već nekako išlo: tu je bio naš Žak, pa nam on pročitao. Za toliko je bila na visini i Klara, mama Žakova, pošto je i ona imala dve godine *instituta*. Pa i naš predsednik, Laza Efrajim, znao je za toliko. Jedan prodavac lozova, možete misliti. . . Ali ovo nije bilo pismo nego čitava knjiga. Pa niti si pristao da koga pripitaš, mislim nekog izvan opštine, niti si siguran da ćeš sve razumeti i upamtiti, pa makar i pronašao nekoga da ti sve protumači.

A iz Saveza poručuju: pravila, pa pravila!

Šta smo drugo znali — obratili smo se advokatu.

Uz mnogo ustezanja, jer čovek nije naše vere, pa šta ga znaš! Ali, nije se imalo kud. Jer, tih paragrafa nije bilo ni deset, ni dvadeset nego ravno sto trideset! A od nekih je bilo od dve ruke, pa veli: birajte one koji vam bolje odgovaraju.

Pa sad. . . hvala na poverenju. To je lepo od Saveza. Ali, kako ćeš ti znati koji ti paragrafi bolje odgovaraju kad nisi advokat? I kako ćeš ti tamo njima, u Beogradu,

priznati da ne znaš kad ti ovako ukazuju počast i biraju te za člana Saveza?

Dakle, druge nije bilo: obratili smo se advokatu. A ovaj kaže da mu treba četrnaest dana da stvar *proštudira!* Pa, molim lepo, ako jednom advokatu treba četrnaest dana za to, koliko puta po četrnaest dana bi nama bilo potrebno?

Kad taj rok prođe, advokat pozva predsednika:

— Nije ništa naročito — kaže. — Sazovite zbor opština i izglasajte pravila, a onda dođite da vam napišem zapisnik i stvar će biti u redu. (A Savez je javio da će taj zapisnik biti poslat Ministarstvu na uviđaj. Dakle, nešto važnije se ne može zamisliti.)

Laza Efrajim bio je vidra za zborove. Ih, šta je on tih zborova zapamtio! . . . I to s — Nikolom Pašićem! . . . Hoću da kažem da je bio dobro potkovan u toj materiji.

Elem, u propisanom roku održan je zbor opština. Zbor je održan u bašti pred sinagogom, uoči subote, dok se čekalo da počne služba božja.

— Braćo — kazao je Laza Efrajim — do sada je, razumete, naša opština bila bez pravila. Ali sada moramo, razumete, da se saobrazimo zakonu, razumete, te nam Savez poslao 130 paragrafa da glasamo za njih.

Kako je pomalo zamuckivao, kod tih važnijih govora, Laza Efrajim je stekao naviku da se tom uzrečicom »razumete« ispomáže dok ga ne ponese bujica misli.

Ali ovde nije ni došlo do toga. Nije bilo potrebe. Jer, opštinari odmah povikaše da su »za«.

— Polako, braćo — kaže onda predsednik. — Nije tu, razumete, stvar samo u glasanju nego je, razumete, potrebno da se nešto i kaže, da se govori, jer oni tamo, razumete, hoće da znaju šta mi mislimo i kako mislimo.

— Pa ako i to hoće da znaju, onda, hajde, kaži ti nešto — predloži na to *tiju*¹²⁾ Jeruham. — Ti si s Pašićem išao na zborove, ti najbolje znaš šta treba govoriti.

Na to onda Laza Efrajim, zahvalivši se na poverenju i priznanju, uze reč:

— U stvari, braćo, tu nema šta da se govori. Razumete? Ne možemo mi, valjda, bolje od našega Saveza znati

¹²⁾ Čika.

kakvi paragrafi nama trebaju. Nezgodno je samo to što nas ima jedva preko dvadeset opština, a oni nam poslali ravno 130 paragrafa! Meni se nekako čini da je to mnogo za nas, te ja predlažem da javimo Savezu da bi za nas bilo dovoljno i 40, pa neka bude i 50 paragrafa, a ono resto neka ponude drugoj nekoj manjoj opštini, Kragujevcu ili Paraćinu, i tome slično.

S tim su se svi složili, te je ostavljeno. Lazi Efrajimu da u tom smislu sroči pismo za Savez.

Pod tačkom »razno« javio se onda za reč *tiju* Jeruham: — Braćo — rekao je — koliko sam ja našao, nisu to jedini paragrafi koje nam Savez sprema. Na putu su i drugi. To da znate. Zato ja predlažem da mi zamolimo Savez da nam umesto *hahama* pošalju jednog advokata. Jer, mi se možemo Bogu moliti i bez *hahama*, ali bez advokata teško ćemo moći da opstanemo.

Taj predlog, međutim, nije bio prihvaćen.

— Dok je nama Laze Efrajima, bolji nam advokat ne treba! — usprotiviše se ljudi.

— A kad Laza umre, šta onda?

— U jednoj jevrejskoj opštini uvek će se naći jedan Laza Efrajim — odgovoriše drugi i tako predlog nije bio prihvaćen.

Više se niko nije javio za reč, te predsednik stavi paragrafe na glasanje i svi su glasali »za«.

Onda predsednik reče da sada valja prikupljati dobrovoljne priloge za prepisivanje pravila, pošto Savez traži da se ona pošalju u tri primerka (za Ministarstvo), te će to stajati dosta novca.

Sada svi dadoše ponešto, a za ostatak odlučiše da prirede zabavu sa igrankom.

Tako smo, eto, dobili svoja pravila, pa ko se tu ne bi pokondirio! Jer drugo je to — opština s pravilima, a drugo — opština bez pravila.

Uostalom, nismo mi dobili samo pravila, mi smo dobili i odbore.

Dakle, jednoga dana pitaju oni iz Saveza: jesmo li, kaže, konstituisati odbore?

Onda Laza Efrajim zagleda opet u pravila i akuratno: ispalo je da treba imati opštinsko predsedništvo, pa opštinski zbor, pa odbor za razrez opštinskog doprinosa, pa odbor za reklamacije, pa birački odbor i šta ti ja znam. To su pravila zahtevala, a u celoj opštini nas ima jedva nešto više od dvadeset kuća! I još se traži da odbornici ne budu rod jedan drugom. A mi smo svi bili jedan drugom nekakav rod!

Šta ćeš, kako ćeš, druge nije bilo, morali smo se odreći tog srodstva.

Laza Efrajim je to vrlo lepo obrazložio:

— Mi smo, braćo, kao što znate, svoji ljudi i svi smo u nekom srodstvu. Ali kad je u pitanju opšta stvar, onda se moraju podneti i izvesne žrtve. Kad opšta stvar zahteva izvesna odricanja, onda tu nema dvoumljenja. Naši preci su znali i svoje živote žrtvovati kad je bila u pitanju naša sveta vera. Sada je opet nastao takav jedan veliki trenutak. Srećom, od nas se zahteva samo to da se odrekne srodstva. Ali to ne zahteva neki neprijatelj, nego naš Savez. To je prva i jedina žrtva koju naš Savez od nas traži. Pa valjda nećemo dozvoliti da se odmah, u samom početku, stvaraju teškoće našem Savezu?

To, naravno, niko nije hteo. I tako je predsednikov predlog bio primljen sa aklamacijom.

Onda smo popunili sve odbore i stvar je u najboljem redu. Sada, štaviše, svaki ima poneku vlast, a vlast je, brate, slatka stvar...

NISIM, NAŠ PRVI MARKSISTA

A sada vam moram još nešto ispričati o Nisimu. O onom Nisimu čiji je konto u opštini bio opterećen sa četrdeset hiljada *ne znam čega*.

Nisim je naš priznati majstor, klonfer. (Hoću da kažem da ono potraživanje nije bilo baš ni toliko sumnjivo.) On je imao svoj *atelje* u jednom kutu radnje majstor-Stamenka, zvonara. (Mi to ne možemo nazvati ni radnjom, ni radionicom; *atelje* krase i druga obeležja, zbog kojih zasluzuje taj naziv.)

Taj svoj naziv dobio je Nisimov *atelje* tokom vremena, sasvim čudnim sticajem okolnosti. U gradu je, naime, bio običaj i ustaljen red da dućandžije stavljaju svoje sandučice sa smećem na ulicu, ispred svojih radnji. Jednom, a ponekad čak i dva puta nedeljno, ulicom su prolazila opštinska kola da pokupe smeće iz tih sandučića, i tako nam je grad prosto blistao od čistoće.

Nisimov sandučić za smeće je, međutim, bio pun limenih otpadaka, što je za uličnu dečurliju predstavljalo pravu riznicu raznih ukrasa, drugim rečima, za jednu vrstu primenjene umetnosti. Pa kako se bez te sirovine nije moglo, dolazilo je do pravih najezda na pomenuti sandučić, najčešće pod rukovodstvom Nisimovog prvenca, nama dobro poznatog Žaka, koji je važio kao šef tog umetničkog narastaja.

Prizor je bio veoma simpatičan: deca samo malo počepkaju po onom sandučiću i — već zablistaju na njihovim nosevima — naočare, na prstima — prstenje, na ušima — minđuše, a oko vrata razni đerdani.

Najlepše je što se Nisim rado upuštao u razgovor s tim mladim umetnicima, ponegde uzme da dotera malo te

njihove tvorevine, što, naravno, može da služi samo na čast jednom zanatliji koji time dokazuje da njegove težnje i nastojanja ne idu samo za profitom.

Umetnost oplemenjuje srca. To je staro pravilo. Zato Nisim uživa u tim malim amaterima, što, međutim, ne može da se primeti kad mu u *atelje* naiđe ona platežna klijentela, najčešće seljaci. I mahom o pazarnom danu. A to znači da on na njih mora da čeka od subote do subote. Pa, kao uvek, kad se na nekog dugo čeka, ne topiš se od miline kad se najzad ukaže. Uz to je seljak škrt, mandžija i teško mu se dokazuje kakva je razlika između ručnog i fabričkog rada, Jer ti Nisimovi proizvodi: limeni kotlići, džezve, lampice za petrolej, fenjeri, kante za polivanje itd. mogu se kod susednog trgovca (ali u fabričkoj izradi) kupiti po znatno nižoj ceni. I tu ti sada sve bratimljenje, sve skidanje zvezda s neba, i »kume«, i »slave mi« i »slave ti« ostaje uzalud, i seljak ode konkurenciji. A Nisim ostane za njim da razmišlja: kako to, cele nedelje radiš, a jedva uhvatiš koliko da se hlebom ishraniš?!

O tome je Nisim često razgovarao i sa svojim drugom, Tošom Češljarem, susedom i partnerom. Mislim, kad se tako nedeljom i praznikom nađu u kafani. Ili kad se vraćaju iz kafane, ili kad s večeri naiđe jedan kod drugoga na malo razgovora. Onda se obavezno dotaknu i Marksovog učenja, pa tako natenane, polako ali sigurno, produbljuju samu problematiku.

Nisim to posle prenosi i na Klaru, jer, najzad, i ona je radnica, premda između igle i čekića postoji velika razlika. Ta razlika je fino izražena u ovom Nisimovom, često ponavlanom, aforizmu:

— Sa čekićem ti je kao s pesmom: ili ide od srca, ili uopšte ne ide. A kad ne ide od srca, onda se ne radi!

To svoje učenje Nisim treba, naravno, da dovede u sklad s Marksovim učenjem. Ali za to treba vremena. (To je, uostalom, slučaj sa svim teorijama koje teže da dopune ili upotpune Marksovu nauku.) Neobavešteni onda vrlo često padaju u zabludu i time čine veliku nepravdu pomenutim teoretičarima, smatrajući ih gotovanima! Osobito kad dođu u takvu situaciju da na svom primeru dokazuju te svoje dopunske teorije.

Nije ni Nisima zaobišla ta kruta sudbina! To moramó otvoreno reći. Njega smatra gotovinom njegova rođena žena! Zamislite samo. Čoveka koji u sezoni zna da ustane pre no što su petlovi zapevali. Ali Nisim se ne ljuti. Žene ne razumeju te stvari, pa šta im možeš! Međutim, kad je ona sklona pametnom razgovoru, tj. kad potpuno i iskreno odbaci postavku o gotovanu, on ne žali truda da joj raščlani teoriju.

— Lepo je kazao Karl Marks. . . Pazi ovako: kad bih ja imao kapitala, razumeš, ja bih, rode moj, najpre nakupovao pleha. Ali ne tablu po tablu nego ceo sanduk odjednom. A to ti je, rode moj, upola jeftinije. Pa bih ja onda, rode moj, no pa računaj sama: pleh staje upola jeftinije, a onda dolazi ostalo. . .

— A šta je to ostalo? — pita Klara.

On zastaje zamišljen:

— Je l' ti pitaš šta je to ostalo? . . . Pa evo: kad bih ja i danju i noću radio, rode moj, razumeš, to jest, ako ne oskudevam u sirovini, onda. . .

— Idi, bogati! — prekida ga Klara s nevericom. — Ta gde bi ti i dan i noć radio!

Tako Klara prekine čoveka u najlepšem naletu misli. Kao da Nisim ne zna, isto kao ona, da on nije taj! Ali, bože moj, treba i mašti malo pustiti na volju. A kad čovek razlaže jednu teoriju, onda ga moraš do kraja mirno saslušati. To je najelementarnije. Srećom, Nisim je tolerantan i umesto da se ljuti na tu primedbu, on sasvim mirno nastavlja:

— Ama, tako dođe reč, rode moj. A sada pazi dalje: kad bih ja i dan i noć radio, a pored mene stoji pun sanduk pleha, moja zarada bi se udvostručila. Jer, kad imam sirovinu, ne moram da dangubim. . . A, ako ćemo pravo, ja, brate, ne moram ni da radim. Ne treba da zaboraviš da je pleh berzanska roba. Njemu skače cena i kad neprerađen leži na lageru. Eto, tako stoji stvar, rode moj. Pa sada računaj. . . Uostalom, nije potrebno da računaš. Jer to nisam pronašao ja. To je kazao Karl Marks — podseća Nisim na pravo vrelo svojih saznanja.

I to bi na svakog drugog čoveka učinilo utisak. Ali ne i na Klaru.

— E, moj Nisime — veli mu ona — sve je to lepo i krasno. Znam ja i bez tebe da je bolje biti kapitalista nego radnik. Ali šta ti sve to vredi kad ti nemaš kapitala?

— E, čekaj malo, rode moj — odgovara joj Nisim. — Pa ti si najglavnije zaboravila. Dabome. Ti zaboravljaš da postojiš *il Šimid barah!* . . .¹³⁾ A kad bi *il Šimid barah* hteo da učini jedno čudo za mene! Jedan *nes*, ništa drugo! Onda. . .

Klara ne čeka da čuje šta bi *onda* bilo:

— Da, da. . . Kad bi hteo! Ali, koliko ja vidim, on *neće!*

Nisim kao da je dobio čušku:

— Neće, je li? Ti znaš da *neće!*

— Pa *neće*, dabome! Jer, ti ne moliš Boga da krene posao nego čekaš neka čuda! . . .

— Sigurno. Pa to je njegov posao. Zato je on Bog! A kad kupiš loz pa izvučeš glavni zgoditak, šta je to onda?

— Nisime, pomisli koliko ljudi čeka na taj glavni zgoditak! . . . Može li Bog svima da ugoditi?

— Pa ima i drugih čuda, brate. Ja sam to samo naveo kao primer. Neću valjda ja Boga da učim. . .

Klara posmatra muža: da li on to ozbiljno govori? Čas joj govori o Bogu i o tom njegovom čudu, čas o Karlu i o tom Marku (ona misli da su to dvojica), koji su sva ta zbivanja proučili i protumačili, znaju sve šta je bilo, šta je, šta će i kako će biti, pa se i u njenoj (ili samo u njenoj) glavi muti i ne zna na čemu je. Ili se on to samo šegači sa njom? Ili ona nije kadra da razume?

I ona se najzad odlučuje da direktno upita:

— Pa kako mu to ide zajedno, Nisime: ta tvoja čuda i. . . i taj tvoj Karlo ili kako se zove?

Dakle, u stvari, Nisim je u sebi i za sebe načinio kao jednu sintezu, jednu kombinaciju. Kod Marksa mu se sve sviđa osim rešenja; ta socijalna revolucija, protiv koje on, u stvari, nema ništa, ali, brate, reci ti meni: kad će se to dogoditi? Dok *čudo* može svaki čas da se dogodi: kod prvog izvlačenja lutrije. I tako, jedan glavni zgoditak i — revolucija postaje sasvim izlišna.

¹³⁾ Onaj čije je ime blagosloveno

Postoji još jedna mogućnost da se izbegne revolucija: na primer, ako Nisim podigne zajam iz banke. Na menicu, razume se. Dobiješ u ruke jednu lepu svotu gotovog novca, a ostalo je onda stvar nauke, odnosno Karla Marksa. Zakon kapitala i kamate. Angro-cene, kasa-škoni, sirovina kao berzanska roba. I takve stvari.

Tu Nisim dolazi malo u opreku s Karlom Marksom.

— Toša češljari mi govori o robovanju kamati — tako on pred svojom Klarom polemiše s Karlom Marksom — ali on zaboravlja da je pleh — berzanska roba. Ne može mene da kolje kamata kad ja imam na lageru ovakvu jednu berzansku robu, razumeš li ti mene?

Da li Klara to razume ili ne razume?

Nisim bi, naravno, voleo da ona to shvati. Ali ako i ne shvati, nije velika šteta. Jer ovo je sada još uvek samo — teorija. Ali kad to postane stvarnost, u praksi, stvar će biti sasvim jasna.

I tako, on je od nekog vremena sav u traženju tog načina, tog izlaza da se izbegne revolucija: već je stupio u kontakt s domaćom bankom. Nije im zapretio revolucijom. Nije bilo ni potrebe, uostalom. Kazali su mu da nađe dva jemca koji će mu potpisati menicu i sve će biti u redu...

DONA, DUNDO MOJA!

I to vam sad moram ispričati: imali smo mi i kao neki prozor u svet.

Oficijelno, prozor nije bio naš. On je pripadao našem Mušonu, fotografu. Uostalom, to je bio više kao jedan prozorski ram, u kome je bila izložena kolekcija fotografija, Mušonovih remek-dela. Mogli bismo to nazvati i izložbom. Nalazio se u samom centru grada, između drogerije i našeg grand-hotela »Kod krune«. Niko nije mogao tamo da prođe, niti da uđe u hotel, a da ne zadrži pogled na eksponatima našeg fotografa-čarobnjaka. A kad kažem niko, mislim poglavito na putnike, strance i hotelske goste.

Ono što je Mušonovom prozoru-izložbi davalo važnost jedne prave gradske znamenitosti bila je okolnost što je ova izložba imala svoju — kako bismo rekli — specifičnu tematiku. Nije tu bila u prvom redu umetnička vrednost same fotografije; važnije od toga bio je društveni položaj i ugled fotografisane osobe, pri čemu je originalnost bila više vrednovana od bogatstva, ličnost više od društvenog položaja; mladost i lepota već bile su kategorije za sebe.

Po svemu tome, taj Mušonov »prozor u svet« imao je svoju — kako bismo rekli — muzejsku vrednost, nešto što će jednom, u najmanju ruku, moći da posluži i kao građa za istoriju grada.

Mušon je vodio računa da njegova izložba uvek bude aktuelna i revnosno se brinuo za njeno obnavljanje i osvežavanje. Naravno, pri tom se on prepuštao svome ukusu i svojim naklonostima. Prigovaralo mu se zbog pristrasnosti, ali to je, najzad, bilo njegovo suvereno pravo. Njegova izložba bila je neka vrsta njegovog kluba (gradski »krem

od krema« — to ne treba naročito naglašavati), a izloženi likovi su bili kao njegove lične uzvanice i gosti.

Po kome je merilu kasnije i gospa-Klarin modni salon dobio mesta u tom prozoru-izložbi našeg Mušona to možemo samo da nagađamo.

Za to se ukazala prilika kad je Dona, Žakova počasna verenica, završila staž u salonu, pa je izrazila želju da se za uspomenu na taj važan događaj svi zajedno slikaju.

Do tada nije postojao običaj da se to čini. Taj završetak staža dotle nije bio smatran nekim osobito važnim događajem. Ali ni jedna učenica ranije i nije imala rang počasne verenice. Pa pošto se sada taj običaj prvi put uvodio, u salon se stekao i dobar broj već izučenih učenica da uveliča svečanost i nadoknadi ono što su propustile. I svaka se udesila za tu priliku, da tako ovekoveči svoju mladost i svoju lepotu.

U dvorištu ispred salona je stari venjak i kao takav — po tvrđenju fotografa — on je idealan i romantičan »hintergrund«. Ispred venjaka su izneli sve rekvizite salona: tu su dve »singerice« (jedna Klarina i druga — radi simetrije — iznajmljena od jedne susedke), sto za krojenje, lenjiri, makaze, jedan veliki komad štofa i santimetri oko vrata onih učenica koje su izučile i krojenje, potom modni žurnali, da se još bolje vidi da to nije neko pevačko društvo nego — modni salon.

Fotograf važno i znalački razmešta grupu. Njegova velika leptir-mašna, crni žaket i bele, platnene pantalone i cipele, kao i njegov blaženi osmeh čoveka koji zna kakva remek-dela izlaze iz njegovih ruku, njegov mali uzrast, njegova dobroćudnost i rasklimatanost, sve to podseća na čika-čarobnjaka koji poznaje formulu kako mogu da se usreće ljudi.

I Klarina deca, Maza i Joško, sela su na travu, ispred stola i čekaju da fotograf izvrši razmeštanje i ostale pripremne radnje.

Joško pokušava da dá malo tempa fotografu:

— Uh, noge su me zbolele.

Pa kad mu to ne pomaže, on pokušava plaćem da impresionira fotografa. Joško je po tom plaću poznat celom susedstvu. Evo, već je dotrčala *tija* Venezijska, naša »hitna pomoć«.

— Ama, šta je s tim detetom? — kao zabrinula se ona.

U stvari, ona je dotrčala da nađe neko mestašće i za sebe na toj fotografiji, pošto se dotle nikad nije »slikala«. I pravi se nevešta na sva negodovanja mladih devojaka, koje su prozrele njenu nameru i užasavaju se i same pomisli da bi i njen lik mogao biti na slici.

Uzalud je gospa Klara uverava da je dete samo ogladnelo, a i sam Joško je svakog časa spreman da se ritne na nju i dokaže joj da je u odličnoj kondiciji — ona se sklanja tek kad je pronašla mesto gde će se u poslednjem trenutku postaviti.

Za to vreme se i ceo sokak uzmuvaao. Ulična dečurlija se okanila svake druge igre. Pentraju se uz ogradu, proviruju kroz tarabe, dobacuju, smeju se, komentarišu sad ovo, sad ono, stavljajući zamerke držanju ove ili haljini one devojke koje, sa svoje strane, čine sve moguće da to ne čuju i ne vide.

Ali to nije lako. Valja trpeti izazivanja, a opasno je to i zbog same gospa-Klare koju su jedva nagovorili na ovaj korak, pa sad može da se naljuti i da odustane.

Dona već ne može da se savlada.

— Šugavci jedni nevaspitani! — dovikuje im i preti. — Ako vam ja dođem, zapamtite vi ovaj dan!

Izgledalo je da Donina intervencija neće proći bez ikakvog efekta. To je možda bilo i u vezi s tim što je ona svoju pretnju tako vešto formulisala. Jer, eto, kao da ni ti šugavci nisu bez trunke nekog častoljublja, te nisu hteli da propuste ovu dragocenu priliku da pokažu kako — ako su već šugavci — bar nisu nevaspitani.

I tako, trgli su se za jedan mah i kao primirili. A fotograf je značajno pogledao Donu, nasmešio se i na nju i na gospa-Klaru, kao da bi i ovoj hteo da čestita na ovakvoj vaspitanici.

— Ona je naš komita! — nagovestila je gospa Klara ono što je najbitnije u Doninom karakteru i s nekoliko

reči podsetila na Doninu ulogu u onom istorijskom pogromu našeg ovogradskog Miće pogromdžije. Naravno, u glavnim potezima, ostavljajući podrobnosti za neku povoljniju priliku.

Ali fotograf je osetio da će ovo biti nešto za njegov »račun« i po njegovom ukusu, te stalno navaljuje da čuje još koju pojedinost i već pristupa novom razmeštaju grupe da Donino prisustvo na fotografiji bude još efektnije.

Sada on i samu gospa-Klaru vidi u drugoj svetlosti zbog njene uloge u pomenutom pogromu i primećuje zadržano:

— Ja svejednako mislim, Klara, kako je to velika šteta što jedna tako fina dama, kao što ste vi, živi u ovakvoj selendri! Nije to kompliment, verujte! Jer taj šik kojim se oblačite, toga, na primer, toga kod nas ovde još nije bilo!

Hm!... Pa taj čovek zaista nema pojma!... Gospa Klara prelazi rukom preko svoje bujne, talasaste, smeđe kose, s razdeljkom sa strane, s punđom i dva velika uvojka levo i desno, popravlja čipkastu kragnu koja se zatvara ispod same brade, udešava rukave i, obuhvativši rukom zlatan lanac, koji joj visi oko vrata, vuče po njemu do zlatnog sata (čijeg li?), prikačenog levo, na prsima.

Ona je lepog stasa, visoka, krupna, prava. Svilenahaljina sa utegnutim strukom kao da je salivena na njoj.

Pa šta veli taj fotograf: ovoliko šika, je li? Ta kako gospa Klara ne bi imala šika kad je ispekla zanat kod čuvene Šosbergerovice? A to je bio prvi salon na Doréolu, šta ima tu vazdan da se priča? Da ne pominjemo njene dve godine *inštituta!* Da, gospodine: *dve godine inštituta!*...

Ono, ne kažem, dolaze ovamo i drugi školovani ljudi: advokati, lekari, sudije. Ali dolaze po kazni, ili na pečalbu. Dok ona... slušajte, znate li vi koliki je miraz ona donela svome mužu?

A što se tiče njene lepote u ono vreme... (jer ovo sada nije ništa!), koliko je ona bila lepa, ko sve nije nju prosio i kakve prilike nije ona odbila. no... pa to je priča za sebe...

Fotograf ne nalazi reči. To, vidite, to prevazilazi sve što je on mogao i da zamisli.

Na žalost, celu tu priču nisu mogli da čuju i oni šugavci iza taraba i na tarabama. Zabavljeni nečim drugim, oni su ne samo zaboravili na Doninu pretnju nego su se okanili i svake ambicije da dokažu da nisu nevaspitani. A možda je do njih doprla i neka reč iz razgovora onih devojaka, koju su oni rdavo interpretirali, tek dečurlija se odjednom na sav glas zakikotala, pa kao da je parola izbačena, oni je sloški prihvataju:

— U-aaa! Cirkus!... U-aaa!...

Situacija je kritična. Nijedan, sasvim običan, fotograf ne bi pristao da obavlja svoj posao pod takvim okolnostima. Ali naš Mušon ovog trenutka misli samo na svoj »prozor u svet«.

I tu se sada — baš kao da ga je sam bog poslao — pojavljuje Mića, naš zulumčar i pogromdžija. Smatrajući valjda da ima isključivi monopol na slične zulume, on bez razmišljanja uzima na sebe da napravi red:

— Čisti se, manguparijo! — naređuje kao kakav satrap.

Ovi su ustuknuli, ali još se skanjeraju.

Onda sleđuje druga naredba:

— Dok izbrojim do tri, ima da vas nema! — I već broji: — Jedaaan, dvaaa! — i razmahuje toljagom.

Dalje nije morao brojati. Razbegla se dečurlija, otpuhnula, eto, kao vrapci.

— A-ha! — razlegao se na to Mićin pobedonosni smeh.

Ovo je mogla biti prilika i povod da se ceo onaj istorijski događaj podvrgne novoj i temeljnoj analizi. Jer od jednog Miće ljudi su se svemu mogli nadati samo ne takvom gestu. I svi su prosto zanemeli od iznenađenja.

Zanemeli su od iznenađenja, ali i od strepnje od njegovog narednog gesta. Jer od Miće se ničim dobrom ne nadaju. Mićin smeh nema ničeg od neke diplomatske finese kojom se nagoveštava sklonost za menjanje stava i priznavanje sopstvenih zabluda. Čak ne liči ni na neki pokušaj izvinjenja i pomirenja zbog počinjenog zulumata. Umesto svega toga, on se sada propeo na prste da zaviri kroz one tarabe. Video je celu onu panoramu i ugledavši Donu doviknuo joj je veselo i nekako domaćinski:

— Srećno, Dona, dundo moja! — I zasmejao se gromko, kako već priliči ovakvom momku posle takvog trijumfa.

Smeh mu je odjekivao zulumčarstvom. Cerio se osi-ono i nekako glupavo taj Mića, i nezgrapno, a ono tepanje, ono *dundo moja!* pre je ličilo na sprdnju. (A svi to nisu ni čuli dobro.) Epitet je dosta zastareo, pa je otuda do-bio i kao neki ironičan prizvuk. Najzad, kao da se i sam iznenadio i uplašio od svoje hrabrosti, Mića je brže-bolje utekao.

I jasno: ni »bravo«, niti ikakvog drugog znaka pohvale zbog junačkog podviga, nego su svi dahnuili dušom kao posle neke nenadne i neočekivane vremenske nepogode.

Utekao je Mića. I dobro je učinio. Jer ko zna kako bi Dona reagovala na jedan ovako sumnjiv kompliment. Ko zna kako bi ona reagovala i na neki mnogo jasniji, a kamoli na taj tako dubiozni i dvosmisleni. Pa da je i naj-lepši kompliment na svetu, ko je njemu uopšte dao do-zvolu da on njoj pravi komplimente? I tako, da je Dona došla do reči, Mića se ne bi bogzna kako proveo. Jer, ona se čak i na fotografa rasrdila kad je zatražio da mu ob-jasne šta je to *dunda*.

Međutim, bilo kako bilo, sad je bar moglo da se radi na miru. Fotograf se opet obreo oko aparata i već ko-manduje:

— Jedaaan, dvaaa, tri! — Onda škljocnu.

Svima je laknulo i sve su neobično razdragane što će se njihova lepota i mladost ovekovečiti blagodareći veš-tini ovog volšebnika.

Ali mnogo više od toga raduje ih pomisao da će nji-hova fotografija dospeti u izlog, u taj famozni Mušonov »prozor u svet«.

Fotograf im to svečano obećava, dočaravajući značaj i vrednost takve počasti. I iznosi izglede i perspektive koje im se otvaraju »kad svet sazna za njih«, taj strani svet, naravno ti putnici i hotelski gosti, pa razglase i za tu Donu, *dundu* Mićinu.

A Mića za to vreme kao kakav paša šeće gradom. To je njemu prvi susret s Donom. Sva mu duša treperi nekim

miljem. Ama, kako je on to Doni rekao? »Dona, dundo moja!« Ama, je li stvarno on to rekao, i baš tako? ... Ih, pa kako li se samo setio to da kaže?! A nije, da kažete, da je on to unapred smislio. ... Nije, kad vam kažem! ... Nego mu to tako samo došlo. Od srca mu se otelo. Duša mu pro-govorila. ... Nije progovorila nego propevala! Dona, dundo moja! A nije se nadao; nije znao ni da on to ume tako! Ne, nije se on tome nadao. ... I od svih njegovih dotadašnjih podviga, ovaj mu izgleda najveći i najsmeliji. ...

VELJA FILMADŽIJA TUMAČI LJUBAVNI FILM

Da bi se svečanost prikladno i završila, Donu su uveče vodili u bioskop.

Hotel, pivnica, kafana i bioskop »Kod krune« imao je za strane filmove svog tumača Velju. On je za publiku, koja nije bila vična latinici, čitao i tumačio naslove ili, ako ovih ne bi bilo, on je, na osnovu svojih znanja i poznavanja stranih jezika, objašnjavao zbivanja i tok radnje, tu i tamo čak i improvizovao dijaloge, ili analizirao duševna zbivanja glavnih junaka, a često se i kritički osvrtao na njihove postupke, i tako postao neophodni posrednik između umetnikove zamisli i publike.

Jeruham se raspitao i saznao od Velje da se prikazuje jedan više familijaran i poučan film, sasvim prikladan i za slučajeve kad čovek dolazi sa svojom ženskom decom.

Međutim, posle se pokazalo da je to bila dezinformacija, premda ne zlonamerna. Jer, Veljina procena osnivala se poglavito na tome što u filmu nastupaju sve neki profesori, a ako profesor nije poučan, onda ne znam ko je.

Ali, stvar je ispala i te kako ljubavna. Doduše, ipak i poučna. Prosto kao poručena za njih — kako je posle tvrdila Palomba. I to baš s obzirom na Donu i s obzirom na sam dan koji je na neki način obeležavao jedan važan datum u njenom životu.

Eno ih, žure u bioskop. Ona, omalena, s velikim truhom i širokom, naboranom suknjom koja se vuče po tlu; s amrelom koji drži kao sveću; sa uvek zajapurenim licem i izbečenim očima koje stalno nešto pitaju i nečemu se čude; sitnih koraka i zadihana kao da trči za mužem koga nikako ne može da stigne. A on, dugajlija, sa svojim debelim štapom, s kojim stupa energično i odvažno, kao

što već priliči mužu i zaštitniku. A za njima su Dona i njen brat Benko, već momak za ženidbu, koji uvek zaostaju, poveravajući jedno drugom svoje opaske i svoje tajne.

Zakasnili su, pa se trude da se sa što manje buke provuku između gustih redova stolova do svojih mesta, praćeni gundanjem uznemirenih gledalaca.

Došli su radoznali kao deca i već unapred očarani lepotom i čudesima koja će se sad otkriti njihovim očima: Palomba, neumorna u pitanjima; Jeruham, staloženiji zbog svoje uloge sveznajućeg, dok su se mladi — da ne bi doveli starije u nezgodan položaj — dobro čuvali da išta čuju od onoga što oni među sobom govore.

Palomba je nepismena, a kako Velja stupa u funkciju tek kad počne prikazivanje samog filma, njegovu dužnost za početak — za žurnal — preuzima sam Jeruham. On sve prevodi na naš — nazovimo ga: jevrejski, odnosno španjolski jezik, ne libeći se pri tom manjih, pa i većih podvala kad svojim poznavanjem jezika ili razumevanjem događaja ne bi bio na visini.

Jeruham objašnjava i, uglavnom, zadovoljava.

Ali onda je došao na red sportski žurnal. Pa i to je nekako išlo. Međutim, jedan boks-meč sve je pokvario!

— *Il boksmič* — rekao je Jeruham jasno i razgovetno.

Ali odmah se videlo da to neće ići bez malo teorije.

Jer, Palomba ne zna šta će pre da upita. A Jeruham je jedva u stanju da odgovori na sva pitanja. A ono najosnovnije: zašto se ljudi na ringu tako krvnički tuku — nikako ne ume da objasni. Isto tako ne zna zašto niko ne prilazi da ih razdvoji. Naročito onaj sudija na ringu izaziva Palombinu srdžbu. Ali ništa manje, čak daleko više, navijači koji onako strasno bodre borce i sve drugo žele samo ne to da se ovi nekako nagode i izmire.

Da, Sve je to apsolutno neshvatljivo. Ne razume Palomba, pa to ti je. A baš kad bi nešto i pojmila od svega toga, ostaje u njoj sumnja koje nikad ne može do kraja da se oslobodi. Ta sumnja je kao neka instinktivna brana svih onih koji se ne snalaze u svom vremenu. Zato će Palomba, u vezi sa tim i svim drugim novostima filmskog

žurnala, posle predstave da raspravi s mužem još jednu krupnu, osnovnu stvar:

— *Dizis que es verdad?*

Da li je to istina?! Je li to ipak moguće?! Zar ima i toga na svetu?

Ljudima izmiče jedna velika, osnovna istina: istina o Bogu i suboti, Njegovoj nevesti, i sada su se, iako nesvesno, našli u traganju za nekom novom istinom, na koju će postaviti svoj svet.

Ali, do nje se teško dolazi kad se na svakom koraku vidi ili doživljava nešto neshvatljivo, nešto što nije u skladu s njihovim zdravim razumom i već stvorenim pojmovima o pravdi, o etici i drugim svetinjama čovekovim.

Zato oni vole bajke, pa i ove s filmova...

Evo, sad počinje film. Nastupa Velja, tumač.

— Ovo je film o jednom profesoru koji je mnogo voleo svoju ženu. Ali onda je došla »luda bolest« (to je bio i naziv filma) i sada ćete videti šta je posle bilo...

Evo šta je posle bilo:

Oni su imali kućicu na plaži, kraj velike reke. Onda im je došla u goste prijateljica profesorove žene. Kupali su se u reci, a bilo je i drugih zgoda, i tako, slučajno se da je gošća zavela profesora. Zavela ga, eto, a čovek dotle nije znao da na svetu uopšte i postoje druge žene osim njegove.

— Muškarac je veran samo do prve zgodne prilike! — proklamuje Velja svoj (a valjda i autorov) zaključak o takvom ponašanju ovog našeg profesora.

Međutim, kao duševan čovek, Velja ne može da dozvoli da se ženski deo publike suviše ožalosti zbog toga, te odmah objavljuje:

— Ali presešće mu to! Ništa se vi ne bojte!...

I, stvarno mu je preselo... Jer... kad je bilo što je bilo, profesor se odjednom setio da on tu ženu, tu gošću ne voli, da ne oseća neku naročitu naklonost prema njoj i to ga je prosto porazilo. Sve se to dogodilo takoreći bez uvoda i preliminarara, na prepad, sačuvaj bože i sahrani!

— Profesor otkriva Ameriku! — komentariše to zbičanje spiker Velja.

Jer profesor je odjednom sav opsednut mišlju da bi takav napad trenutne slabosti mogao da snađe i njegovu ženu pri nekom susretu, nekom sasvim slučajnom susretu ma s kojim muškarcem. Kad već za to čovek ne mora da bude zaljubljen... I kad to može da snađe i čoveka koji je zaljubljen u drugu ženu...

Ali ne otkriva Ameriku samo profesor. Otkriva, čak jednu daleko čudniju Ameriku, i Palomba. Nije ni ona znala da tako šta postoji. Jer, bila je i ona zaljubljena. I još kako zaljubljena, pa — ništa. Uzdisala je za voljenim čovekom i obarala pogled pri slučajnom susretu, drhtala i čekala. A kad je dočekala, kad su je njegovi roditelji zaprosili, nisu mogli da se pogode oko miraza.

I to je sve. Ostadoše svi ti razgovori neizgovoreni, izjalovile se nade, ugasila čežnja, sahranila ljubav... Sreća je bila na domaku ruke, pa se izmakla, jer ju je valjalo kupiti... Ostade joj da na tuđim ljubavima proživljuje svoju. Sad tužnu i žalosnu, sad veselu i srećnu... Da strepi i plače s njima, da se ushićuje i raznežava. Pa i to kroz suze. Otplače malo za njih, a malo za sebe. Tako... Od neke potrebe da plače...

Ali ovo u filmu je nešto nečuveno. I to mi je neki profesor... Pa kao da nije dosta sramote što je prevario ženu, nego sad on u nju sumnja! Zašto! Na osnovu čega? Na osnovu toga što je on nju prevario!

— ... On sumnja na sve i na svakoga — javlja spiker Velja. — Sad ćete videti... I na pismonošu sumnja... I na učenika koji dolazi profesorovoj ženi da je moli za protekciju. Jer, gospodin profesor vrlo neuredno dolazi na časove... Ili pre vremena ode sa časova i žuri kući da iznenadi ženu i, ako je ikako moguće, da je uhvati na delu!

A publika posle vidi da je sve baš tako i da se sve događa tačno onako kako im spiker predskazuje.

Ali to nije sve.

Kao nekom zaraznom bolešću okužen, tako profesor prenosi svoju ljubomoru na druge. Dovoljno je da nekome ispriča na koji način je on prevario svoju ženu pa da i kod ovoga usadi zrno sumnje.

— Zato se to zove »luda bolest« — objašnjava naš spiker i tumač, Velja.

Palombi je, međutim, zbog toga izmakla prilika da malo poplače. I to je sasvim u redu, jer ovo je Donino veče, radi nje i zbog nje su oni večeras ovde, i sada se Palomba priseća svojih pedagoških dužnosti da na živom, to jest filmskom primeru decu nauči i pouči.

Srećom, posle onih scena zavodenja sve se odigrava strogo familijarno. Uostalom, i Veljina objašnjenja, predskazivanja i komentari sasvim su u duhu njenih planova. Jer, Velja nikako ne dozvoljava da se kaže da se u njihovom bioskopu prikazuju kojekakve pikanterije.

— Sad ćete videti kako će profesor i doktora da zarazi! — obećava spiker, ovoga puta gotovo zadovoljan (iako ne iz neke pakosti) što i jedan doktor ne može da odoli stihiji.

Stvarno, profesora je nagovorila žena da se obrati za pomoć lekaru, psihijatru.

I šta se sad događa? Za vreme konsultacije lekaru telefonira sin da se obavesti gde mu je majka. Drugi telefonski poziv javlja da mama nije, niti je bila tamo gde bi morala biti. I to daje prilike profesoru da prenese malo svoja iskustva na lekara i ovome usadi sumnju da ga žena vara.

Eto, sad su izmenili uloge!

Srećom, tu je Velja koji vodi računa o tome da publiku ne obuzme panika.

— Ne bojte se! Ima leka!

Da, ima leka. Ali čudan neki lek: ko voli, kaže, taj ne sme da sumnja!

I lekar odmah počinje s primenom tog leka i pokazuje kako se upotrebljava:

— Ja verujem da mi je žena verna, ja verujem da mi je žena verna, ja verujem da mi je žena verna! . . . Ja verujem, ja verujem, ja verujem. . .

To lekar frenetički ponavlja, do besvesti. Dokazavši prethodno profesoru — a sada već i kolegi — da se ti međuljudski odnosi moraju osnivati na poverenju i da je to i jedina mogućnost za opstanak ljubavi.

— To je potpuno tačno — saglasila se s tim i Palomba. I zadovoljna je, čak veoma zadovoljna što su deca tako, na pragu života, imala prilike da dobiju malo pojma o ljubavi, pa i o ljubomori. . .

MICA PIŠE LJUBAVNO PISMO

Mičin junački i nesebičan podvig nije ostao nezapažen. Ne mogu da tvrdim da je učinio neki naročito dubok utisak, ali tome je mnogo doprinela njegova neumešnost. Jer i junački podvizi moraju da imaju neki stil. A iako jedan, ne znam kako smeo i izuzetan, podvig ti sam upropastiš onakvim nezgrapnim, grohotnim smehom i odmah se izgubiš, onda piši — propalo!

Biće da je Mića bio i baksuz. Ili ga je neko prokletstvo proganjalo, na primer, ono ljubljenje »za Hrista i u ime Hrista«! . . . Mi, naravno, ne možemo znati kakav je stav samoga Hrista prema tim i takvim poljupcima. Ali možemo da naslutimo. Jer kako se to slaže jedno s drugim: ovamo kažnjavaš Jevrejina što je razapeo Hrista, a čim naiđeš na prvu Jevrejku, ti navališ da ljubiš! . . .

I šta se sada dešava? Evo šta: posle onoga, Mići stalno bride usne i samo misli na to gde bi sačekao Donu da je bar još jednom podvrgne onoj kazni! Međutim — a to mu je sigurno njegov Hristos udesio! — ta junačina sada gubi hrabrost! U svakoj drugoj prilici on ostaje onaj isti siledžija, te je i dalje upražnjavao tu svoju profesiju. Ali čim negde namiriše Donu, on postaje pitom kao jagnje i strašljiv, pa ne sme da joj priđe!

A kad je čuo za onaj Donin praznik, on je instinktivno pošao da se nađe tamo. Da je bar izdaleka vidi. On ne traži da i ona njega vidi; ne, njemu je dosta da on nju vidi. Najzad, ova devojčica sada doživljava jedan tako važan i značajan događaj u svom životu, znači da će biti dobre volje i onda. . . šta ga znaš šta se sve može dogoditi. . .

Ali ispalo je. . . no, pa videli smo šta je i kako je ispalo. . . Međutim, Mića je, uglavnom, zadovoljan. Da,

da... čovek mora da ima i malo sreće. I s tim treba računati. I tu se Mića dosetio da bi sada, na primer, mogao, upravo da je njegovo pravo i dužnost da Doni i pismeno čestita.

Naravno, u takvim stvarima ti zulumčari nemaju neku veliku praksu i rutinu. (Njemu su, na primer, posle kazali da je on mogao da joj pošalje malo cveća i — gotova stvar:) Ali, dušo moja, lako je reći: da joj pošalje! A ko da odnese, gde, kako i kome da preda i šta pri tom da kaže? A on je — zašto da ne priznamo to? — goreo od želje da joj nešto kaže. Doduše, postoji i neki govor cveća, to je tačno — kako su mu posle neki govorili — ali tu, valjda, treba najpre da se sporazumeš sa cvećem, a Mića pojma nema kako se to radi. A onda reskiraš da cveće njoj kaže nešto sasvim deseto!

Drugo bi to bilo da su on i Dona bili dobri prijatelji, ili bar dobri poznanici. On, međutim, treba najpre da se pomiri s njom i uspostavi neke normalne odnose. Jednom reći, treba početi sve ispočetka: ja sam taj i taj, ja sam ta i ta, milo mi je, milo mi je, i takve stvari... Dobro, recimo da je posle one njegove javne izjave ta etapa pređena. Ali, to ne sme na tome da ostane. Naprotiv, sada je potrebnije no ikada da se to dalje izgrađuje. I tu mu sad ne preosajte ništa drugo no da joj napiše pismo.

Ne mora to biti nikakvo ljubavno pismo nego obično. Jer to je, naravno, mnogo lakše. Mića do sada nije napisao ni jedno pismo, ali to ne znači da ne bi umeo da napiše. Pa pošto to ne mora i neće biti ljubavno pismo, onda dajte da vidimo šta bi on mogao da joj piše.

Mića je sam sebi postavio to pitanje. I kad je dobro promislio, došao je do zaključka da nema šta da joj piše. Ili možda samo to: da joj objasni da je *ono* sa Žakom bila samo — šala. Da je on, recimo, hteo samo malo da ga uplaši. A kako ćeš ga uplašiti ako ga malo ne udariš! Ali Hristos... pa on nema s tim nikakve veze! Nije valjda Hristos na to spao da ga Mića brani!... Evo mu popova, pa neka ga oni brane! Nikakve veze neće Mića da ima s tim. Njega se to ama baš ništa ne tiče. I neka se zna da ga se to ništa ne tiče!

Tako. Sada bar znamo šta Mića hoće, a šta neće!... Ali, vidite li vi koliko bi moralo biti dugačko pismo u kome bi se sve to kazalo?

Stvarno. To pismo bi moralo biti strašno dugačko. I tu onda nema drugé no da Mića probere ono što je najvažnije. I to ne *sve* najvažnije nego ono što je od najvažnijeg najvažnije.

Dakle, šta bi bilo to naj-najvažnije? Ali, iskreno!

Neko može da pomisli da je najprostija stvar na svetu izabrati to najvažnije. Ali, bogami, nije to baš tako. Eto, Mića počne da misli, pa kao da svaka misao zakoči mozak, te ni makac! Odnosno, kao da svaka misao ponese u oblake i tamó se s njom izgubiš, nestane te... .

Onda je Mića rešio da se okane tih najvažnijih misli. On traži jednu — običnu misao. I odmah je stavlja na hartiju. Da ne zaboravi. Jer i zaboravan je postao, pa mu se događa da se poneka sasvim moguća — ne moguća, nego dobra, lepa, pametna misao raznese, pretvori u maglu, u ništa... .

Znači, ovako ćemo:

»Poštovana gospođice!...«

Da, to u svakom slučaju. Ni *draga*, ni *mila* nego najozbiljnije: *poštovana*. Već ono *dundo moja*, to — nikako!

Onda može ovako:

»Jedva dobih malo vremena...«

Nema u tome nikakvih »izmotacija«. Jer tako nekako počinju sva pisma. To je Mića odnekud već znao. A koliko je ko imao vremena — to je njegova stvar.

Dakle, to može. Onda da dovršimo rečenicu:

»Jedva dobih malo vremena da vam javim da sam hvala bogu zdrav, koje i vama želim da vas od boga snađe...«

A sada nešto lično i neposredno:

»A najviše mi je milo što ste položili ispit za glavnog kalfu. Svi kažu da imate veliku budućnost, jer to znači da imate zlatne ruke. A ne kao poneka omladina koja samo gubi dragoceno vreme...«

To i njemu njegovi svaki čas govore, zato to sada ide bez razmišljanja i napora:

»... Svaki je zanat zlatan. Blago majci koja vas je rodila! To kaže i meni moja majka. To jest, još ne kaže, pošto ja nisam položio ispit, ali sigurno bi mi tako kazala.«

Mića čita šta je do sada napisao. Zadovoljan je. Dovde je sve odlično. Vrlo dobro. A sada prelazimo na najvažnije. (Ipak se setio šta bi kao bilo najvažnije; čak se dosetio i kako će preći na to.) Dakle:

»... Moja majka je velika šaljivčina. Svi kažu da sam ja na nju, jer i ja volim da se šalim. A volite li vi šalu? Naravno, neki put se i prećera. Kao, na primer, kad sam se ja jedanput šalio s vašim rođakom. Eto, da onda niste vi naišli, ja bih to i sam primetio i prestao bih. Ali šta mogu kad sam takve sreće? Odnosno, takva mi je sudbina. A kad bi, na primer, sada neko mene pitao šta bi mi bilo najviše krivo na ovom svetu, onda evo: najviše bi mi bilo žao ako biste vi slučajno pomislili da ono nije bila šala. I zato vas molim da ne primite šalu za uvredu, koje ja vas poštujem kao najveću svetinju. A ja sam se tako šalio i kad sam bio sasvim mali. Baš bi bilo zgodno da vam ja jedanput sve to natenane ispričam, pa ako hoćete da se negde nađemo a vi mi dajte neki znak.

S poštovanjem,

Vaš

Mića Stojković«

I tako, eto. Pismo je možda ispalo ipak malo predugo. A koliko li bi ono tek bilo, kad bi Mića ispisao sve ostale »najvažnije« stvari!

Ali on je zadovoljan. Jer, na kraju krajeva, i to je vrlo važno: da Dona uvidi da je on jedan ozbiljan mladić. A svet neka priča šta hoće...

Bože moj, da li će mu Dona odgovoriti i šta će mu odgovoriti?... Daj, pomози, Hriste Bože, ja sam mislio na tebe, pa misli malo i ti na mene!...

Tako Mića... A ko je razapeo Hrista — to je sada njegova poslednja briga. A ovamo ga moli za pomoć!

Posle toga, ja zaista ne znam više šta da mislimo o Mićinom karakteru... A Dona će sigurno misliti da je Mića jedan — naobičniji *pokoravac*!...

DONA ODGOVARA NA PRVO LJUBAVNO PISMO

S tim Mićom sve ide nekako šašavo i naopako. Umesto da je pismo predao lično Doni pa da onda pobjegne glavom bezobzirce — kako otprilike zahteva »čaršijski red« i obazrivost — on je pismo poslao poštom i ono je, naravno (kao kakvom spretnom golmanu), dospelo pravo u ruke *tija*-Palombi.

— *Aj, ke no ajigara jo!*¹⁴⁾ — pomislila je (a možda i uzviknula) Palomba videvši pismo. Jer, može se lako pretpostaviti od koga bi Dona mogla dobiti pismo i kakvo je to pismo! Zato je ona dva puta pitala pismošu za koga je pismo, pa dobivši oba puta isti odgovor — da je za Donu, ona je, budući nepismena, odnela pismo svojoj susetki, gospa-Klari. Da se s njom posavetuje šta joj valja činiti.

U stvari, u dobar čas za — Donu! Jer Klarina prva briga je bila da umiri Palombu i da joj dokaže da to nije nikakva nesreća.

— Ih, kod nas, u Beogradu, to je najobičnija stvar — tako je kazala. — Ja sam u Doninim godinama dobijala bar po jedno ljubavno pismo nedeljno.

U to da to mora biti ljubavno pismo nije moglo biti nikakve sumnje. I, naravno, otvorile su pismo. (Pojam neprikosnovenosti pisama još se nije bio odomaćio.) Uostalom, takvo cenzurisanje pisama Palomba je smatrala ne samo svojim pravom nego i najsvetijom dužnošću.

Obe žene bile su razočarane: pismo doista nije imalo neku naročitu ljubavnu sadržinu. Veoma ih je iznenadilo da je Mića sposoban da napiše tako pristojno pismo. Onaj poziv na sastanak bio je tako smušen da nije privukao

14) Ne dočekala živa, dabogda!

pažnju cenzure. Pismo je »prosleđeno« dalje, a kako taj nespretnjaković nije ni zalepio koverat kako valja, uspaljenoj Doni nije ni na um palo da pomisli da je pismo prošlo kroz »cenzuru«.

No, premda je Mića posle onog gesta prilikom fotografisanja postao prilično mogućan, Palomba je tek samo uzgred i ovlaš opomenula Donu:

— Lepo bi se ti provela da je pismo palo u ruke tvom ocu!

Dona je bila suviše uzbuđena da bi bila u stanju da uzima u razmatranje posledice takvog slučaja.

Zbilja, šta li misle mlade gospođice kad dobiju prvo ljubavno pismo? Šta rade one?

Ja ću vam reći šta one rade. Reći ću vam i šta misle: one se najpre uvrede!... Naročito se uvrede, ako pismo uopšte nije — ljubavno. Eto, ovo pismo, na primer. Pročitajte ga još jednom. Dona ga je sto puta pročitala, pa možete ga valjda i vi bar još jednom pročitati!...

No, jeste li našli u njemu nešto što liči na ljubavnu izjavu? Ima li u njemu neko najmanje, najdiskretnije *volim te?* — Nema! Nema i nema!

— Pa šta truća taj mangup? — pitala se Dona kad je po sto i prvi put pročitala pismo. — Šta se mene tiče da li je njegova majka šaljivčina i da li je on *udario* na majku, ili na oca, ili ne znam na koga?... A one poljupce gospodin izbegava da pomene!... I ono... »Ovo ti je za Hrista!«... O tome — ni reći! Ha-ha-ha!...

Dona sve više i više pada u vatru... Ama, kako se on uopšte usuđuje da joj piše?!... »Vi imate zlatne ruke!«... Vrlo važno! Kad je on video kakve ruke ja imam! Da sam ga bar mlatnula po nosu, pa da vidi kakve su! I šta to on meni hoće *natenane* da ispriča?... On meni *natenane!*? Pokazaću ja njemu *natenane!*

Pismo se sada čita po sto i drugi put:

»... a ne kao što ima poneka omladina koja samo gubi vreme...«

— Šmokljo jedan! Ti ćeš meni da pričaš kakva omladina postoji! Pa kakav je to bezobrazluk, ljudi moji!... On se našao meni da priča kakva je *poneka* omladina! A, evo:

on sam priznaje da nije položio ispit! I on mi je neka *mustra* da nekome priča kakva je *poneka* omladina!

Dakle, Dona nema nameru da i po sto treći put pročita pismo. Ne! Sad je ona potpuno načisto s kim ima posla. Drugim rečima, Mića je proigrao sve šanse. A Dona mu je definitivno našla ime koje mu najbolje pristoji: *šmokljan!*

Sada drugo pitanje: da li da mu odgovori i šta da mu odgovori?

Naravno, nju najviše peku oni ukradeni poljupci. To traži odmazdu. Ali tu se pismenim putem ništa ne može učiniti. Ipak, posavetovala se malo i s majkom. (Tom prilikom ona je i po sto četvrti put pročitala pismo.) Uz još oštrije komentare, što je *tija*-Palombi dalo povoda da svoju mezimicu upozori da jedna gospođica mora da bira izraze (jer ona je to postala samim tim što je dobila ovakvo pismo). Tako je od svih onih epiteta kojima se služila govoreći o Mići, ostao kao jedino moguć — a i to samo kad je velika nevolja i u izuzetnim slučajevima — epitet *mustra*, eventualno *mustra bečka*...

Uostalom, ona je već iskonceptirala odgovor i pokazuje ga majci:

»Poštovani gospodine,

Ja sam se već iskidala od smeha čitajući Vaše poštovano pismo i zato neće biti potrebno da se još kidam. A što se tiče da poneka omladina samo gubi vreme, to je, bogami, velika istina, a naročito kad se nađe neka mustra-bečka da govori o tome.

Tija Palomba se saglasila s takvom sadržinom odgovora. Samo je Dona, na njen zahtev, dodala i ovaj post-scriptum:

Ali ja se nadam da ćete i Vi poći dobrim putem i u to ime ostajem

S poštovanjem

D.«

»PS: Ako želite da Vas uopšte priznam za kavaljera, morate da se izvinite mome rođaku Ž.«

Međutim, iz sasvim nepoznatih razloga prepiska se nije nastavila. Biće da su postavljeni uslovi bili za Miću neprihvatljivi.

NISIM POSTAJE KAPITALIST

Molim: da li se Toša češljari sam javio da Nisimu potpiše menicu? Je li istina, ili nije istina? — Istina je.

A je li istina da se i Jeruham sam javio? — Jeste: istina je.

Ali i to je istina da je on sebi rekao: kad može Toša kao tuđa vera... Uostalom, on je to i svojoj Palombi kazao. Jer, neki razlog joj je morao navesti. A to, svakako, ne znači da on ne bi i iz sopstvenih pobuda to učinio, a ne tek podstaknut primerom i gestom Tošinim.

Drugim rečima, čudo — nes — ipak se dogodilo!

A to u isto vreme znači da je *il Šimid barah* pobedio Karla Marksa. I tako je Nisim onako, administrativno, bez krvi i revolucije, uskočio u kapitaliste... A drug Toša neka priča šta hoće...

Nisimu bi milije bilo da se to dogodilo posredstvom glavnog zgoditka na lutriji. To je istina. I to je jedina, sasvim diskretna, primedba koju on čini. Ali Nisim se ne meša u božje poslove. Bogu je bilo ugodno da to bude tako, neka mu je slava i hvala! Ali banka je morala da mu isplati te dve hiljade dinara u zvečećoj moneti. Tako je Nisim hteo. Da se lično uveri koliko teži taj kapitalizam.

Pa, ruku na srce, nije to loša stvar. Mislim: taj kapitalizam. Nisim ne može dovoljno da se nahvali svim zgodama svoje kapitalističke egzistencije:

— Pre je moje grejanje bilo ovako: plaću drva — plaćem ja. Vlažna su, pa pište, cvrče, cvile, puše se da ne možeš oka otvoriti. A sada sam kupio suva drva, pa to bukti, puca, plamti da mi je prosto žao da zaspim! Milina božja, ljudi! Prosto ti je milo što živiš!

Tamo, u kafani, Nisimova zapazanja slušaju s mnogo simpatija i zadovoljni su što Nisim doživljava takve čarolije, koje su za te kapitaliste obične i svakodnevnne. Pa i Nisimovi potpisnici, Toša i Jeruham, uživaju u tim Nisimovim pričama.

Ali Toši smeta što Nisim pri tom, i svaki dan sve više, stiče izvesne kapitalističke manire. Jer, Nisim ne pokazuje više da mrzi kapitaliste nego se identifikuje s njima. On ne želi njihovu propast nego je za to da svi postanemo kapitalisti. I tako, nema dovoljno izrazite klasne svesti.

Umesto toga on daje maha izvesnim svojim, manje-više, umetničkim sklonostima koje u današnjim uslovima ne prestaju radnom čoveku.

Tako je pre neki dan našoj najvećoj firmi za uvoz i izvoz prispeo vagon petroleja. Kako ga je valjalo pretočiti u limene kante, pozvali su Nisima — pošto im je on godinama radio taj posao — da dođe da letuje kante. A Nisim — odbio.

I Toša i Jeruham su se u prvi mah obradovali. Odbiti ovako krupan posao — to znači da je Nisim bio sprečen nekim još krupnijim.

Jeruham je oduševljen:

— Bravo, babačko! — veli mu. — Mogu da mislim kakav si drugi, mnogo veći posao imao!

Sad bi bilo sasvim u skladu sa situacijom da Nisim kaže koju reč o tom poslu. To bi, recimo, koristilo njegovom kreditu, a potpisnici bi imali izvesnu satisfakciju za svoju požrtvovanost i za svoj rizik. I, što je naglavnije, umirilo bi ih.

Ali Nisim se iz umetničkih razloga odlučuje za drugu alternativu. On priznaje da nije bio zauzet nikakvim drugim poslom. I prosto sija od zadovoljstva.

— Jedan majstor mora da se drži na ceni — objašnjava im on. — Ti ljudi ne treba da misle da su me usrećili što su mi ponudili taj posao.

Umesto saglasnosti i priznanja — ledeno ćutanje. I razočarana lica.

— To je zakon ponude i potražnje — pokušava sad Nisim da tome da jedno marksističko obrazloženje, ali, videći ona nesrećna lica, sažalio se i priznao da se stvar

ipak dobro svršila, jer je taj dotični gazda Tače molio i pozvao se na njihove dugogodišnje poslovne veze, te je Nisim »više za ljubav« pristao da primi posao.

Eto, takav je naš Nisim. Pa sada neka Karl Marks izvoli! Izvoli, družo Tošo, uzmi reč!

Drug Toša, međutim, tu stvar posmatra s drugog aspekta:

— E, nisam znao da ima i takvih Jevreja — veli on uz zagonetan osmeh, pa ne znaš na čemu si i da li je on baš mnogo zadovoljan takvim otkrovenjem.

— A za kakve Jevreje vi još znate? — umešala se sasvim neočekivano u razgovor i domaćica.

Toša se trgao:

— Hoću da kažem... pošto Jevrejin nikad ne propušta priliku kad može nešto da zaradi...

— Mislite? — pita opet Klara. — A vi? Zar vaši ljudi ne rade isto tako?

Toša gubi sigurnost:

— Pa to se tako kaže... Onako... Uopšte... Ali ja mislim da u tome nema ničeg lošeg — požuruje da izgadi mučan utisak. — Baš naprotiv! To je sasvim pozitivna osobina. Ja bar tako mislim.

— A ima li i kod vas takvih kao što je moj muž? Ili ste možda baš svi takvi i nikad se ne grabite za prilikama gde može nešto da se zaradi?

U njenom glasu bilo je gorčine. Toša je to odmah opazio i bilo mu je veoma neugodno:

— Ali, komšika, dozvolite, ja nisam hteo da vas vređam!

— Sigurno da niste. Zato ja i razgovaram s vama.

— *Deša lo star!*¹⁵⁾ — kaže Jeruham Nisimu, kako bi Klara razumela da ne zapodeva kavge.

Ne mari ni Nisim za takve egzibicije preosetljivosti. Ljudima je odavno ušlo u krv da prečuju ono što nije zgodno čuti, pogotovu kad je u pitanju ovakav jedan *lapsus*. Omakne se čoveku reč, pa — ništa. Svako zna što zna, ima svoje mišljenje ili predubedenje, te jedan ovakav detalj ne može ništa da izmeni na tome. Zato se preko tih

¹⁵⁾ Pusti ga!

škakljivih stvari ćutke prelazi. Toša je njihov prijatelj samim tim što je stavio svoj potpis na menicu. To je ubeđljivije od svega. Time je on dokazao da je čovek i da je dobar čovek. A da li on intimno veruje da su Jevreji ovakvi ili onakvi, to je — teorija. Preko toga se prelazi. Jednog dana padne kompliment i najveća koncesija: »Ih, kad bi svi Jevreji bili takvi!«, ili ono: »Ko bi rekao da ste i vi — Jevrejin?!« Znači: oprašta nam i oprostio nam je...

I, evo, Nisim prekida ovu diskusiju, da nastavi tamo gde je stao:

— Ne volim da konjošem, eto, u tome je stvar. Jer on, u stvari, hoće da oslobodi vagon da ne bi plaćao ležarinu. Moraš da radiš bez stanka i odmora. A ja, brate, nisam dolapski konj. Ja sam majstor, raspoložem svojim kapitalom, moja sirovina se kotira na berzi u Amsterdamu, cena joj skače, pa radio ja ili ne radio. I... zato sam odbio posao.

Zaprepašćenje je na vrhuncu:

— Odbio?!

— Odbio...

— Ali ti si malopre kazao...

— Video sam da ste se uplašili... Ali ja valjda znam šta radim!

— Dabome. Zna naš babačko šta radi! — upada Jeruham koji se nada da će ovakvim nepokolebljivim poverenjem navesti Nisima da misli malo i na njih, svoje žirante.

Bili su tako naišli kod Nisima, na malo razgovora pre večere. Klara im, uz rakiju iznela turšiju od kupusa, volela je ona i mnogo polagala na te »domaćinske« razgovore. I sada je s napetošću čekala da čuje šta će Toša reći na taj »podvig« njenog muža-nebrige, sveg prožetog optimizmom i nepokolebljivim fatalizmom.

— Moj muž stalno veruje da će Bog učiniti neko čudo za njega. Šta kažete vi na to, komšija? — odaje tako ona najintimnija priželjkivanja svoga muža.

— Da. A ovamo se pravi neki marksista! — šali se Toša.

— Pa ja mislim da je bog jači od Karla Marksa — brani se Nisim.

— Pa jači je, jači — šali se Toša. — Čim smo mi tebi potpisali menicu, znači da je jači. Je l' tako, Jeruhame?

Ali većito pomirljivi Jeruham sada nalazi jednu dodirnu tačku, ili zajednički imenitelj za boga i Marksa:

U Deset božjih zapovesti se kaže: »Sest dana radi a sedmi se odmaraj!« Zato se ja ne brinem za našega Nisima.

Jednoga dana stiglo je putujuće pozorište, te je Nisim uzeo *abonoman*.

Klara je sva pretrnula od straha.

— Koliko si platio?

— Upola cene — izvlači se Nisim. Ali nije bila u pitanju cena nego, kaže, nije mogao da se otme. Jer, onaj glumac navalio najjačim argumentima: »Ti kao kulturnan zanatlija imaš *pravo* da se kulturno izživljavaš!« — tako mu je kazao. — Zamisli, Klara, on kaže da je naše pravo da idemo u pozorište! »Radiš od jutra do mraka — i to mi je rekao — pa šta? Ako je za to da se hlebom ishraniš, ako je samo za ždranje, nisi morao da postaneš čovek. Toliko ima i svaki vo!«

— Vidiš ti njega! — ljuti se Klara. — A što opet »ždranje«? Bar da mi je on neka muštra nego — glumac! Ali, Nisime, nisi valjda zaboravio da deca nemaju cipela? Četiri para cipela, Nisime?

— Ja zaboravio?! — kao ljuti se Nisim. — Idi, molim te!

Klara još malo razmišlja. Ona nikako ne veruje tome dobru, u kome su se tako nenadano našli.

— Kaži ti meni, Nisime, mogu li oni nama da popišu stvari za tu menicu?

— E, baš si glupa! — odgovara Nisim. — Pa ja ovo trošim, upravo, izuzimam od *povećanog obrta*!

Klara ne može dotle da dogleda, ali sada joj je bar mirna savest. Voli i ona pozorište, i te kako! Pa kad su ulaznice već kupljene; onda se nema kud. I tako su oni za mesec dana Čvrginog gostovanja potrošili svih dvadeset ulaznica.

Bogovski su se proveli i svaka im je predstava bila veliki doživljaj. Radovali su se i smejali kao deca,

strepeli su i suze prolijali i bili najblagodarnija publika. Smatrali su se veoma počašćenim kad je njihovom stolu prilazio onaj glumac radi kontrole ulaznica, nudili su ga čevaćićima — to zbog onog »ždranja« — lovili su njegove poglede i gutali svaku reč. Naročito Nisim — zato što mu je pronašao ono *pravo*,

Te zime Klara nije radila subotom i bila je baš »kao ceo svet«. I ne samo što nije radila, no se svake subote sastajale Jevrejke na razgovor i zabavu, svečane i udešene, kako to već priliči za taj dan. A vrhunac svih uživanja bio je za njih — *il roman*.

Klara im je prepričavala roman, koji je tokom nedelje čitala u novinama, u nastavcima. Tako su tija *Venezija* i tija *Palomba* saznale za *Džeka Trboseka*, londonskog strašnog ubicu i nežnog ljubavnika, saznale su za podzemni i nadzemni svet, za više krugove i polusvet, saznale su šta je lord i šta je miledi, pa ako, onako starovremenske i nepismene, i nisu bile pravo društvo za Klaru, one su se za to iskupljivale onom pobožnom pažnjom s kojom su je slušale, nepritajenim iščuđavanjem na sve što se zbiva i divljenjem prema Klari koja je sve to pričala kao da je sama doživela.

I dok su je otvorenih usta slušale, Klara je osećala kao neko zadovoljenje za nepravdu što je u toj palanci i takvom društvu. A u njihovim očima ona je, samim tim što im je otkrivala te neslućene svetove, oličavala na neki način svojom ličnošću nekog opšteg junaka svih onih čudesnih polućenija.

Tako je, eto, Klara dočekala da joj se zna subota i radni dan. A te godine — lude li godine! — oni su usred zime kolima išli čak u Niš. Išli su s Jeruhamom, njegovom Palombom i njihovim Benkom da ovome udese jedno *gledanje*, jer je na vidiku bila neka odlična prilika za njega.

Pošli su sa Zviskom fijakeristom. Ispekli su jagnje i poneli, pa samo što su zaminuli iza Vranjke kafane, zaočila se pesma, pa ko će lepše i ko će jače! Zviska se jednako čudio kako to ide pesma bez pića. I još jednom je

došao do uverenja da to nije nikakva vera. Jedva su se u Pečenjencu dosetili te su, više iz zazora, zbog Zviske, kupili pola litra rakije. A posle, premda je stalno Zviska pio i nazdravljao, ipak su svi osim njega bili dobro nakresani kad su stigli.

I vreme ih je divno poslužilo, kao da su usred proleća. U Nišu su celu ulicu uzbunili i pravi lom su napravili u kući budućeg prijatelja. Već sutradan su krenuli natrag, jer bila je zima pa se nije moglo znati dokle će podržati lepo vreme. A kad su stigli, više mrtvi no živi, zgnječeni udova, Nisim sa čalmom vlažnih obloga preko čela (da nekako stiša glavobolju) — nikad kraja priči o tome kako su se slavno proveli. . .

Stvarno, lepo je kazao Karl Marks: nema ti ništa bolje od kapitaliste! Pa makar to postao i posredstvom jedne menice.

Toša se ljuti na Nisima što, navodno, sve naopako shvata. Ali, dozvolite, pa ne izučava Nisim taj marksizam (baš Tošinim posredstvom, naravno), ne izučava on to da bi ostao proleter do veka nego da bi i sâm postao kapitalista! Pa šta ti vredi znanje ako ostaneš ono što si? Nisimov zaključak je sasvim drugi: udesi da ti čamac pođe niz vodu, a posle matica sama nosi. . .

I Nisim je udesio.

Ponela matica čamac, s početka tiha i mirna, te Nisimu sve potaman. Pada para, a njemu se čini da je to sve plod njegova znoja, te ispravio leđa, ispružio noge i veli: dok traje, nek laje! . . . I, tako, sasvim zaboravio šta je njegovo a šta nije.

Osetio Nisim da i on ima neko pravo na život, pa ako ceo taj poduhvat i ne uspe baš onako kako je on želeo i zamišljao, onda će bar to malo vremena proživeti »kao čovek«. Makar samo do prvog roka.

A onda je stigao i taj rok. Već je na pragu, svirep i neumitan.

Probudio se Nisim iz svojih sanjarija, rastreznio se i pogledao stvarnosti u oči.

I žiranti su učestali s posetama. Naidu tako u Nisimovu radnju, merkaju onaj *espap* na zidu i sve više dolaze do uverenja da Nisima zaista ni »pas nema za šta da ujede« i definitivno vide svoje *dobro jutro*.

— Kad ti ono beše rok, babačko? — pita jednoga dana Jeruham. Uzgred, dabome, i kao da mu to nije važno. A Nislim kao da čuje neku sasvim nepoznatu reč.

— Kakav rok? — pita.

Jeruham gleda u Tošu, Toša gleda u Jeruhama. Ne, tu zaista nije lako vladati sobom.

Ali Toša se snašao.

— Za menicu pitamo, Nisime. Da spremimo što je naše! . . . ako treba. Jer, menični rok ti je kao suđeni dan. Tu nikakve priče ne pomažu. Ili plaćaš ti, ili plaćamo mi. Pa, ako je takva stvar, bar nam kaži na vreme. Da se spremimo, znaš. . .

Toša govori mirno, bez uzbuđenja, bez ljutine.

— Mi znamo da si se trudio i da si činio što si mogao, znamo da si se molio Bogu. Ali ni Bog ne može svaki dan da čini neko čudo za tebe. Ili su mu možda samo ta čuda ostala na lageru: da drugi plaćaju tvoje dugove. . .

A Nisim, kao da si ga u živac dirnuo:

— Ih, ih! Kako može tako nešto da ti padne na pamet?! Ta gde bih ja to dozvolio? . . . Stvar je u tome što sirovini skače cena, pa neću da iznosim robu dok se pijaca ne razbistri.

I izvlači iz nekog teftera već ispunjenu menicu. Ali na isti, neizmenjen iznos duga.

Jeruham je bacio pogled i video koliko je sati.

— Vidiš da je spremio za kamatu — obraća se on Toši. — A za idući rok spremiće i malo otplate. Je l' tako, babačko?

Nisim je pobeđen ovim nepokolebljivim poverenjem i baš zato ne može tako olako da daje neka obećanja.

— Sve zavisi od pijace — veli. — Sve zavisi od pijace.

— Daće Bog, daće Bog! — blagosilja Jeruham.

Onda su potpisali menicu i pošli.

Putem su malo izmenili misli:

— Ja mislim da će za kamatu uvek spremiti — teši se Jeruham.

— Šta možemo kad vaš Bog nema više čuda na lageru! — odgovara Toša rezignirano.

I tako je i bilo. Jer, Nisimove mogućnosti nikad nisu stizale dalje od kamate. I otada mu je život bio omeđen meničnim rokovima. Ceo grad je znao kad Nisim ima *plaćanje*. Kod kuće je sve živo drhtalo, a Klara je bola oči nad mašinom, ponevši sav teret života na igli i svojih deset prstiju...

MOŽE LI OD MIĆE DA BUDE — ČOVEK?

... A onaj Mića — taj kao da je u zemlju propao. Izgubio se, ništa se o njemu ne čuje. Ali, baš nas briga! Mnogo mi je on zaslužio da se o njemu raspitujemo! Lepo bismo mi izgledali kad bismo o svakom siledžiji vodili računa!

I tu ti sad u Klarinom salonu neka gospođa, njena klijentkinja, pričaj o ovom, pričaj o onom, pa i taj Mića došao na red. Pa kako je Miću njegov ujak (otkuda sad opet taj ujak!) poslao u Italiju na trgovačke nauke. I eno ga: vratio se momak. (O-ho! Momak! Ali ona baš tako kaže.) Prosto ga ne možeš poznati. I profinio se, fini mladić kaže, sladak mladić, ne možeš ga zamisliti kako je sladak! I kako vredi da se omladina šalje u inostranstvo, jer tamo dobija *šlifa*. I ne samo to, kaže, nego — uopšte...

Pa dobro. Hajde, naposletku, dajte da vidimo kako stoji stvar.

Dakle, taj ujak — on postoji. Nije baš rođeni brat Mićine majke nego brat od strica. Jednoga dana taj isti se setio da nema dece. Pa pošto je on jedan on glavnih gazda u toj fabrici čokolade, a Mića — njegov jedini naslednik — uveliko stiče glas solidnog razbojnika, daj, kaže, da učinimo poslednji pokušaj, da vidimo može li i od Miće da bude čovek.

Ispalo je da može. I, eno ga, italijanski naučio. A to mu dođe kao ovaj naš, jevrejski, to jest španjolski jazyk. Odnosno, veoma je sličan. Pa, pošto ovde nema s kim da govori italijanski, Mići dobro došlo da praktikira jazyk s Jeruhamovim Benkom. I tako, em Benko uči italijanski s njim, em ovaj praktikira i uz to uči jevrejski s Benkom.

Stvarno, lepo je znati strane jezike. Lepo je i korisno za mušku decu. A koliko li je to tek za žensku decu!...

Infati! (To na italijanskom znači: stvarno, zaista.) Evo, na primer, šta bi gospođici Doni falilo kad bi naučila italijanski? *Infati!*...

To je Mići palo na um kad je, po povratku iz Italije, ponovo video Donu. Došao tako jednoga dana k njima, pošto se pre toga kao združio s Benkom, Doninim bratom, pa kao navratio da se raspita gde je Benko i takve stvari. Razgovarajući s Palombom, dotakao je i tu temu o jeziku. Jer, mladić je prošao sveta i zna kako i o čemu valja pričati sa starim ljudima.

— *Cia Palomba* — rekao joj je i odmah, onako uzgred, dodao: — Vidite li kako je to slično? Italijani kažu: *cia*, a vi kažete *tija*. A to znači: tetka, zar ne? Zna li, *cia Palomba*, danas vam je u svetu ovako: kad imaš žensko dete, ako samo zna jezike, niko te ne pita koliki miraz nosi. Hoću da kažem da bi za gospođicu Donu to bio glavni zgoditak. Mislim, kad bi naučila italijanski. Jer, onda joj je ceo svet otvoren. A vi ne možete znati odakle će jednoga dana iskrsnuti đuvegija. (Neki to kažu, princ iz bajke; ali to su, naravno, fantazije.) Pa ako gospođica Dona zna jedan svetski jezik, onda tu nema problema.

Nikakvog problema nema, jer, eto, Mića ne bi žalio truda. A on bi to i radi sebe voleo. Zbog prakse, znate. Jer, šta ti vredi što si naučio jezik ako ne prakticiraš? Zaboravićeš ga, a onda žalibože i za trud i za vreme! Znači: bilo bi na obostranu korist. Nemojte zahvaljivati, *cia Palomba*, molim vas. Ako ko treba da zahvaljuje, onda je to — Mića. Jer, on je taj koji bi bio u gubitku ako se ovaj plan ne ostvari. A Dona ne bi ništa izgubila: nije znala pre, neće znati ni odsad. Znači: na istome je.

Pa dobro. U redu. Ako je to na obostranu korist, onda, naposletku... Ali zasad Jeruhamu ni reči o tome! Jer, nismo sigurni kako bi on to shvatio. Ti *sefardski*¹⁰⁾

¹⁰⁾ Kad su isterani iz Palestine, neki Jevreji su se nastanili u Španiji (Sefardi) i primili španski jezik kao svoj. Drugi deo nastanio se u germanskim i slovenskim zemljama (Tudeskos ili Aškenazi) i oni govore jednim dijalektom nemačkog jezika, sa primesama hebrejskih reči. Taj njihov jezik je *jidiš*.

Jevreji ne mare mnogo da im ženska deca stiču toliko znanja. Tako nam je to od Turaka ostalo, odnosno, takva je bila moda u ovim krajevima. Doduše, Jeruham možda i nije toliko nazadan čovek. Ali, zašto da reskiramo? U redu, to uzima na sebe sama Palomba. A ona bi baš volela da Dona nauči italijanski.

Međutim, sama Dona hoće najpre da prečisti izvesne stvari iz *tamne* prošlosti:

— Da li je gospodin, pošto je bio tako po stranom svetu, i video kako je tamo, da li je on najpre utvrdio ko je razapeo Hrista?

Grom iz vedra neba! Mići je došlo da upita: a ko je taj Hristos?...

— *Infati* — kaže — to tamo nije na dnevnom redu.

— *Infati?* — prihvata Dona tu zagonetnu reč (ne razume je, doduše, ali hoće da mu odvrati ravnom merom, pa ako je psovka, neka bude i njemu!) — pa ni kod nas nije na dnevnom redu, ali, kao što znamo i kao što smo imali prilike da iskusimo, gospodin se u prošlosti mnogo raspitivao o tome, pa je čak nekog izvesnog Žaka...

U tom trenutku Palomba je našla za shodno, upravo bilo je vreme da donese malo posluženja za gosta, te je izašla iz sobe. A možda joj se učinilo da će to pitanje Hristove aktuelnosti mladi moći bolje i lakše da reše ako ostanu sami.

A onda su tu, ipak, još neka izjašnjenja i objašnjenja potrebna:

— Ja nisam ništa zaboravila! To da znate!

— *Infati*, nisam ni ja!

— I?

Bože moj, kako jedno »i« može da zvuči tako kategorički i imperativno! Tu sada moraš nešto odgovoriti i ne makar šta! Moraš da se opravdaš i ne samo da se opravdaš! To je malo!... Tu treba reći nešto onako... istorijski... nešto krupno... nešto što se pamti!

I Mića je izgovorio te istorijske reči:

— Ti si moj Hristos!... I Bog i Bogorodica!... I ceo svet si ti za mene! I jedina u celom svetu! Volim te, volim te, volim te! (Ne zna se tačno koliko puta je to ponovio.)

I stao da joj ljubi ruke. Ljubi i pritiskuje usne na njene ruke, misliš hoće da ih prilepi pa da ih nikad više ne odlepi! A onda ih obe uzima i na svoje grudi pritiskuje. A onda ju je još i zagrlio i budi bog s nama! Pa zar je taj mladić za to išao čak u Italiju?

I kakve joj je reči pri tom govorio!... Pa sve italijanski šapuće! Kao da je Dona neka Italijanka! Kako onda možeš da mu ne uzvратиш!

Zbunila se Dona. Ne zna, jedna, šta će. Jedino što je mogla, to je da i ona njega ljubi. Takva je bila situacija. Međutim, majka može svaki čas da uđe s posluženjem!... Evo, vrata se već otvaraju. Palomba ih je nogom gurnula, držeći rukom poslužavnik.

Srećom, Dona je na vreme opazila i snašla se u onom magnovenju:

— *Infati, infati?* — pita ona, istrгнуvši naglo, i na vreme, svoje ruke iz njegovih.

— Šta? Zar vi već počeli sa časovima? — smeši se Palomba. — Pa neka je sa srećom!

Da li je nešto primetila? Nije li? Ko će to znati!...

DONA VODI LJUBAV, I TO S KIM?

... A onda — joj, što ja o tim stvarima ne volim da pričam! — Dona Jeruhamova, znate, vodi ljubav... i to sa Srbinom!

To je svršena stvar... Pa zbog toga je i bila ona svađa između Nisima i Jeruhama: kad su se ono posle mirili u sinagogi. Jer kad je Nisim prvi put čuo da se to priča, on je otišao pravo Jeruhamu.

— *Vizino*¹⁷⁾ — kaže — čuo sam to i to...

Nisimova posla on misli da je sve to tako prosto kao njegova teorija marksizma.

Doduše, on je to pitao bez zlobe i zadnjih misli. To je tačno. Pitao je u svojstvu prvog suseda, kao *vizino*. Između njih je prijateljstvo, zapečaćeno onom menicom. Znači, pitao je da bi znao šta da odgovori svetu i da ih brani od ogovaranja. Jer, ljudi su se obraćali za obaveštenje baš njemu, kao prvom susedu.

Nisim nije zlo-mislio, ali Jeruham se ipak uvredio. Ne da on da se darne u dobar glas njegove ljubimice. Pa makar to bilo i na ovaj način.

I iz tih stopa je pošao kući. Donu uopšte nije ništa pitao. Jer po prvoj tački optužbe: što svet uopšte pronosi takve glasove o njoj — o tome nije imalo šta da se pita i da se raspravlja. Za taj deo krivice ona je odmah dobila svoje.

Međutim, po pitanju druge tačke optužbe, moralo se ići redovnim putem. Tu je, najpre, valjalo čuti reč Donine majke, *tija*-Palombe.

¹⁷⁾ Sused.

No, dakle: vodi li Dona ljubav, ili ne vodi? To je prvo.

Drugo: ako vodi, zašto sa Srbinom?

— Idi, molim te! — ljuti se Palomba. — Odmah... ljubav! Baš je glup ovaj svet! Otkud je to ljubav? Devojka tu i tamo, ponekad, prošeta malo s mladićem. I to ne po kojekakvim budžacima nego ide na korzo. I to je sve. Ponekad im dođe u posetu. To je istina. Ali tu je uvek prisutna Donina drugarica, Višnja. Znači da Dona nikad ne ostane nasamo s njim.

Tako Palomba. A o časovima italijanskog jezika — ni reči!

— A ako bi se ipak dogodilo da ostanu nasamo?

Dakle, taj Jeruham što ume da postavlja pitanja, toga nigde nema! Jer, baš i da ostanu nasamo, pa šta onda?

— *Kerido*¹⁸⁾ ovo su druga vremena. To nemoj da zaboraviš!

Sve lepše i lepše!... Dakle, ovo su *druga* vremena? Pošto je Palomba uzela na sebe da upozorava muža na to, to je onda siguran znak da ona ta *druga* vremena priznaje! Pa na šta to liči, molim vas? Zar to nije užas?

— Ali zašto, *kerido*? Čekaj da ti objasnim. Pa ja valjda nisam dete!

Palomba — dete?! Šta vam pada na pamet, *senjor* Jeruham? Pa zar vi mislite da ona nije Doni sve objasnila i upozorila je na sve, iako sasvim nezamislive opasnosti?

Objasnila je, objasnila. Još kako joj je sve jasno objasnila.

— *Kerida*, zna se šta je muškarac — tako je kazala Doni i iznela izvesne detalje: — Ako baš hoće da poljubi, pa — neka poljubi. Ako hoće da pipne i pomiluje, pa... naposljetku... neka mu bude. Ali dobro pazi, *kerida*, i zapamti: *dovde* (pri tom ona povlači rukom preko jedne zamišljene granice iznad pupka), *dovde* — sve; a *odavde* — ništa! NIŠTA! NIŠTA!

I tako, ne može se reći da je Dona neupućena ušla u život. Premda je — bar što se tiče Miće — ta predostrožnost sasvim suvišna. Jer, Mića je školovan čovek i Ben-

¹⁸⁾ Dragi

kov drug. To je, recimo, još jedna garancija. (Sve u svemu, kad je u pitanju otkrivanje izvesnih škakljivih pojedinosti, Palomba je za postupak »kap po kap«.)

— Jao, što ta deca lepo pevaju, *kerido*! — priča ona dalje. — Što ta deca lepo pevaju!... Naš Benko peva tenor, a onaj bariton, ili — bas, ne znam kako se kaže. Da ti je samo slušati kad oni zapevaju!... Ja prosto ne umem da ti opišem kako ta deca lepo pevaju!

Ali Jeruham nije bogzna kako radoznao i nije mu stalo do tog opisa:

— Stani! Polako. Prvo mi kaži ko je on?

— Pa, kako da ti kažem?... Dakle, on je kao knjigovođa u fabrici čokolade; a njegov ujak je jedan od suvlasnika fabrike.

Ali sad se Jeruham vraća na ona Palombina uputstva Doni:

— A Doni si, znači, SVE objasnila? I kako si kazala?

Ton mu je čudan i Palombi ne sluti na dobro. Dakle: šta je ona kazala Doni?... U stvari, nije ona baš *onako* kazala, nego joj je samo nagovestila. U glavnim potezima... A ono »dovde — sve, a odavde — ništa«, to je, naravno, sasvim simbolično zamišljeno. Pri tom ona mahinalno pomera ruku naviše i već je došla do ramena, dakle, do jedne granice na kojoj ni najstroži moralist ne bi imao šta da zameri.

Ali uzalud. Jeruham se u stenu pretvorio:

— Osim toga, on nije Jevrejin!

Pa šta onda? Jeruham valjda ne misli da bi ona to mogla zaboraviti?... No, lepa parada! Pa i sama Dona je kazala: šteta što nije Jevrejin!... To su njene reči. Znači da tu okolnost niko nije ni jednog trenutka smetnuo s uma. Osim toga on je Benkov drug. I to ne treba zaboraviti. Jer, oni se druže, razumeš? Evo, neka kaže Benko, ako ne veruješ! I, naposljetku, pa zar bi Palomba to dozvolila? Pa nije valjda luda! Tu uopšte nema ni pojma od neke ljubavi. Pa zar sam ja luda da dozvolim tako što?

— Ne znam... Možda i jesi!

Dakle, luda?!... Vara se Jeruham. Nije Palomba luda, ona je zaljubljena. Da: zaljubljena. Ali ne u tog mladića. Ne u Miću. U — ljubav je ona zaljubljena. U —

roman! ... Zaljubila se zbog svog neživljenog romana. Ej, glupava li su bila ona vremena kad je ona bila devojka! .. Eto, ona se nije udala za voljenog čoveka zbog miraza! Njihovi stari se nisu mogli nagoditi i to je odlučilo. A kod hrišćana ti je to ovako: momak uzme devojku голу i bosu. Voli je, kaže, za drugo vas ne pitam! Tako su joj pričali i tako je ona čula. . .

Palomba je duboko uzdahnula:

— *Kerido*, daj da govorimo kao ljudi. . . Ti i sam znaš da smo u deficitu s momcima. Mislim, jevrejskim. Rasticali se po svetlu, kao što znaš, a devojke, eto, stasale. A kad dođe to vreme, razumeš li ti mene, *kerido*, kad dođe to vreme, srce ne pita nego traži svoje i baš ga briga da li je on Jevrejin ili koja druga vera!

— Znači, ti se slažeš?!

— Ama, ne slažem se, ubio me bog dabogda! Nego se trudim da ih razumem.

Da, Palomba se trudi da ih razume. Da shvati. Da smisli. Na primer, kako li to mora biti kad momak dođe pa kaže: volim je, za drugo vas ne pitam! Jer, njena Dona, na primer, tako lepa, tako divno građena, pa ona je rođena za — *roman!* Palomba ne kaže — za ljubav, već za — roman. Ljubavni roman, razume se. Jer to mora biti neka viša kategorija, lepša, uzbudljivija. . .

Ali o tome se ne govori Jeruhamu. Ne govori ona to ni samoj sebi, već se to u njenoj podsvesti kuva. . .

A Jeruham sad zapeo o ono njeno da se trudi da razume:

— Aferim, *kerida*, čestitam ti. Znači, ti se trudiš da razumeš. . . I, veliš, srce ne pita. Dabome, srce ne pita, a pameti ni mrve! I to meni govori jedna majka, jedna Jevrejka! E, naučiću ja vas! I tebe, i nju, i ta vaša srca!

Jao, Jeruhame, jadna li ti majka! . . . Pa zar ti ne znaš da srce nema pameti? Ej, kakav li si ti učitelj, kad ti to ne znaš?!

Slab je to učitelj, taj Jeruham. Čim on ide da traži pameti od drugih, neće biti da je to neki jak učitelj.

A on pošao Klari. Najpre, njoj. Radi pomoći i pameti, ali i da je na odgovornost pozove. Jer, Dona je kod nje zanat učila, pa ko zna nije li ona tamo i to naučila?

Ali ako si pošao da od nekoga tražiš saveta i pomoći, onda se ne svađaj s njim!

Srećom, za svađu je potrebno dvoje. A Jeruham nije našao partnera. Mada je lepo počeo:

— Alal vam vera *vizina*, alal vam vera! Vaša učenica je svima nama osvetlala obraz. I vama, bogami. Jer kod vas je ona školu učila!

Početak je diplomatski, tu nema šta! Ali Klara je odabrala drugi kolosek: zahvalila se na komplimentu.

— Volim kad mi se priznaje — kaže. — Znete li vi da ona ume da sašije bolje od mene? Akuratnija je, znate. Mlada je, nije ni čudo. Rad koji je izašao iz njenih ruku, to je — rad. To ja ne moram više da kontrolišem. . . Ali ja sam o nečem drugom htela da razgovaram s vama: bilo bi vreme da se Dona uda, *vizino*. Krajnje je vreme. Ja često mislim na to. Volim to dete, znate. Ni jednu svoju učenicu nisam tako volela kao nju.

I tako, razoružala je Jeruhama.

— Pa jeste li nešto smislili, *vizina*?

Da, smislila je. Klara ima sasvim određeni plan: oženiti Benka, koji je stasao za ženidbu, pa sa tako dobijenim mirazom udati Donu. A tu bogatu miraždžiku će ona sama preko svojih veza u Beogradu pronaći. . .

MITING SA REZOLUCIJOM

A onda smo videli kakav je i taj cionizam.

Molim, nemojte nam ništa govoriti... Znamo mi, sve nam je poznato... Pa kad vam kažem da smo sve svojim očima videli i na svojoj koži osetili!...

A oni nisu našli da nam pošalju nikog boljeg nego baš toga gospodina Batu. Kaže: ja pišem po novinama, i to po jevrejskim novinama. A mi — kao da nam je sâm Mesija došao.

On onda kaže da hoće da nam održi predavanje, i to o cionizmu.

Pa dobro: hajde, neka održi predavanje baš kad je zapeo. Ako je takav zadatak dobio, neka mu bude. A da je bilo apsolutno potrebno — to nije bilo. Mislim, radi agitacije. Jer mi smo svi »za«, i to od rođenja!

Ali on je ostao pri svome. Održao je predavanje. I sve nas rasplakao. Rasplakao nas i sve nas listom osvojio. Postao je opšti miljenik, pa *kerido* levo, *kerido* desno. Kad jedan Laza Efrajim, koji je bio na tolikim zborovima sa samim Nikolom Pašićem, kaže da tako šta nije video, onda možete misliti.

A posle ko će pre da ga ugosti! A on sve hoće da vidi i sve da zna i samo raspituje. Kaže da smo veoma interesantni. Eto, sad opet — interesantni! Svemu smo se nadali, ali tome nismo. I pričanju nema kraja. Naš je, mio je i drag, pa kako da ne otvoriš srce! Pa dok pričamo, njemu svaki čak nešto smešno, te sada već i mi sami vidimo da kod nas ima mnogo tih zgoda.

I o tome se on raspituje: da li imamo nekih svojih problema, jer hoće, kaže, da piše o nama u novinama.

— Pa imamo — kažemo mi — ko nema problema? Ali šta je nas briga za probleme kad imamo naš cionizam?

Ja mislim da smo mu lepo odgovorili. A što se tiče da će pisati u novinama o nama, ako ima šta da piše, neka piše. Uglavnom, sa zdravljem smo dobro.

I sad šta se događa? — Evo šta se događa: isti taj g. Bata šalje novinama dopis o nama. I kako smo, kaže, materijalno propali!...

To se dogodilo za vreme trećeg Nisimovog meničnog roka. (Kod nas se sada vreme računalo po tim rokovima.) Upravo, odmah potom. Potpisivanje je bilo prošlo bez uobičajenih trzavica. Hoću da kažem da se stvar već bila dobro uhodala.

Blagodareći tome, Klara je mogla na miru da se posveti svome zadatku: da traži priliku za Jeruhamovog Benka. I to joj je, kanda, najzad bilo pošlo za rukom.

I usred tog posla izlazi taj dopis u novinama!

Pa sad, recite vi meni, je li to cionizam? Jer, baš da smo, na primer, zaista materijalno propali, mora li to da se piše po novinama? Kako će sada da izgleda kad se to raščuje po svetu i među miraždžikama? Ili, na primer, kad čuje taj Volf, za koga naši senzale, tj. kupuju za njegov račun žito i kože... Dosta je da on pročita!

Benko, jadan, da pobesni:

— Eto — kaže — upropašćuju ti budućnost, pa sad izvol'te, upisujte se u cioniste!

Ih, što je taj Benko bio naočit momak! Mrke puti, kovrdžave, kao zift crne kose, a oči — dve žeravice! Nije čudo što se odmah dopao devojci (kad su izmenjali fotografije).

I tako, eto, stradaće Benko. Na pravdi boga će stradati. Pa i mi s njim. I to zbog — cionizma!... Ljudi božji, pa da li se to ikada čulo?!

Najgore je što niko ne zna šta nam valja raditi. Ne zna ni sâm *haham*. A kako bi i znao? U vreme Avrama, Isaka i Jakova nije bilo novina; otkuda onda da zna!?

Ali dok je nama Laze Efrajima, uvek će se naći puta i načina. Laza je najpre pomislio da bi to bila prilika da naš Savez pokaže šta može. Ali onda se setio da nismo

platili doprinos, te je odlučio da se posavetuje sa advokatom.

Klara se odmah složila s njim:

— Kod nas, u Beogradu, ljudi ne mogu disati bez advokata!

Onda je Laza otišao advokatu. Zajedno s Benkom. Advokat je, procenivši konzilijarno sa Lazom, finansijski efekat te intervencije (i za sebe i za Benka), preporučio kao jedini i najbolji izlaz — da se održi jedan protestni miting i donese rezolucija, naravno. E kako mi sa gnušanjem odbijamo da smo materijalno propali. A rezoluciju će, kaže, on da sroči kako treba.

Benko jedva pojima! Vidi, bogati: sad opet neka — rezolucija?! Kako rekoste: rezolucija?!

— Rezolucija nego šta? — kaže advokat.

— Zar ne bi bilo sigurnije da podnesemo tužbu? — upitao je Laza.

— Jer mi uživamo izvestan kredit među trgovcima, — dodaje Benko.

— Ah, tako? — ljutnuo se advokat i okrenuo se Benku:

— Pa dobro, daj, istresi kesu da vidimo šta imaš u njoj! Danas samo to važi, momče. Osim toga, nisi ovde samo ti pogođen, nego svi vi. I tu ima samo jedan izlaz: miting i rezolucija.

Oni su onda pošli da se još jednom dogovore s Klarom. No, ova se nije dala zbuniti, premda je i njoj ta vražja rezolucija sumnjiva.

— Jeste dobro čuli: revolucija ili reZolucija?

— ReZolucija, brate — odgovara Laza: — Mi samo imamo da kažemo kako mi s gnušanjem odbijamo, razumete, to je najglavnije: »s gnušanjem odbijamo« — ponovio je Laza volšebnu formulu.

Onda su odlučili da još malo razmisle o svemu.

Utom stiže Klari pismo iz Beograda. Od Benkove buduće. Javlja ta buduća da je njen tata pročitao ono, te da bi dobro bilo da g. verenik malo požuri.

Da požuri, a? . . . A kako će teći taj razgovor o mirazu kad novine pišu da si materijalno propao, na to gospođica i ne misli!

I tako je miting postao pitanje života i smrti.

Benko je došao da se posavetuje i s *hahamom*. Ali ovaj ni da čuje! Čim su mu spomenuli rezoluciju, bilo je gotovo. No, samo nam to fali! . . .

Onda stiže pismo i od oca Benkove buduće. Benkovom ocu. I tu on stavlja do znanja svoj preliminarni uslov: neka uvaženi sinjor Jeruham najpre uda ćerku. Jer, veli, vama svaka čast, ali miraz, koji moja ćerka donosi, namenjen je *mome* zetu, a ne vašem! . . .

Sve lepše i lepše! Znači: primorava čoveka da uda ćerku! Kao da su to kruške! Kao da je to alva! . . .

Utom je nastao mesec *nisan*.

Na drugi dan tog meseca pada *jarcajt*, parastos, Klarinom ocu, pokojnom Josifu Kazesu.

Parastos se obično održava kod kuće ožalošćenih. U tu svrhu *samas* je doneo kod Jeruhama punu bošću svetih knjiga.

Došli *jahidim*, opštinari, i posedali na minderluk oko velikog stola, na kome gori sveća. Svaki uzima jednu knjigu, nasumce je otvara i sada će dočitati do kraja poglavlje na koje se namerio.

To isto čini i *haham*. No, ako drugi, obični, ljudi mogu da reskiraju te da ponešto i preskoče u tom štitvu, *haham* mora da pročita svaku zapetu. Zato on uvek poslednji završi.

U sobi je tajac. Kao zujanje zalutalog bumbara čuje se kako *haham* mrmlja svoj tekst. . . .

Iz kuhinje, međutim, već dopire miris kafe.

Gosti sede i čekaju. Pa koliko god da bi njihove misli morale da budu upućene Bogu i pokojniku, one lutaju oko Klarinog posluženja koje se tamo bučno priprema.

Najzad je i *haham* pročitao svoje i sada otpočinje propoved.

Haham ima svoj oprobani recept za te propovedi: pošto svaki Jevrejin ima svog imenjaka u Svetom pismu, imenjaka zaslužnog pred Bogom, *haham* nam priča da će pokojnik već naći načina da uhvati vezu sa njim i da će nekako ulučiti priliku da kaže neku dobru reč za nas.

Ovoga puta u *Tori* je reč o praocu Josifu koji je onako mudro umeo da rastumači faraonu onaj san o sedam debelih i sedam mršavih krava. I tako, moglo se iščekivati da će i Klarin pokojnik, Josif Kazes, rastumačiti preko svog imenjaka Bogu kakve nevolje nas dave, u ime čega je onda Nisim kazao *Kadiša haham* očitao molitvu za pokoj duše.

Sad stupa Klara na scenu.

Pred svakim gostom se puši kafa. Već pucketaju i pečene semenke. Evo i cigareta. Žagor je sve veći. Najpre je to kao u pozorištu, između činova: ljudi saopštavaju svoje misli i opaske, najpre tiho, pa glasnije, a poneka do setka izaziva buran smeh.

Laza Efrajim primećuje *hahamu*:

— Ja mislim, *sinjor haham*, da našem praocu, razumete, sve to ne bi pomoglo da je u ono vreme do novina pošto bi faraonov ministar iz novina saznao da su gladne godine na vidiku. Jer, zato su te novine da jave na vreme, razumete?

— Ti zaboravljaš da novine umeju i da lažu — kaže *haham*.

Temperamentni Benko žustro ubacuje:

— Glavu ću razbiti onome ko mi spomene novine!

To je digresija koju Klara pokušava da zabašuri:

— Zašto li taj Volf nikako ne dolazi?

— Zna se zašto — odgovara Jeruham. — Ako je on pročitao *ono*, ja vam garantujem da neće ni doći. Niko nije lud da te kreditira ako si materijalno propao!

— I to mi je neki cionizam! — indignira se opet Benko.

Sad se čuju mišljenja da ti *Tudeskos* i nisu pravi Jevreji. Klara se tome energično usprotivila tvrdeći da su oni čak bolji Jevreji od nas, *Sefarada*.

Na to se onda *haham* našao pobuđen da ispriča šta on zna o tome:

— Ima tome više od deset godina: Jednoga dana dođe u naš grad novi poreznik. Premestili su ga ovamo i tako je došao. Niko nije znao da je on Jevrejin. Nije hteo ni da se meša s nama. Jasno: on — državni činovnik, a mi —

¹⁰⁾ Molitva za pokoj duše

obični Jevreji. Dok jednoga dana eto ti njega kod mene. Da mi se pojada kakav mu se maler desio. Tako kaže: maler. Rukovao, kaže, državnim novcem, pa trošio... Druhim rečima, robija mu nije ginula. I sada uze on meni da tumači kako će to da izgleda kad se po državi račuje da je jedan Jevrejin proneverio državni novac!

— Otkuda sad opet Jevrejin? — pitam ja njega.

— Pa i ja sam Jevrejin — kaže on. — I to *Tudesko*. — Zar vi to, kaže, niste znali?

— Dobro — kažem ja. — Razgovaraću s mojim opštinarima.

— ... I, akuratno, zaseli mi da raspravljamo. Mišljenja su razna. »Ljudi — kažem ja — drugo bi to bilo kad bi on bio — trgovac. Ali on je državni činovnik, prvi Jevrejin državni činovnik, koga mi ovde znamo. Biće bruke za sve nas kad se to čuje po svetu.« I tako, šta smo drugo mogli: svaki je dao ponešto, i opštinsku kasu smo ispraznili i tako se spasao čovek. Čak mu je nešto i preteklo, pa kako je leto bilo veoma vruće, on je poslao ženu u banju. Kao što već priliči jednom državnom činovniku. A mi kao računamo: bolje da šalje ženu u banju nego da se kocka. Znači, čovek vodi računa o svome obrazu, pa i o našem... A kad je posle nekog vremena bio premešten u Beograd, pa mu se i tamo dogodio isti takav maler, šta su uradili njegovim *Tudeskos*? Pustili su ga da ode na robiju! Nisu ni prstom makli da ga spasu... »

— I sad oni nas hoće da uče šta je cionizam! — dočekuje Benko.

— Ja mislim da su oni izmislili taj cionizam samo za to da nam zamažu oči! — izjašnjava se Laza Efrajim.

— Ja s gnušanjem odbijam! — dopunjuje Benko.

Ali Klara mu daje znak da još nije vreme za gnušanje.

Uzalud! Benko je pao u vatru, pa ne može da se zaustavi:

— Glavu ću mu razbiti — počinje on da preti.

Sad situaciju spasava Laza:

— Čoveče, zašto da razbijaš nekome glavu? Ja mislim, razumete, da je dovoljno da se mi gnušamo i da s gnuša-

njem odbijemo! Razumete? Je l' se slažete, braćo? — okreće se on sada celom *plenumu*.

— Pa dabome da se gnušamo! — čuje se sleva i zdesna.

— Je l' ima neko protiv? — pita sada Laza.

Niko nije imao ništa protiv.

— Eto, *mis senjoris* (gospodo moja) — smeši se sada Klara. — Vi to možda niste znali, ali ovo što smo mi sada uradili, to je taj *miting!*

— Je l' istina? Zar je to miting? Pa zašto nisi odmah kazao, magare jedno? — obraća se sada *haham* Benku.

Sledovala su podrobna objašnjenja od strane Laze Efrajima koji se sada setio da je s pokojnim Nikolom Pašićem održao sto takvih mitinga.

— More, glavno je da ne izgubimo kredit i da nam taj Volf što pre dođe — dodao je Jeruham.

Posle su Laza i Benko ispričali advokatu ceo tok *mitinga*, te im je ovaj sastavio zapisnik i napisao *rezoluciju*, pa su oni to poslali novinama zvanično i preporučeno, sa ovim propratnim pismom:

»Dosta je žalosno od vas što vi kao neke kaobajagi jevrejske novine ubijate kredit nama Jevrejima! Nismo se tome nadali od vas. I sada vi nekoga hoćete da učite da bude dobar Jevrejin! I cionista. Ubuduće molimo vas da ne radite više tako. A najglavnije je da javite da nije istina da smo materijalno propali. Ako hoćete da vas priznamo da ste jevrejske novine. Jer, kako mu to ide da Jevrejin Jevrejinu ubija kredit? I vi ste mi neke jevrejske novine! Kakve jevrejske, kakvi bakračil! . . .

I ovu rezoluciju da objavite. Jer ako ne, tužićemo vas Sudu po Zakonu o štampi! To da znate!

A sada — *Šalom!*²⁰⁾«

I, bogami, novine nisu imale kud: objavile su ispravku.

A uskoro za tim stigao je i onaj Volf iz Novog Sada, i sve je opet pošlo po starom.

I od verenice je stigla vest da je sve u redu i da se njen tata više ne buni. . .

²⁰⁾ Mir, jevrejski pozdrav

LAZA EFRAJIM NA KONGRESU SAVEZA

Iza praznika su nam javili iz Saveza da nam valja birati delegata za kongres Saveza.

Naša je opština mala i siromašna, a Savez veliki i bogat. Zato smo mi rešili da ne šaljemo svog delegata. Molim, šta radi jedan siromah kad ga njegov bogati rođak pozove na ručak? — Ako zna za red, on neće prihvatiti. On će kazati da mu je žena bolesna i neće otići. Eto, zato smo mi tako rešili.

Ali sada su otud, iz Beograda, stali da nas zasipaju pitanjima da li bismo želeli da nas na kongresu zastupa sad ovaj, sad onaj gospodin iz Beograda. A mi još nismo bili ni javili za ovu svoju odluku. Kako su oni onda došli na to?

— Ama, braćo, da to nije u vezi sa *onim* dopisom u novinama? — dosetio se Benko.

— Tako će nešto biti — složio se njegov otac. Znači, ako hoćeš da ti veruju da nisi materijalno propao, moraš da šalješ delegata!

Pa kad se mora, onda u redu: zamolili smo našeg Lazu Efrajima da obuče svoje novo odelo što je pravio pre tri godine, pa da pođe.

Laza je pristao. I, kao stari parlamentarac, izneo je biračima na razmatranje svoj program. U tom smislu mi smo onda doneli rezoluciju (pošto smo se sad bili izvežbali u tome). Dakle:

1) da nam Savez svede broj paragrafa u *Pravilima* na 40, a najviše na 50;

2) da se pri biranju pojedinih odbornika, ne pravi pitanje od njihovih srodničkih odnosa;

3) da nas oslobode plaćanja doprinosa Savezu, jer to mu sada tako ispada da mi svom rođenom Savezu treba da plaćamo taksu jer smo Jevreji;

4) da proventilira pitanje naše štampe, s obzirom na onaj famozni dopis u »Jevrejskom glasu«. (Jer Laza Efrajim tvrdi — i to mu se mora verovati — da kod drugih ljudi, na primer, odnosno kod radikala, nikad ne bi moglo da se dogodi da jedan radikal kaže za drugog da je materijalno propao. E pa ne moramo mi, Jevreji, da budemo uvek najpametniji.)

I Laza pošao.

Sobom je, naravno, poneo i svoje lozove. Jer, tamo je sve sam naš čovek, pa će se već naći neko da okuša sreću i kod njega.

I sada se događa nešto neočekivano: na tom kongresu Saveza Laza Efrajim nije došao do reči! I još gore: on se uopšte nije usudio da se javi za reč!

Da, da: nije se usudio. Jer naša braća, *Tudeskos*, su nam opet podvalila: na kongres su poslali sve same doktore! (»Ako tako produže, draga braćo, doći će vreme da te neće priznati za Jevrejina ako nisi doktor! Eto, kuda oni ciljaju!«) I, naravno, takav jedan kongres i oni radikalni zborovi, gde je Laza sve imao u malom prstu, pa to uopšte nema veze!

I ovo su braća *Tudeskos* izmislili: kad neko od njih uzme da govori, on obavezno počinje nekim citatom na tom starojevrejskom jeziku — *Lašon akodeš!* A poneko pola govora održi na tom jeziku!

E pa, dozvolite, je li to lojalno? Mi znamo da je to jezik naših svetih knjiga, jezik kojim je Bog govorio izabranom narodu i kojim se mi Njemu obraćamo u svojim molitvama. A šta treba da Mu kažemo, to je sve u tim našim molitvenicima napisano. Znači: dovoljno je da naučiš samo da čitaš to pismo. Takav je bio red i kod nas i kod njih.

A sad odjednom oni hoće od toga da načine govorni jezik. Jer, kaže, tako zahteva cionizam. Znači: da mene moj komšija na tom jeziku pita šta mi je žena skuvala za ručak! . . . Zamislite samo! Ali Laza Efrajim ih je odmah raskrinkao: ulaguju se, razumete li? Ulaguju se da bi Bog

poverovao da su oni bolji Jevreji od nas! Hm, ama ne možeš ti jednom radikalu da podvališ!

I tako, pročitao ih je Laza. Ali sada se tek događa najveće čudo:

Dakle, imala su i sreće ta naša braća, ti *Tudeskos*. Jer, na primer, i doktor Cvi je *Tudesko*. Taj doktor Cvi iz Zagreba. On je već doktor, ali kad ga pogledaš, pomislićeš da je maturant. A kad progovori, poverovaćeš mu, pa makar ni reči od svega ne razumeo! Hoću da kažem: kad stane da govori na tom jeziku. Jer, ako ne razumeš reči, razumećeš žar tih reči, i muziku u njima, ne znam kakvu muziku vere i istine, koja iz njih izbija. U glasu mu je polet pesnika, vedrina pobedioca i njegovo pouzdanje; i čednost maturanta i čestitost apostola. A kad posle progovori i naši, onda je to jedno opšte oduševljenje.

To je i Lazu svom silinom ponelo. I bio je presrećan kad se za vreme odmora, u *kuloarima* — kako se to kaže — ukazala prilika da mu priđe.

Još dok je ovaj u dvorani govorio, Lazi je sinula misao kako bi to bilo fino ako bi doktor Cvi umesto njega pleđirao na kongresu i za one četiri tačke njegovog mandata!

— Čestitam vam i prosto nemam reči! — kazao mu je. — Sad ste dokazali da jedan cionista nije cionista ako ne zna *Lašon akodeš* — dodao je još.

— A još je važniji da plaća i *šekel!* — našalio se doktor Cvi.

Šekel je cionistički porez ili, ako hoćete, članski ulog. A Laza Efrajim misli u sebi: eto, ja došao da spasavam moje opštinare od jednog nameta, a ovaj mi već govori o drugom! Ali kad se već mora, onda ću od dva zla odabrati manje:

— Moj dragi gospodine doktore — rekao mu je — u mojoj opštini ima nešto preko 20 opštinarara. Ja vam garantujem 20 *šekela* ako vi nas oslobodite opštinskog doprinosa Savezu. Razumete: dvadeset *šekela!*

Jednom reči, predložio mu je jedan častan predizborni aranžman.

Ali ovaj nije razumeo:

— Kako vas ja mogu osloboditi? — pitao je.

— Mislim: kad Savez opština pređe u naše ruke — objasnio je onda Laza Efrajim tu proceduru.

— Ali zašto ne biste u generalnoj debati uzeli reč da objasnite vaše zahteve?

— Stvar je u tome što ja ne govorim *Lašon akodeš*. Razumete li vi mene? Eto, kad ste vi govorili, ništa nisam razumeo, to je istina. Ali odmah sam bio »za«. I to onako vatreno. I odmah sam pomislio: ovo je moj čovek! I zato vas molim da mi učinite čast i uzmete ovo!

Onda je izvukao svoj tefter sa lozovima i ponudio doktoru jednu srećku.

— Evo, ova vam donosi glavni zgoditak. To je moj dar cionizmu.

— Je l' meni ili cionizmu? — upitao je doktor Cvi.

— Ovo je vama, a cionizmu dajem sebe! — precizirao je Laza Efrajim.

Doktor Cvi, naravno, nije hteo da se upušta u procenu opravdanosti i racionalnosti ovakve raspodele vrednosti, hoću da kažem nije hteo da ocenjuje ko je više dobio pri tome. Ali kad je posle opet uzeo reč u generalnoj debati, on je spomenuo i one četiri tačke mandata našeg Laze Efrajima, i to na *Lašon akodeš*, zbog čega ga je Laza posle i posinio.

ŽAK I JOŠ JEDAN ODLIČAN LEKAR

Dobar je plan Klara smislila. I, onako, realan. Ali, eto, nije računala s vremenskim koeficijentom. Jer, ljubav nije — menica, pa da možeš sebi da kažeš: rok je tad i tad, a dotle sam miran. Da ne govorimo o drugim koeficijentima. Eto, koliko je samo dolazak cionista i njihov dopis u novinama poremetio normalan tok događaja! Da ne govorimo o tome što je protivnička strana, kao svaki ljubavni par, u vlasti stihije, u kojoj je sve nepredviđeno i slučajno. Čak i kad im se postave sasvim određene demarkacione linije, kao što je to, na primer, učinila *tija Palomba*.

I tako, »trka s vremenom« je, može se reći, već bila izgubljena. A da i tako loši izgledi budu još slabiji, razboli se naša gospa Klara.

Razbolela se, ludost je sa sobom učinila, te je strašno zanemogla. No, pa zna se kako je to kad jedna sirota žena hoće da pobaci. . .

Naša »hitna pomoć«, *tija* Venezija, sasvim je zatajila i tako je stanje iz dana u dan bilo gore.

Srećom, u naš grad je baš u to vreme došao naš doktor Hajim.

Njegov dolazak nas je mnogo obradovao. Možete misliti. Taj svet oko nas će najzad naučiti da nas ceni. Jer, to znači nešto kad imaš nekoga koji će u datoj prilici i nama obeliti obraz pred uglednicima i činovnicima.

I mi se listom upregli da svetu pokažemo i dokažemo kako je to odličan lekar. I čas-počas pa se neko od naših razboli da potom brzo ozdravi, kako bi mogao da priča da ga je naš doktor Hajim spasao sigurne smrti.

Ali da bi se i mi sami osvedočili o njegovom znanju, poneko iščeprka i neku staru bolest, neku od onih koje nedijagnosticirane odu *ad acta*, da sada naknadno utvrdi šta je bilo po sredi. Vizitu mu nismo plaćali, ali punili smo mu čekaonicu, što ipak nešto vredi.

Samo, eto, naš je čovek pa nemaš srca da gledaš kako razbija glavu oko tih dijagnoza. Pa kad vidimo da se suviše zamislio, onda mu ipak priskačemo u pomoć:

— Gospodine doktore, ja ću vam reći šta je — kazala mu je Bukica Rubenova kad joj se učinilo da se doktor mnogo muči. — Ili je malarija, ili je materica, ili je groznica u kostima. Jer, znate, i ja se pomalo razumem, pošto je moj brat bio bolničar u vojsci, znate, pa nam je svašta pričao i tumačio... Međutim, ja sam ipak mislila da je bolje i sigurnije ako čujem vaše mišljenje... Uostalom, meni je glavno da nije rak, a za drugo lako ćemo...

Zaista, dalje se ne može ići u susret jednom lekaru. Njemu samo preostaje da pogodi želju i ukus tako dobronamernog pacijenta. A lekar dobro oseća i svestan je da u ovom carstvu apsolutne vladavine narodne medicine (oličene u našoj »hitnoj pomoći«, *tija-Veneziji*) treba da izbori neku važnost i naučnoj medicini.

A naš Nisim je opet išao u sasvim drugu krajnost. Za njega bi se mirne duše moglo reći da je preterivao u tom slepom poverenju u lekare. I ne bez razloga. On je imao običaj da najpre stavi recept bolesniku pod uzglavlje. I često se događalo da bolest i od toga prođe. Već u roku od 24 časa od bolesti — ni traga! Tako se on uverio da ima sjajnih recepata koji deluju poput amajlije i zato ih je on uvek najpre isprobavao kao — amajlije...

Elem, kad se Klara razbolela, Nisim je pozvao doktora Hajima.

Doktor Hajim je dolazio i lečio. Sobom je unosio vedrinu koja je i sama sobom lečila. I tešio je Nisima:

— Svaka žena ima sedam duša. Tu mora dobro da se zapne pa da se umre!

A Nisim kao da je krila dobio:

— Ako su sedam duša, imamo kad. Zar ne, *kerida*? — govorio je on ženi posle lekarevog odlaska. — Dok dođe na red i ta sedma duša, i-haaa! Bog je veliki!...

Ali Klari sve gore.

Onda je opet došao lekar.

Pregledao je bolesnicu pa seo da napiše recept. Vazda ih je napisao i cepao i jedva je iskombinovao jedan koji mu je izgledao i dovoljno dobar i dovoljno jeftin. I opet je spomenuo onih sedam duša u svake žene, a Nisim je po njegovom odlasku nastavio po svome.

No, toga dana kod njih se zatekla susedka im, tetka Mladena pekarka, Klari neobično privržena, jer joj je, zaljubljenoj i nepismenoj, ljubavna pisma sastavljala.

— Blago tebi! — kazala je Nisimu s visine i nekako tutorski — zar se tako čuva žena? Odmah da si otišao po lekove!

Nisim je meri od glave do pete i jedva se uzdržava da ne prasne. Ako mu je i omakla neka psovka, to ni izdaleka nije bilo ono što Mladena zaslužuje.

Bolesnici, međutim, i to smeta.

— Mir! — zaječala je iz postelje.

Tu čoveku zaista ne preostaje drugo no da se gubi.

U sobi je nastao tajac. Na štednjaku vri lonac s pasuljem i to zvuči kao slatko obećanje deci, Mazi i Jošku, koji se iza štednjaka pritajili, pa oslušuju i zadovoljno trepću očima.

Maza nešto šapuće bratu. To mora biti da je veoma smešno, jer oni jedva uspevaju da zadrže smeh. A baš im je stalo da što manje privuku pažnju na sebe, jer napolju pada divan sneg, a oni bi hteli da se neopaženo izvuku iz sobe da bi se klizali sa ostalom decom.

Ali smeta im tetka Mladena. Ona prede, neumorno trese glavom i šapuće nešto, pa ti se čini da to njima preti. Zato sada moraju da budu strašno lukavi i prepredeni, jer tetka-Mladeni se ne podvaljuje lako.

Tek kad je Lea naišla iz škole, njima se ukazala prilika da izvedu što su naumili.

Lea je ostavila na sto torbu s knjigama i uputila se majci.

Ali Mladena joj ne daje vremena da čestito pozdravi majku.

— Gde si, zaboga? Otkad te čekam!

Devojčica ju je jedva pogledala. Prišla je majci, uzela joj ruku i prinela ustima.

— Poslušaj tetka-Mladenu, čedo moje — došapnula joj je majka.

Devojčica je onda sela i spremila se da piše. Mladena je ostavila rad i počela da diktira. Uz uobičajeni uvod:

— Ti piši, a ja ću ti reći šta ćeš.

Lea piše, ali iskorišćuje svaki trenutak da se nasmeši majci. Međutim, pisanje joj nije najjača strana. Uvek umaže prste, što ne bi bilo ni tako strašno, ali to prokletu mastilo nekako dospe i na nos, i na čelo, a o »krmačama« na papiru nećemo da govorimo. Srećom, sama Mladena joj to ne zamera. Zato što te »krmače« mogu isto tako dobro da potiču od — suza. A to je, u stvari, ukras za jedno ljubavno pismo i čini dirljivijom njegovu sadržinu.

Tu imamo još jednu srećnu okolnost. To, naime, što Lea jedva sriče ono što je napisala, te Mladena ne mora da se plaši da bi mala mogla nešto od toga i zapamtiti i potom odati nekome njenu tajnu. Jedina je nezgoda bila što je Mladena oskudne mašte, te se pisanje suviše otegne ako Klara ne pomogne.

A Klara je sada ležala u velikoj vatri.

Trgne se kad je Mladena pozove, kaže reč-dve da opet utone u bunilo, u san koji se nekako neposredno nastavlja na javu, te se u san stalno upliću čulni utisci, kad je Mladena probudi da joj postavi neko pitanje, ili se Klara sama probudi pa je neka misao ponese.

Evo, sad su se Lea i Mladena opet dohvatile:

— Ama, kad ti kažem: nije »ljubezni«, nego »ljubljeni«, — šapuće Lea nestrpljivo. Toliko gramatike je ona već naučila, pa neće da dozvoli da iz njenog pera izađe jedna tako smešna reč.

— Ti piši kako ti ja kažem! — kori je Mladena. Ali pokolebana je, te doziva Klaru da odluči.

— Ljubljeni, ljubljani — mrmlija Klara, ne otvara jući oči. Ona vidi Mladenu glomaznu, grubu, debelih obraza, s velikom bradavicom kraj nosa, pa joj se čini nekako strana i nepoznata, matora i ružna, odvratna.

»Pa otkuda sad njoj ta ljubavna pisma?« — čudi se. »Kakve li sprdnje! I još muči ovo dete!« ...

No već je ponovo san poneo i ona više ništa ne pojima, da se za trenutak-dva ponovo probudi, a ona misao kao da iz zasede vreba... Potom opet praznina i mrak, da je najzad sopstveni glas probudi:

»Ljubezni ili ljubljani?« ...

Ona te reči izgovara sasvim nesvesno i muči se da im shvati smisao i značenje.

Ali sad joj se čini kao da to pita Dona. Ili ne! Nije Dona nego ta Benkova... »Da li se kod vas tamo kaže: ljubljani moj, ili ljubezni moj?« ... Glupača jedna! Šta ima da pita kad se to zna: »ako je miraz namenjen mome zetu, onda je ovako; a ako ide tvome zetu, onda je onako!« A sada je to opet Dona: »Ja neću toga mladoženju koga ćete mi vi kupiti! I da znate: oči ću vam iskopatiti!« I unosi joj se u lice, pakosna, jeziva! ... I zube je iskezila. Uh, kakva je! ... Ali priskače Žak: »Ej! A što si ti mene izneverila, to — ništa, je li? Ne dam ja svoju mamu!« I stao ispred nje i Done... A Mladena sedi i piše i pravi se da ništa ne čuje i ništa ne vidi. »Pa ona je nepismena!« — prolazi Klari kroz glavu i tek sada primećuje da je sve to bio san. Da bi se u to uverila ona otvara oči i upre pogled u Mladenu.

Ova kao da je samo na to čekala:

— Lepo si spavala — veli joj.

A kad se Klara na to osmehnula, Mladena je odmah potegla sa svojom mukom:

— Klara, kako beše ona pesma: »Kol'ko nebom blista«?

Bolesnica ne shvata pitanje. Čelo joj se orosilo znojem, te se rukom maša jednog ruba čaršava da otare znoj i sva je time zauzeta.

— Ja ću ti reći, tetka Mladeno — upada Lea da bi zaštitila majku ovog bezobzirnog uznemiravanja i već citira:

»Kol'ko zvezda nebom blista,
Svaku pita suza čista...«

— A ti kaži ljubav čista — prekrojava Mladena, kojoj jedno ljubavno pismo bez stihova nije — ljubavno pismo.

Tek sada je Klara shvatila:

»Zaljubio se babac i — gotovo! Hm... Pitala bih ja tebe da imaš četvero dece pa da jedva možeš hlebom da ih ishraniš... Pa kad jutrom pođu gladna u školu...»

Klara gleda taj polazak u školu...

Nisim se jutrom rano izgubi da otvori radnju i čeka mušterije koje ne dolaze. Deca su ustala, obukla se. Žak, sada već gimnazista, preslišava se i, uzgred, zagovara decu kako se ne bi setila da su gladna. Pa kad to posle više ne ide, on polazi da vidi »gde li se tata toliko zadržao i hoće li skoro?« Povede i Leu sa sobom i — odu u školu. Posle, za vreme odmora između dva časa, dotrči da vidi je li tata doneo...

Odjednom je zaželela da ima Žaka kraj sebe. Zašto ga još nema? Uznemirila se i raspituje:

— Koliko je sati?

One je ne čuju. Lea je taman dovršila pismo i pokušava da ga pročita. Mladena je sluša i veoma je zadovoljna.

Sluša i Klara i to je podseća na nešto davno minulo. Otkada je ona to preturila preko glave! Bilo nekad... Ponelo je tako pa je izgledalo kao sreća... I, dabome, odmah, »on, ili niko drugi«. Pa ko da stane na put jedinici u majke? A otac davno umro, te se niko ne nađe da pouči i uputi... A sreća trajala koliko jedan san...

Klara ide za uspomnama... Sve je tako izbledelo... Borba za opstanak je sve izopačila. Iscedi čoveka to svakodnevno rvanje sa životnim teškoćama, to mučno sastavljanje kraja s krajem... I tako, eto, promašila je. Iako je bilo uslova da budu srećni... A posle zaboraviš i da se upitaš zašto živiš. To pitanje valjda dolazi na red kad su izvesne elementarne teškoće prebrođene. Kad već imaš u rukama taj život, kad je postao tvoj i obezbeđen.

Ona se buni. Hajde, nađi smisao svemu tome... Kaži: zato i zato... Kaži ako znaš, ako možeš...

Klara priznaje da ne zna.

Otvaraju se vrata. U sobu ulazi Nisim.

Mladena brže bolje istrže pismo iz Leinih ruku. Zna ona šta je čeka ako je Nisim uhvati u tom poslu.

— Jesi doneo lekove? — pita da bolje zabašuri zbu-njenost.

Nisim je, međutim, pronašao kako da se otrese neželjenog gosta. Umesto da odgovori na pitanje, on zaprepasuje Mladenu vešću o nečem, za nju mnogo važnijem:

— Trči, Mladeno, ubiše ti švalera!

U živac ju je pogodio. Jer, od muževljeve smrti gložili su se i svađali usinjenik joj, Stanko, i Mika, njen miljenik koji je i kirajdzija.

Sad nije vredelo izigravati ravnodušnost, ili se ljutiti, ili poricati. Jer ona je znala kakav je ubojica taj Stanko, osobito otkako je prozreo Mladenine planove s tim Mikom i naslutio opasnost za nasleđe. I tako, uz jedno: »Ubio ga bog, dabogda!«, potrčala je Mladena što je noge nose i tako oslobodila Nisima bede.

Sada se on okreće Klari i vedar, kao da je Ameriku pronašao, predlaže joj:

— Znaš, *kerida*, ja mislim ovako: najpre ćemo recept pod jastuk... Jer, ako žena ima sedam duša, onda... Pa doktor Hajim valjda zna šta govori.

U stvari, on je bio u apoteci, ali tamo su odbili da mu lekove izdaju na veresiju. Posle se obratio jednom prijatelju. A kad ga je ovaj odbio, izgubio je odvažnost da se još nekom obraća.

Klara se nasmejala toj nebrizi od muža. Bolno, pa ipak bez srdžbe. Najzad, ne može on iz svoje kože. On je naučio da se tako probija kroz život, dok je za nju život bio krvava zbilja.

I dok mu je pre ljuto zamerala na tome, sad uviđa da u tome nema njegove krivice. Ta vedrina je bila u njemu. Ne kao posledica njegove ravnodušnosti ili sebičnosti nego kao njegov sastavni deo. Na taj način se on nosio sa životom i prkosio mu. Bio je na svoj način junak: po onome »da je sve dato za čoveka« — nije se ničega plašio. I sve je tako izgledalo da on ni za šta ne brine, jer zna da ona brine. Ali to je samo tako izgledalo.

A sada je sve to postalo svejedno. Razlog više da se umre. Ona oseća umor od života. Ne može više, eto! Radila je koliko je mogla, trudila se pa... bilo je uzalud. A sada joj je dosta i neće više tako... I sasvim joj je pravo što joj

muž nije doneo lekove. A zašto da se leči? Hm... Da nije te dece, ona bi odavno učinila kraj životu. Ali njih joj je žao. A ponajviše Žaka, svoje prve radosti, svoje nade. Zašto li ga već nema?

Obuzima je neki nemir. Da mu se nije nešto dogodilo?

— Koliko je sati? — opet pita.

Sada već više ne odvajja pogled od vrata. Načuljila je uši da bi koji trenutak pre čula bat njegovih koraka.

Najzad, evo ga! Ona ga čuje kako trči.

Vrata se naglo otvaraju. Širom. Žak je u jednom skoku kod majke:

— Mama, vidi! — kliče dečak i istresa nekakav novac iz džepa. — Dobio sam *blagodejanje* — objašnjava dalje, trepćući od sreće i ponosa što mu je, eto, dodeljena neka stipendija, kratkoročna, samo za jedno tromesečje, ali ipak nagrada i priznanje.

On uživa u njihovoj neverici i divljenju, pa kako nikako ne pojimaju o čemu se radi, on im to objašnjava na neki smešan način, u kome se oseća i stid i zadovoljstvo.

Sad je Nisim već sve pojmio:

— To mu je plata, *kerida*. Državna plata... — Pa u želji da opravda državu, čije mu gazdovanje nije baš sasvim jasno, on dodaje u poverenju: — Politika, brate, ko će toj državi da uhvati red!

Uostalom, taj red, to nije njegova briga. Ima tu nešto daleko važnije:

— Jesam li ti ja govorio da će *il Šimid barah* da učini za nas čudo? *Nes*, to je taj *nes*!

I prosto je gord što se *il Šimid barah* pokazao tako lukav te upregao i samu državu u ovaj posao. I dodaje:

— A sada neka umre ko hoće! Mi imamo zašto da živimo! Zar ne, *kerida*?

Klara ga i ne sluša. Ona je zagrlila sina, ljubi ga i guši se u suzama. Ponelo ju je nešto što ona ne može da obuzda. Kao da je pala brana ispred nečega što je ona dugo iz svesti potiskivala kao nešto neostvarljivo. Nešto što je njena najprisnija želja, pa je to sada dobilo oduška, te se razleva po duši i po njoj celoj. To je još nejasno i neodređeno, ali ona mu se predaje s najvećim blaženstvom i naslućuje da sada više nema toga što bi bilo nemoguće.

Neka nagrada je ipak stigla. Ona prosto ne zna šta će od sreće. Obasipa sina poljupcima i tepa mu kao u zanosu:

— Sine moj!... Mama ima za koga da živi! Srećo moja! Sunce moje! Pa jesam ja uvek govorila da si ti mamin veliki sin!...

Žak se šepuri kao paun:

— Razredni kaže da sam ja prvi đak...

A Nisim odmah komentariše:

— Pazi što ti ja kažem, *kerida*: ako je on već u prvom razredu nanizao tolike petice, njemu ne gine da ga izaberu za državnog pitomca... Pa šta bi ti još htela? Nisi valjda očekivala da će Bog sestiti da ti napiše pismo!

Zaboravljena je bolest, zaboravljena sirotinja!

A kad je sutradan opet došao doktor Hajim, ustanovio je da je bolest krenula na bolje. Puls se sjajno popravio, temperatura je bila normalna. I bio je veoma gord što je medicina u stanju da stvara takva čuda. Pred polazak je dva puta ponovio:

— Uzimaćete i dalje isti lek.

Nisim je doslovce postupio po njegovom naređenju...

MUSJU ŽAKOB I NJEGOVA
»GLATKA MUSKULATURA«

Za jednu malu opštinu, kao što je naša, mnogo je i lekar i »hitna pomoć«. Tu je jedino moguće rešenje — integracija. U to vreme bio je taj termin sasvim nepoznat. Ali to je — to. Valja reći da *tija*-Veneziji njen pokojni Sabetaj nije ostavio ni penzije, niti neko nasleđe, te je ona, nemajući drugih izvora prihoda, svojom »hitnom pomoći« duboko zadirala u nadležnost lekara. No, pri svem tom, između nje i doktora Hajima nije vođen nikakav, ni hladan, ni onaj drugi rat. Ne, hvala bogu! A bog nam je sa doktorom poslao i njegovog oca, udovca. Tako ti je to: kad bog hoće, ti samo nakrivi kapu. . .

Elem, *musju* Žakob je odmah po dolasku u naš grad potražio svoju zemljakinju, *gospa*-Klaru i uskoro je postao njen svakodnevni gost. Eto, našli se stari Beograđani u provinciji, pa možete misliti da je tu odmah bilo sklopljeno debelo prijateljstvo.

Nije lako uvek naći u Klarinom salonu mesto za jednog gosta, iz prostog razloga što salon nije uvek *repräsentabel*, kako bi to rekao *musju* Žakob; međutim, u izvesne sate stvar je moguća, utoliko pre što *musju* Žakob ume i da zažmuri na jedno oko i da ne vidi ono što nije spremljeno za prikazivanje.

— *Sa na pa d'emportansja!* (To nije važno!) — uverava on velikodušno.

To mu treba verovati, jer on navraća Klari kao najboljoj, kao jedinjoj prijateljici.

— *Koman sa va madam?* (Kako ste, gospođo?) — počinje on razgovor.

Musju Žakob je u svoje vreme išao u školu Francuske alijanse, te je uživao u tome da pokaže malo više kulture. Bilo je to kao da iznosi na pazar neku vrstu dobre, predratne robe, koju češ danas uzalud tražiti.

Uostalom, on svoje razgovore ovako otpočinja, uglavnom, samo kad se u njemu nešto krupno kuva, a sagovornik mora da se uskladi sa tim kako bi dao poleta njegovim mislima.

— *Komsi komsa, musju* (Tako-tako, gospodine) — odgovara Klara, kojoj sada, najzad, njene dve godine *inštituta* počinju da donose ploda, te njeno znanje i obrazovanje počinje da se ispoljava i u ovoj oblasti, podgrejano ovim što je doučila od *musju*-Žakoba. — *Kesk vu vule, se la vi!* (Šta ćete, takav je život!) — kaže mu još, s trijumfom koji ovoliko znanja zaslužuje.

A *musju* Žakob ponavlja uz dubok uzdah:

— *Vui, mon ami, se la vi!* (Da, draga moja, takav je život!) — A onda, povukavši nekoliko dimova, nastavlja: — Verujte, *madam*, dosadilo mi je. Ostati udovac u mojim godinama, to nije nikakav život!

Njemu je, valjda, i svih sedamdeset. Gotovo je krezub. Zadremaće vam usred razgovora i zabalaviće! Baš po onoj svilenoj kravati i kadifenom, premda sasvim izlizanom, prsluku. Krepak je to stari gospodin, visok, iako malo povijenih leđa, sede kose, koja vrlo skladno upotpunjava taj stari dekor. Naročito kad to oživi njegova reč i njegov lolinski pogled.

— Ama, kako to, *musju* Žakob — čudi se Klara. — Pa vi bar niste sami na svetu!

— Ne, hvala Bogu, nisam sam — kaže starac. — Imam sina, imam i snahu i ne mogu da se požalim: dobri su i čuvaju me. Ali sve je uzalud. Jer, ja sam star čovek, bolešljiv, a star čovek ti je kao dete. Kad bi se samo moglo — moje je ovo: obuci me, svuci me, otkopčaj, zakopčaj, vezuj, odvezuj, donesi, odnesi, pusti i digni, digni i pusti. Iskreno vam kažem. E, pa da govorimo kao ljudi: zahteva li se to od sina i snage? Molim, kažite sami! Znači, meni treba žena. Zato sam rešio da se ženim. Moram, *madam*. Kad bi se našla jedna dobra prilika! Neka udovica, na primer. Dabome, postarija žena, ali zdrava i čvrsta. I vedra. To

meni treba. A ima jedna. Upoznao sam se s njom. I razgovarao sam. I izneo sam joj celo moje stanje. Da mi sutra ne prekonosira. »Takva i takva stvar — kažem — zdravlje mi nije na zavidnoj visini. Pokašljujem. A i stomak me ne služi ponajbolje. Jer ja imam, znate, *glatku muskulaturu*.

Musju Žakob zastaje da vidi šta će Klara reći na tu *glatku muskulaturu*, kojom je on toliko sveta zapanjio. Zaboravio je da joj je to već toliko puta ispričao, pa sada čeka da se ona raspita šta je to, pa da iznova započne. Jer, zamislite ovo: toliki lekari ga pregledali, pa se jedino njegov sin setio šta je posredi. Posle je i profesor na klinici to prihvatio. Istina, to ga nije izlečilo, ali drugo je kad znaš šta ti je.

A i zabavno je to kad vidiš kako se svet muči oko te zagonetke. Međutim, zamislite samo! Naša »hitna pomoć« se snašla:

— To je jedna bolest muškoga spola — rekla je, netrepnuvši, osećajući da je njen autoritet u pitanju. I nije promašila!

— Madam, verujte mi: *entelegentna* žena! *Enteližan!*

Pa pošto je *enteližan*, nije pravila pitanje od toga. »Zna se — kazala je — zna se šta je star čovek!«

Upošte, mnogo mu se sviđa. I baš bi se moglo lepo poživeti s njom. Samo, eto... *Musju* Žakob zuri u one kolutove dima iz cigarete.

— Ali kako ćeš ti to sada deci da kažeš, to vi mene naučite, *madam*. Kako da im kažeš kad se oni naroguše čim im izdaleka nešto nagovestiš o tome? A ja se već kod prve reči nekako zapletem, pa se i meni samom učini da sam neki težak krivac. Svi moji krupni razlozi učine mi se kao same detinjarije, te tako izgleda kao da ja sa samim sobom zbijam šalu. »Deco — kažem im onaj dan — našao sam jednu odličnu priliku!« A oni — u smeh. Kao da sam kazao najsmješniju stvar na svetu. Ne mogu oni da predstave da bih ja mogao ozbiljno pomišljati na to. I ja prihvatim, okrenem da ismevam samoga sebe. Slikam im taj prizor: ja kao nežan i zaljubljeni verenik, a ona kao moja verenica. Taj cirkus ih već odobrovolji. Najzad počnem i ja s njima da se smejem. Smejem se, a zaplakao bih. Jer stvarno je smešno: kao, čovek si, ali — bivši čovek

Izrodio si decu, izveo ih na put, podigao i sad si svoju ulogu odigrao, pa spremaj se za onaj svet... Spremaj se za onaj svet i samo uživaj!... Zar za tebe može biti lepšeg uživanja od toga? A pokažeš li da zahtevaš još nešto od života, da se još nečemu nadaš, usudiš li se da polažeš neko pravo, da uopšte misliš na neko sutra — postaješ smešan i nemoguć!

Začutao je *musju* Žakob, pa se gorko nasmejao.

— A znate li da je moj otac umro u 96. godini? A i majci je bilo gotovo devedeset. Pa sad zamislite ovo: ako bude po njima, imam ja pred sobom još dvadeset godina... Pa mnogo, brate... Kako onda da te ne vara pamet? Hoće ti se da živiš, razumete li, *madam*? Soba mi je kao grobnica s prozorima i vratima. Hladna, gluva i pusta. A ja bih hteo da u njoj zamiriše na živog čoveka. I hoću da postoji jedno mesto gde nisam suvišan i na smetnji, nisam na teretu nego potreban i poželjan, hoću da i ja nekome budem hranilac i zaštitnik.

Starac se kod tih reči trgnuo, kao da su mu misli pošle drugim tokom i rekao više no što je želeo, pa se i sam iznenadio kuda ga je to odvelo, te se zadržao na poslednjoj reči da je i on sâm bolje pojmi.

— Hranilac?... Ja da budem nekome hranilac?... *Mazal di mi madre!* (»Mani ga, Mito!«)... Znate li kako se ono kaže, Klara: kad otac daje — raduju se i otac i sin, a kad sin daje — plaču i sin i otac!

I tako se zapričao *musju* Žakob. Raskrivilo se nešto u duši, pa kao bujica, ne možeš je zadržati! A sad pokušava da se obuzda. Pa kao da se naruga sebi što se toliko zaleteo i izgubio vezu, okrenuo na svoj način:

— *Se la vi, madam, kesk vu vule!*

A Klara, kao da ga uteši, prihvata:

— Biva to, *musju* Žakob, kako da ne!

Tako je Klara postala glavni poverenik *musju*-Žakoba. Kad god je navraćao, njihovi razgovori vrteli su se oko toga. Pa kao da je on već sve dobro promislio, a sad bi bio rad da čuje šta Klara misli: ima li to smisla i uviđa li i ona da je to njegovo pravo?

Međutim, stvar je bila zapletenija no što to na prvi pogled izgleda. Jer, nije bilo uvek lako pogoditi da li starac

želi da ga ubede da treba da se ženi, ili više voli da mu dokažu da to nije za njega! I tako, taman si iščeprkao sve što govori u prilog ženidbe i u tančine si spremio plan kako da se to izvede, a on odjednom dođe sa suprotnom odlukom.

— Zna li šta ima novo, *madam*? — Pa, kao da je moli za oproštaj što će joj reći ono što mu je na srcu: — Zna li šta ima novo?

— Znam — veli Klara nazirući šta je.

— Zar znate? — iznenadi se on, pa kao da mu je sad lakše da kaže, saopštava joj svoju poslednju odluku, uveren da će ga Klara razumeti.

— Neću da se ženim, *madam*. Razmislio sam i uverio sam se da to nema smisla. Kako ću ja u ovim godinama da se navikavam na tuđu narav? Zamislite samo ovo: ispadne i ona tako neki truo čovek kao ja. Pa ko će koga da gleda? Ili je neka raspikuća, pa svaki čas nešto izvoljeva. Traži da je vodim u bioskop i šta ti ja znam. A ja svoju prvu ženu nisam izvodio. Pokojnica nije volela te stvari. I sada deca čuju to. Pa šta će biti? Vidite li vi to? Je li tako, ili nije tako? Ili je neka dobra i pažljiva žena, pa iziskuje da i ja budem takav prema njoj. Pa mi pred decom izmákne neka nežna reč, dušo, i šta ti ja znam! Šta onda? Ne treba oni meni ništa da kažu. Dosta je da im uhvatim pogled, pa im s lica pročitam ono: »Hodi, narode, da vidiš cirkus! Hodi da vidiš naše »mladence«!...

... A tek ako ispadne neka nadžak-baba, te deca primete da se gložimo, tek onda ima da mi presedne!... I, tako, eto, neće valjati ako smo dobro, a neće valjati ni ako smo zlo. Biće bede u svakom slučaju. A zašto će mi to? Jer, ovo sad, kako god bilo, navikao sam. Neka su meni živa i zdrava moja deca! Uglavnom, nisam ni gladan, ni žedan...

... Ili, zamislite ovo: ja odapnem, a njima obesim bedu o vrat, tuđu ženu!... Kao da nemaju dosta tereta sa mnom! Ne, ne!... Neću da se ženim. Neću, *madam*. Ne treba mi. Verujte, ne treba mi. Znaš, *madam*, pravo da vam kažem, pa ja više i ne mislim na to!

Tako *musju* Jakob meri »za« i »protiv«, lomi se, domišljava se, predomišljava se, ili čak i ne misli na to!

* * *

»Hitna pomoć« je bila i kao neki blagajnik-volonter naše opštine. Bolje reći: akviziter. Pred svaki *roš-hodeš* (prvi u mesecu) ona zađe iz kuće u kuću da skuplja dobrovoljne priloge za održavanje hrama. Ona to čini sa izvesnom umešnošću, zbog koje je prosto nezamenljiva. Naš *gabaj* (opštinski blagajnik) se buni što ona te priloge ne skuplja u zaključanoj kasicu, nego u svojoj tašni. Ali ko sluša *gabaja*! Jer to ipak malo drugačije izgleda kad ti priđe jedna dama i, držeći u ruci otvorenu tašnu, govori ti najljubavnije stvari i gleda te ravno u oči. Tu ti ništa drugo ne preostaje no da po onome »da ne zna levica šta radi desnica«, ne prekidajući razgovor, čisto mehinalno spustiš svoj prilog u njenu tašnu. To — pred kraj vizite, koja se tako odvija kao da joj neće uslediti taj poslednji gest.

U tom svojstvu je *tija* Venezija na prvi *roš-hodeš* navratila kod doktora Hajima. I sve je ispalo kao neka svečanost njihovog učlanjavanja u našu opštinu.

Vrlo je lep utisak učinila *tija* Venezija: (A da li bi to tako bilo — pitam ja vas — da je ona došla s kasicom?). Izgledalo je kao da im je u ime opštine i svih opštinarina došla da kaže reč dobrodošlice. I pozvala ih da na praznik (*Šavuot* je bio na pragu) dođu u hram.

Tija Venezija ume da gleda i sluša i da s puno humora prenese ono što je čula i videla. Zasedne tako, pripali cigaretu, pa dok se skuva kafa, već se svi previjaju od smeha.

Pa kako je to bila prava diplomatska misija, ona je i Hajimovima ispričala dosta zgodnih stvari o nama, i usadila tako klicu prijateljstva i zagolicala radoznalost. Tako je ona i privukla pažnju *musju* Zakoba na sebe i ovaj je odmah osetio da je najzad našao ženu koju traži. Taj poziv da dođu u hram njemu se gotovo učinio kao poziv na sastanak.

Na *Šavuot* se praznuje dan venčanja jevrejskog naroda s Deset božjih zapovesti.

Tija Venezija je zašla iz kuće u kuću da probere najlepše cveće, najmirisnije ruže, da njima ukrasi sinagogu kako to takvom prazniku priliči. A ja vam tvrdim da nema tog *samasa* na svetu koji bi to i približno tako lepo umeo da uradi! I tako je ona i ovoga puta dokazala da je naša nezamenljiva *tija* Venezija.

Posle se već događalo da se *tija* Venezija zatekne kod Klare za vreme poseta *musju*-Žakoba. Nije to bio nikakav randevu. Odavno je *musju* Žakob zaboravio na te stvari a i *tija* Venezija je pazila na svoj glas poštene žene, za to vi ne morate brinuti.

I tako se jednoga dana *musju* Žakob ipak oženio. Sklopio brak iz naklonosti i ljubavi, molim lepo! Bez posredovanja i navodadžisanja. I cela opština je gledala dobrim okom na to. Jer, ipak je to bila kao jedna integracija. Otada je »hitna pomoć« stupala u akciju — sa ograničenim delokrugom, razume se — samo po želji i preporuci svoga zeta.

Ali, avaj! Nije prošlo mnogo vremena kad je, jednoga dana, doktor Hajim navratio kod Klare da on od nje traži — hitnu pomoć:

— Kod nas je veliki cirkus, draga Klara. . . Pa, bogamu, bio sam i ja mladoženja, ali ono benavljenje, ono cili-mili. . . Zna li da mi je zazorno od žene, verujte! A i strah me je, pravo da vam kažem! . . . Pa njemu je sedamdeset i više godina, skleroza u najvećem jeku. . . Zna li da može i kap da ga udari! A i smešno je, brate. To prosto-naprosto ne može da se gleda. Pa to sam hteo da vas umolim, draga Klara: da ga malo posavetujete. On će vas poslušati, jer on vas mnogo ceni i mnogo polaže na vas. . . Bože moj, ja razumem da u tim godinama čovek uzima ženu da ga neguje. To je u redu. Ali. . . kako da vam kažem: ženu za — ljubav!? Meni se smuči kad samo i pomislim na to. Smuči mi se, verujte, draga Klara. . .

III DEO

SA UGOVOROM O VEČITOM SAVEZU U DŽEPU

NA PESAH

Na *Pesah* je Mojsije izbavio Jevreje iz Misira; preveo ih kroz Crveno more (jer ono je, kao što je poznato, Jevrejima za ljubav privremeno presušilo, stvorio se nekakav pasaż, a vodene mase, kao dva džinovska zida, zaustavile se s jedne i s druge strane tog prolaza i... uopšte nešto veličanstvenije ne može se zamisliti...)

Jedino se sa tom veličanstvenom vizijom ne slaže što za taj dan naš Nisim mora obavezno da kupi četiri para cipela za svoje četvoro dece. Kao da će ona morati da prelaze kroz Crveno more!... I nova odela im mora kupiti. Jer, to nije praznik kao praznik, već je to *Pesah*. Time je sve kazano.

Srećom, mi imamo svoga jevrejskog Boga koji sve to zna, i tako su deca i ovoga puta bila u novom ruhu, a na nogama su imala nove, novcijate cipele.

Dva suseda, Nisim i Jeruham, zajednički su proslavili veliku svečanost: obred i svečanu večeru uoči praznika, *Seder*, a dve domaćice, Klara i tija Palomba, sporazumele su se i za zajednički *meni*, pa i za asistitiranje prilikom obreda, tj. čitanja Povesti o izlasku iz Misira, tzv. *Hagade*, kao i za posluživanje prilikom večere.

U sećanju svakog Jevrejina taj praznik je urezan kao simbol najlepšeg doživljaja njegovog detinjstva.

... U velikoj avliji na svečano postavljenom stolu blistaju svećnjaci. Pod tamnim nebeskim svodom lelujava svetlost sveća daje svemu neki tajanstveni dekor.

Nasred stola na srebrnom (valjda na srebrnom) poslužavniku su tri pogače, bez kvasca zamešene, *matot*, stavljene jedna preko druge da tako simbolizuju poredak na kome počiva ovaj božji svet: gornja je simbol vere, srednja

simbol znanja, a donja — simbol puka, na čijim se plećima drže oni koji ga vode i prosvjećuju.

Tu je i ostala rekvizita velike predstave: struk pelina (gorke trave), da nas podseti na gorčine i patnje naših predaka u zemlji faraona. Tu su, s raznim namenama: lišće od salate, jaja i *alharosa*, nekakva božanstvena poslastica od badema, jabuka, suvog grožđa i šećera, takođe simbol nečega u vezi sa izlaskom iz Misira. Zbog njenog prekrasnog ukusa deci je najmiliji od svih simbola, te kad dođe red da se ona služi, niko joj od dece ne priznaje statut simbola, pa se za tili čas sve raznese, a za faraona ne ostane ništa.

Uz ostalu rekvizitu valja pomenuti čaše za vino, jer u toku tog obreda valja često izgovarati reči kojima se Gospod obraćao Mojsiju, kad mu je poverio onu istorijsku misiju. A takve reči ne možeš ti tek tako, uz čašu vode, izgovoriti.

Najzad, svečanost počinje.

— *Kadeš!* — komanduje Jeruham, koji je ipak pismeniji od Nisima, te preuzima i režiju i glavnu ulogu u samoj ceremoniji. — Napunite čaše!

Sad sleduje molitva i blagoslov:

... *Neka si hvaljen i slavljen, Gospodaru sveta, za to, i za to, i za to... i što si nas izabrao i odlikovao između svih naroda i darivao nam Zapovesti...*

Da, hvala Ti i slava Ti, Bože naš, za Zapovesti... Za onih deset glavnih i — joj! — za one hiljade i hiljade dopunskih!...

Sad sleduju uputstva mizanscenske prirode:

... *Čašu ćeš ispiti, izvaljen na levu stranu...*

... *Operi ruke, ali nikave molitve uz to...*

... *Zamoči pelin u sirće, a potom izreci molitvu i zagrizi...*

... *Prelomi srednju pogaču, pa manju polovinu vrati gde je bila, a veću zamotaj u peškir i zaveži, zavežljaj podaj najmlađem sinu, koji će ga prebaciti preko pleća i za vreme celog obreda tako držati...*

Jeruham je po svemu tome postupio i zavežljaj predao Jošku Nisimovom.

To je velika počast. Jer to, valjda, na neki način simbolizuje komoru onoga zbeга, koji se uputio put Crvenog mora.

Može se mirne duše reći da bi svaki zbeg poželeo sebi takvog komordžiju. Joško obavlja tu dužnost sa puno dostojanstva i samopregora, jer njegovo službeno mesto je pri dnu stola, te tako ostaje kratkih rukava kad se služi *alharosa* i druge poslastice.

A sada krećemo.

Jeruham otkriva poslužavnik na kome su *macot*. Podiže poslužavnik i, praćen od ostalih, intonira svečani recitativ *Hagade*:

»*Ovo je kruh mučenički, koji su naši preci jeli u zemlji Misirskoj. Ko je gladan, neka dođe da jede, ko hoće da svetkuje, neka dođe da svetkuje s nama. Ove godine ovde, a dogodine u Jerusallimu kao slobodni ljudi...*«

I tako, eto: »ko je gladan, neka dođe da jede, a ko hoće da svetkuje s nama, neka dođe da svetkuje...«

Kad je ružno vreme, pa se ne može pod vedrim nebom sedeti, svečanost se održava u kući. Onda se sva vrata širom otvaraju za gosta dobronamernika, a za stolom je uvek rezervisano jedno mesto za *Elijahu Anavi* (proroka Iliju).

Međutim, večeras je taj gost — Mića!...

Pa šta li je krupno i važno smislio Jeruham kad je takvog gosta pozvao? Jer Jeruham nikome ništa ne govori. Ni Palombi. Ni Doni. Ni Klari. Poneki veliki potezi isključuju dogovaranja i savetovanja...

No, najpre čujmo šta nam *Hagada* dalje pripoveda:

»...*Bili smo robovi u zemlji Misirskoj, ali Bog nas je izbavio svojom silnom moći i mudrom desnicom...*«

...»*Silna je i velika čudesa za nas Bog učinio*«, citira dalje Jeruham, »a naša je dužnost — pa da smo i najveći znalci i učenjaci — da razmišljamo o njima...«

Onda nam Hagada navodi četiri velika rabina, svakog poimenice, koji su zaseli jedne noći pa su do samog jutra raspravljali. Sve dok nisu njihovi učenici došli da ih podsete da valja poći na jutrenje.

»... Pa je četvoro dece, jedno pametno, drugo zločesto, treće priprosto, a četvrto sasvim nišči duhom, došlo rabinima da se pouče. A ovi svakome sve od početka razjasnili, sve od Avrama, Isaka i Jakova. I kako je Bog još praocu Avramu nagovestio to robovanje u Misiru i da će nas ON otuda posle izbaviti, a ugnjetače kazniti...«

A to kao da je sa Njim sklopljen Ugovor o večitom savezu. O tome je, uostalom, u Hagadi izdat i kao neki — zvaničan kominike:

»Božansko providenje nas je uvek spasavalo i ne postoji taj neprijatelj koji se podigao protivu nas, a da nije nastradao!«

Na to se onda — prema mizanscenu — uz odgovarajuću blagoslov ispija čaša vina, pa se pripovest nastavlja.

... »Rabini se, priča Hagada dalje, spotiču o jedno nejasno mesto: tamo gde se govori o boravku u Misiru i dozvoli koju su Jevreji dobili od faraona, nije jasno da li je reč o privremenom ili stalnom boravku. Nešto govori u prilog jednom shvatanju, nešto u prilog drugom. Međutim, bilo kako bilo, boravak se protegao na više stoleća, te se naše pleme razmnožilo više no što su Misirci želeli, pa se politički kurs sasvim izmenio, nastala su proganjanja svake vrste. A kad je to postalo sasvim neizdržljivo, Jevreji su se obratili za pomoć Bogu, pozivajući se na Savez, koji je on svoje vreme sklopio sa Avramom, Isakom i Jakovom.

Bog je priznao punovažnost Saveza i odazvao se. Dve glavne tačke ugovora doslovce je ispunio: Jevreje je izbavio iz Misira, a Misirce kaznio kako su zaslužili.

U smislu te druge tačke Ugovora o savezu, na Misirce se sručilo deset napasti Gospodnjih... »

No, za nabrojanje tih napasti mizanscen predviđa izvesnu ceremoniju. U smislu toga, sada ulazi Dona s bokalom vode i lavorom u ruci i prilazi Jeruhamu. Ovaj onda počinje da nabroja te napasti, i pri pomenu svake od njih, on sipa iz svoje čaše u lavor malo vina, a Dona iz svoga bokala malo vode preko toga, okrenuvši glavu i čuvajući se dobro da ne pogleda u lavor.

Svi pažljivo slušaju i posmatraju. Kao da im na oči izlaze sve te napasti Gospodnje, svaka za sebe, onim redom i kadencom, kako ih Jeruham, uz odgovarajući pripev pominje, pa on vinom, a Dona vodom zaliva:

krv (Nilom je mesto vode krv potekla)

žabe (kuđ god nogom kročiš, nagaziš na njih)

komarci

gamad (koja napastvuje i ljude i životinje)

pomor stoke

lepra

krvava kiša na useve

skakavci

zamračenje Sunca

pomor novorođenčadi.

U ovom susretu s drevnim vremenima Dona deluje kao cvet kaktusa. Probija se cvet iz ružnog, krstavog lišća i prašine, koja se u slojevima naslagala; sva je ona jedno slatko obećanje sa svojom svežinom i prekrasnim bajom svojih boja. I sasvim je to u redu što ritual propisuje, da se ne sme gledati u onaj lavor, jer to kao da se s lica života ispiru sve gadosti, koje njene oči ne smeju da gledaju. Njen pogled se susreće s Mićinim, i osmeh izmamljuje osmeh. A Mića kao da je oslobođen one teskobe koja ga celo vreme pritiskuje, sada se već više ne pita šta će on tu, i šta u ovom času?

... Sada oni isti rabini prave definitivni bilans, sračunavaju šta znači i koliko iznosi težina svih onih napasti i svaka napast ponaosob u odnosu na celu katastrofu, koja je u samom Crvenom moru zadesila vojsku u poteri za beguncima.

Rezultat tih, kako bismo ih nazvali, »zaključnih računa« sada nameće i jedan kritički i samokritički osvrt: »

»O, kolika mora biti naša zahvalnost Svevišnjem za sva dobročinstva kojima nas je obasuo!
Da nas je samo izbavio iz Misira, a da nije kaznio Misirce — bilo bi nam dosta!

Da je samo napravio prolaz kroz Crveno more, a da ga nije presušio — bilo bi nam dosta!

Da je samo presušio prolaz, a da u njemu nije potopio naše gonioce — bilo bi nam dosta!

Da je samo podavio naše gonioce, a da se za nas nije starao onih četrdeset godina — bilo bi nam dosta!

Da se samo starao za nas četrdeset godina, a da nam nije padala mana s neba — bilo bi nam dosta!«

Najzad, rabin Gamliel dobija zaključnu reč, te svečano izjavljuje:

»...Nije ispunio svoj zavet onaj koji ne izgovori naglas ove reči:

Pesah,

Maca

i Maror!«

Dođe mu kao neko zaricanje, zavet, šta li!

Pa sad... ako se pomisli da je *Pesah* — taj naš praznik; da je *maca* naziv ovog našeg pashalnog hleba, a *maror* — naziv one rekvizite (pelina, itd.), to onda i ne izgleda tako riskantno. Ali nemojmo zaboraviti da se u tim rečima krije i izvesna simbolika. I tako, svi izgovaraju te reči kao da se zavetuju nečemu...

Onda nastaje intimni deo svetkovine.

Sada i ženskinje seda za sto. Dona je sela sa ostalom ženskom decom.

Dvoje mladih izmenjuju poglede, skrivene i neskrivene. Oni su meta osmeha, pošalica i veselih dobacivanja. Inače, apetit je u punom zamahu, vino se sada može piti i bez onih molitvi i blagoslova, prosto, »za svoju dušu«, te raspoloženje postaje sve veće, pa i sve bučnije.

Onda se služi i večera. A posle večere obavezno se peva *Baladu o janjetu* — *Had gadia*:

Babo mi janje kupio.
No naiđe mačka
i proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia...

To spazi pas
te nasrnu na mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia...

Batina se tamo zatekla.
Ona pretuče psa
što je ugrizo mačku
što mi proždra jare
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia ben abinaba

No, i batina dobi svoje:
sagore je oganj,
što je psa pretukla
što je ugrizo mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia ben abinaba

Al' i oganj sustiže kazna:
Naide voda i ugasi ga
što sagore batinu
što je psa pretukla
što je ugrizo mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia ben abinaba

Kad eto ti vola
pa ispi svu vodu
što ugasi oganj
što sagore batinu

što je psa pretukla
što je ugrizo mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia ben abinaba

Vola je mesar zgrabio,
smlati ga i zakla
što je vodu ispio
što je oganj ugasila
što je batinu sagoreo
što je psa pretukla
što je ugrizo mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia ben abinaba

No i mesara stiže zla kob:
odnese ga smrti anđeo
što je vola zaklao
što je vodu ispio
što je oganj ugasila
što je batinu sagoreo
što je psa pretukla
što je ugrizo mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara
Had gadia ben abinaba

Na kraju se pojavi Svevišnji
i za navek progna smrt,
što je mesara pokosila
što je vola zaklao
što je vodu popio
što je oganj ugasila
što je batinu sagoreo
što je psa pretukla
što je ugrizo mačku
što mi proždra janje
koje mi babo kupio za dva dinara...
Had gadia ben abinaba

Pesma pleni ritmom i sadržinom. I ne samo decu, koja u njoj nalaze i nečeg komičnog što ih zabavlja. Oni se osmehuju i do zore bi pevali. A i stariji bi s njima, samo da nisu toliko umorni.

Sad je i gost došao na red. Valja ga razgaliti kako se ne bi osetio odveć tuđim u ovom veselju.

— Neka nam sada i naš gost otpeva jednu pesmu!

Gost se nećka. Nelagodno mu je. Ali i Benko navaljuje. I Dona mu namiguje i hrabri ga svojim nosićem:

— Da čujemo vašu pesmu!

Znaju oni da Mića ima svoju pesmu. Svoju i Benkovu. Svi gledaju u njih i traže pesmu. Uprkos umoru, svi su puni neke dragosti za sve i za svakoga. I optimizma su puni. Zato što je Bog dobar i što su ljudi dobri i što je sve — dobro.

Najzad Benko intonira, a Mića zapeva.

Sve je ozarila nova razdraganost. Međutim... to već nije više — *Pesah*... Jeruham nije zadovoljan. A Mića valjda to osetio, pa ustaje da se oprost.

Zadržavaju ga, ali on oseća da je neki nesklad uneo i hoće da ide. Benko ustaje da ga isprati. Pa i Jeruham polazi s njima. A kad su prešli malo puta, on kaže Benku neka se vrati.

To je bilo jedne jevrejske prestupne godine, te se do praznika već bilo dobro zakoračilo u proleće. Jorgovan je već cvetao. I zumbuli, i sve je u tihoj noći prolećem zamirisalo.

Počutaše malo, pa Jeruham upita Miću:

— No, pa kako vam se svidelo kod nas?... Nadam se da vam je bilo prijatno — nastavio je ne čekajući da Mića odgovori. — I neobično, zar ne?... Vi sigurno nikad niste videli kako mi praznujemo... Mora biti da vam je ponekad bilo malo i onako... teskobno... neprijatno... Sigurno ste se tu i tamo zapitali: »Šta ću ja ovde?« Da, da... U takvim prilikama čovek odjednom oseti da... kako da kažem... prosto oseti da mu tu nije mesto... Iako su svi veoma ljubazni prema njemu. Znam ja to po sebi... Ja sam se tako jednom zatekao — bio sam na putu — pa sam se zatekao baš na Badnje večer kod nekih prijaja-

telja vaše vere. A i kod vas ima sijaset tih ceremonija. I, pravo da vam kažem, odjednom, upravo u nekoliko mahova osetio sam da bih bio presrećan da se nisam tamo zatekao. . . Svi su prema meni bili dobri i srdačni, a ja kao — smrznut. . . Čovek oseti da jesmo ljudi, ali nismo isti, da smo tuđi. A sada treba pomisliti da nije svaki dan — Božić, kao što nije svaki dan — *Pesah*. Ima dana kad ljudima nije svaka pomisao — med i mleko. Pa ni svaka reč. Kako li tek onda čovek mora da se oseti tuđinom! A tek ako si celoga života s tuđima i među tuđima.

Mića ćuti. Teško mu je. Bori se sa sobom. Da li da progovori kad se, eto, sad jasno vidi da je stari u sve upućen? Najzad se odlučuje:

— Znaite, ja sam spreman da pređem u vašu veru. . .

Jeruham se trgnuo:

— Ne! To nikako! . . . A šta će nama jedan Jevrejin više?! Ne, vi to niste dovoljno promislili. . . Pa razmislite samo: kad vam se rodi sin, neko će ga tući zato što je razapeo Hrista. . . Zar se ne sećate kako ste vi radili? Znam, znam, vi ste onda bili još dete i niste znali šta radite. . . Pa ste onda malog Žaka pitali: hajde, reci, ko ga je raspeo? . . . A mali nije umeo da vam odgovori. A ja mislim da je to ovako: svi smo mi razapeli nekog Hrista. . . I stalno ga raspinjemo. Sve — deleći pravdu. Našu, ljudsku pravdu. . . Pa se tako često dešava da je delimo taman onako kao kad ste vi tukli ono dete. E, vidite, toga dana ste i vi raspinjali Hrista. . . I to je tako valjda otkad je ljudi na svetu. S nama to traje već dve hiljade godina. Pa kako vi onda, tako se za sve vreme radilo, a i sada rade. . . ljudi, narodi, države. . . Raspinje brat brata, i sin oca, i otac sina, i moćni narodi raspinju slabije. . .

Mića se uzalud trudi da odgovori nešto. Pa on, zaboga, nema s tim nikakve veze. Njega se to savršeno ništa ne tiče. On samo voli Donu. Pa kad je sve to tako, zar onda ne bi bilo prostije da se Dona pokrsti? Onda niko neće moći da proganja njegovog sina što je razapeo Hrista. Ali otkuda on sme tako što da kaže Jeruhamu? Ne sme. Ni reči! Ni najmanju aluziju! A bogzna da li će i Donu moći da nagovori?

A Jeruham, kao da je hteo da Mići dâ vremena da sve to do kraja domisli, nastavlja:

— . . . A što će vama to teško breme na plećima? . . . Pa vi pojma nemate šta to znači. Ne, ne! Ja vama želim mnogo sreće. Budite vi živi i zdravi. I budite srećni. . . Jer, vi ste dobar mladić.

— Ali ja bez Done ne mogu biti srećan!

— Ko vam to kaže? To se vama samo tako čini, mladiću. Možete i vi bez nje, kao što će i ona moći bez vas!

— A kad bi se ona. . . — nije se usudio da kaže svoju misao do kraja.

— Moje dete neće promeniti verom, mladiću! — presekao ga je Jeruham. Oštro i žustro. — Dok sam ja živ, neće! To izbijte sebi iz glave! Jednom za svagda!

— Ja mislim da danas to nije više tako važno — primećuje nesigurnim glasom Mića.

— A za nas je to još uvek vrlo važno! Jer, mi moramo da ostanemo — mi! — Pa, videći da ga Mića ne shvata, dodaje pola u šali, pola u zbilji: — Takav je naš ugovor s Bogom, a tu onda čovek nema izbora. . .

Nad njih se svelo nebo, posuto milijardama zvezda, kao neka slika večnosti, kao što je i Jeruhamova priča bila slika te večnosti.

Onda mu je pozeleo laku noć i tako su se rastali kao dva dobra prijatelja.

SASTANCI U »PARKU LJUBAVNIKA«

Novi bračni par je, blagodarajući Klarinoj sugestiji, manje ekspanzivan u svojim supružanskim nežnostima i, uopšte, besprekorno se ponaša.

Ali to ne ide tako lako. To se mora priznati. Jer, i sinu i snaji smeta već i to što oni jedno drugom kažu *kerido*, odnosno *kerida*. Jer, *musju* Žakob nije svoju prvu ženu tako oslovljavao. Dabome da nije, kad se ona zvala *O ro* (zlato). A ja mislim da je *O ro* lepše nego *kerida*. Ali idi ti to njima dokaži, ako možeš!

Međutim, medeni mesec je — medeni mesec. To ima svoje zakone. To traži i izvesnu atmosferu, prosto je nameće. Tako je došlo do toga da su novi supružnici počeli da izlaze češće u šetnju. I to nekako potajno. Jer mladima je i to smetalo. *Musju* Žakob nije, u svoje vreme, imao običaj da sa svojom prvom ženom izlazi u šetnju. Nije, jer u ono vreme to nije bilo u modi. To je valjda jasno? Tako su oni došli na misao da ne polaze zajednički od kuće nego svako za sebe. I, ovamte-onamte, ispalo je kao da oni idu jedno drugom na *randevu!* . . .

Međutim, ako ćemo pravo, *musju* Žakob je i iz zdravstvenih razloga morao da praktikuje te šetnje. Mislim, zbog te svoje »glatke muskulature«. Pa kad već mora da šeta, zar nije prirodno da vodi i ženu sa sobom? Jer, najzad, ko nama, odnosno njemu, jamči da ta njegova »glatka muskulatura« jednoga dana neće preći i na njegovu ženu? A, s druge strane, mi znamo da šetnje po čistom vazduhu mogu to sprečiti. (A što je »hitna pomoć« svojevremeno izričito tvrdila da je to više »bolest muškoga spola«, to je, naravno, bilo iz učtivosti kazano.)

I tako, dakle, te šetnje su imale i svoje higijensko opravdanje. Ali, pošto nisu mogli unapred da znaju kako će sin i snaha to primiti, stari su — da bi bili pošteđeni njihovih, najtešće ne baš ljubaznih, primedbi i aluzija — najradije to potajno činili.

A kad već pođeš tim putem, noge će te same poneti u »Park ljubavnika«, na breg izvan grada. I onda ispada ono što si najmanje želeo. Jer sastanci u parku, u predvečerja, sa sopstvenom ženom — to podstiče na komentarisanje i ogovaranje. To je neizbežno.

Imao je taj »Park ljubavnika« i svoje legalno i — da tako kažemo — pristojno ime. To je bio naš Park svetog Ilije. Neimari crkve sv. Ilije su ga bili predvideli za narodni sabor prilikom crkvene slave. Dakle, jedna moralnija namena ne može se zamisliti. Međutim, *funkcionalno*, park je ipak najbolje mogao da posluži kao oaza za ljubavne parove. To su ovi vrlo brzo otkrili. Mislim, ljubavni parovi. I tako se vremenom odomaćio i taj drugi naziv za ovaj park.

Ali jedno ime nije potislo drugo, kao što jedna funkcija nije onemogućila druge. Hoću da kažem da su u park svraćali i drugi, obični ljudi i za njih je to ostao Park svetog Ilije.

Dve vrste posetilaca smetale su jedna drugoj. No, da bi se izbegle neugodnosti, ljudi su se pravili kao da jedni druge ne vide. Komplikacije bi nastale kad bi se dogodilo da se tu sretnu — koristeći funkcije parka na dva razna načina — poznanici, ili čak vrlo dobri poznanici.

A ovde je bio baš takav slučaj. Jer taj isti »Park ljubavnika« izabrala je za svoju oazu i naša Dona s njenim Mićom. Taktika izbegavanja nije se mogla većito primenjivati i jednog dana su se našli u oči s *musju*-Žakobom i njegovom Venezijom. Sada se nije imalo kud: morali su da kažu neku reč jedno drugom.

— Je l' i vi volite da se šetate po čistom zraku? — pitala je, uz sladak i nedužan osmeh, *madam* Žakob.

Time je htela da podvuče da ona pojma nema da se nalazi u »Parku ljubavnika«.

Ali Dona se fino snašla.

— Jeste — kazala je — i mi volimo čist zrak i odavno navraćamo ovamo. I to da znate: ima nekih mesta gde je zrak naročito čist i prijatan, eto, tamo, malo dalje od drumu. — I pokazala im ona skrivenija mesta. — Nas možete najčešće tamo naći, a obično dolazimo baš u ovo vreme. A kad je kiša, mi se sklonimo u onaj paviljon gore, pored crkve. Tamo obično nikog nema, osim onih koji se vraćaju s groblja, iza crkve, ili idu tamo. Ali paviljon je veliki, znate, uvek možete naći neko ćoš da nikome ne smetate. . .

Eto, šta znači govoriti otvorenim kartama. Situacija je postala čista, da ne može biti čistija, a naredni, slučajni, susreti bili su čak prijatni. *Musju* Žakob, koji je imao mnogo smisla za humor, nije mogao a da posle, prilikom uobičajenih poseta svojoj zemljakinji, gospa-Klari, ne ispriča poneku zgodu iz tih susreta s mladim parom, sa svojim »kolegama«, kako ih je u šali nazivao.

Na kraju bi sledovala uobičajena sentenca, koja tako izrazito nagoveštava njegovo mirenje sa sudbinom i neizbežnim:

— *Kesk vu vule, mon ami, se la vi! . . .*

I gospa-Klari bi to bila prilika da se još jednom složi s njim. Jer, kad ona, kao Beograđanka, ne bi pokazivala razumevanja i tolerancije, onda ko bi?

Međutim, ti sastanci nisu većito mogli da ostanu u tajnosti. Ali, dok je za sladokusce pikantniji bio slučaj *musju*-Žakoba i njegove Venezije, za druge, za patriote — da ih tako nazovemo — sastanci drugog ljubavnog para privlačili su više pažnje, jer se u njima naziralo nešto sasvim ozbiljno, čak sudbonosno. Jer to je odmah moglo da se poveže s događajem na svečanosti uoči praznika *Pesah*. To se samo po sebi nametalo. Jer taj *Seder* se dugo prepričavao i sva je mahala bila u nestrpljivom iščekivanju daljeg razvoja.

Onda nije nikakvo čudo što je, na primer, naš Laza Efrajim, kao predsednik opštine, dakle po zvaničnoj dužnosti, morao da zauzme neki stav. I da odredi svoju poli-

tičku liniju. Tu se nametala potreba da se posavetuje s nekom merodavnijom ličnošću. Njegov izbor je pao na našeg doktora Hajjima. (Laza je ionako goreo od želje da dođe u bliži kontakt s njim.) I tako je jednoga dana pošao njemu da zajedno razmotre kako će to uticati na razvoj jevrejskog pitanja, kad se po gradu raščuže da naša Dona vodi ljubav s jednim Srbinom.

Laza Efrajim se dobro čuvao da i najmanjim znakom pokaže da su njemu poznati i sastanci doktorovog oca i maćehe, ali kao da nije bio sasvim ubedljiv u tom nastojanju. Jer doktor je dosta grubo odgovorio da ga se to ništa ne tiče. (Laza je iz toga zaključio da se na ovoga ne može stoprocentno računati kad su u pitanju ozbiljni jevrejski problemi.) Međutim, pošto je već bio tu, on je izneo svoje mišljenje:

— Ja jedno ne mogu da razumem, gospodine doktore: ako svet priča da ti ćerka vodi ljubav sa Srbinom, onda kako ti dolaziš na to da tog mladića pozivaš na *Seder*?! Jer, razumete, to se nikako ne slaže jedno s drugim. To jest, ako ti to ne odobravaš. . .

Drugo je to, razumete, kad te deca iznenade i stave pred svršen čin. Onda imaš, uglavnom, ove dve alternative: ili se odmah pomiriš s tim, ili najpre prokuneš, a onda se, naknadno (povodom neke bolesti i tome slično) ipak pomiriš! A Jeruham nije učinio ni jedno, ni drugo!

— Pa niste mu dali ni vremena — odvratio je doktor. — Najzad, ovde još ne postoji nikakav svršen čin.

I tako, taj *konzilijum*, nije bio plodonosan, te je onda Laza pošao da se posavetuje s *hahamom*?

Haham je na to dobio — napad žuči.

Ta *hahamova* žuč kao da se s tim svojim napadima bila na neki način specijalizovala za te, kako bismo rekli, službene, odnosno verske nezgode i neprilike. Imao je *haham* i ženu i decu. Prema tome, imao je i svoje privatne nedaće i brige. Ali njegova žuč nikada nije na ove reagovala. Ona je imala neki, upravo fantastičan, refleks i umela je nepogrešivo da razlikuje te privatne od službenih neugodnosti i sekiracija. Pa tako i ovom prilikom.

A za to vreme naši ljubavnici, oni glavni, maštaju, zvezde broje:

— Ti ili ni jedna druga!

— Ti, jedini moj!

Inače se strogo pridržavaju Palombine preporuke i savesno i vrlo rigorozno poštuju njenu *liniju čednosti*: »Dovde — sve; odavde — ništa!«

I od srca se smeju Jeruhamovoj filozofiji, tom njegovom »svaka 'tica — svome jatu!« ... Jer, ako iko — njih dvoje su jedno jato. O tome nemamo šta dalje da razgovaramo. A kakvo će i koliko to jato biti, kad se, recimo... No, pa vi me razumete, zar ne?

Ali oni te stvari prepuštaju Providenju, onoj instanci koja vodi brigu o svim ljubavnicima na svetu. (Jer nije moguće da i ovi nemaju neku centralu!) A da je stvar pošla dobrim putem, to oni poznaju i po tome što Jeruham nije onom prilikom, na *Pesah*, izgrdio Miću. Nije mu čak ni izričito zabranio da se viđa s Donom. Pa nije ni njoj zabranio. Promenio je, doduše, držanje prema njoj, hladan je, ponekad bi se baš reklo da se srdi, ali ne grdi, ne psuje...

A *hahamov* napad žuči nikako da prestane. Doktor Hajim ga obilazi, proba ovo, proba ono, raspituje o uzrocima, malo se posavetovao i sa sveznajućim Lazom, najzad je morao da održi jedan konzilijum sa autoritetom, koji mu je bio pri ruci, sa svojom mačehom, našom, van dejstva stavljenom »hitnom pomoći«. (Jer ona je poznavala »slučaj« još iz vremena kad je bila aktivna.)

Ona je i sada bila na visini. Pohvatala je ona konce bolesti — lekari to zovu *anamneza* — i posavetovala Jeruhama da sâm objasni *hahamu* smisao onoga što se dogodilo na *Pesah*: zašto je zvao Miću na *Seder*, s kakvim planom i u kom cilju. A ovaj ju je poslušao i dokazao *hahamu* da je njegova taktika sigurnija od svih, ne znam kako drakon-skih mera...

Na to je napad žuči prestao. (E, kad bi svi bolesnici imali tako uvidavnu žuč!) »Hitna pomoć« je morala da moli *hahama* da ne razglašava da mu je bolje i, ako ikako može, da se smatra bolesnim još neki dan. Plašila se da ne

izazove ljubomoru kod zeta i tako je udesila da *hahama* ipak ovaj izleći.

Ali to je stvar za sebe. Uostalom, ako ćemo pravo, *hahama* je izlečio Jeruham. Jer, *haham* je uvideo da se ono ljubavno zamešateljstvo ne događa s blagoslovom Jeruhamovim i da je i on sam nesrećan zbog toga i da je sav obuzet jednom željom: da stane na put nesreći svoga deteta. A veća nesreća no što bi bila kad bi Dona pošla za Miću, — ne može se ni zamisliti...

TEZORO MIO!²²⁾

»Kad vam se rodi sin, neko će ga tući zato što je razapeo Hrista«... »Šta će nama jedan Jevrejini više?«... Te reči jednako odzvanjaju u ušima... Na žalost, to zaista ne zvuči kao podstrek i naročito ljubazan poziv. A kao perspektiva zvuči upravo porazno. Međutim, s druge strane, to je ipak jedno pošteno nastojanje da se »stvari postave na svoje mesto«. Ni to se ne može poreći. Iako taj način, sam po sebi, ne može da se smatra kao osobito delikatan i — što je najgore — nikako ne pruža neku bazu za dalje razgovore.

Dona i Mića su predviđali da će jednoga dana doći do tog suočavanja i izjašnjavanja. I dogovarali su se i pripremali šta će reći i kako će reći. Ali nisu predviđali da može doći i do takvog izricanja presude »po kratkom postupku«, bez daljih suočenja i pleoajea.

Jer, one noći su Jeruham i Mića o svemu govorili, ali o samoj ljubavi — najmanje! Međutim, Dona i Mića su davno već bili izmenjali svečane izjave i zakletve. Jeste, brate, zakleli su se da jedno bez drugoga ne mogu živeti i neće živeti! I sada ispada da to ni za koga nije važno, nikoga ne obavezuje i niko neće o tome ni da čuje ni da zna!

Sada moraš razmišljati šta se radi u takvim slučajevima. Naravno, Mići nije ni na kraj pameti neko odustajanje od svega toga! Jer, mladić bi mogao i da se oseti uvređen u svojoj sujeti. A bilo je sasvim objektivnih razloga za jednu solidnu uvredu. Dabome. Jer i Mića valjda ima ponosa! Nije ni on makar ko. Nije ni njega majka

²²⁾ Zlato moje!

našla na nekom đubrištu... Da govorimo ozbiljno, molim vas!

Uostalom, uvreda je pogodila i Donu. Ona se oseća isto toliko pogođena koliko i Mića. Ih, pa šta je to govorio njen tata!... Ne bi ona dala svoga Miću ni za sto i jednog Jevrejina, ni Francuza, ni Italijana, ni Engleza! I tepla mu na najčistijem italijanskom jeziku:

— *Tezoro mio!*

(Ta italijanska tepanja dolaze na red u specijalnim trenucima, kad čovek već ne zna šta će od milošte, a poljupcima se ni broja ne zna!).

Dobro... Sad bar to znamo... Ostaje još da vidimo šta ćemo dalje?

Jedno je sigurno! Mićini neće reći: »Šta će nam jedna hrišćanka više?« To on po tome zna što on njih ne bi ni pitao, pa zato ne bi ni stigli da kažu.

Druga je alternativa — čekanje. »Da vidimo kako će se događaji dalje razvijati.«

Dona više naginje ovoj alternativi. Jer Jeruham nije Mići izričito zabranio da razgovara s Donom, ili nešto drugo u tom smislu. Ili da je zapretio, ili izgrdio... Rekao mu je da je dobar mladić i pozeleo da bude srećan... Te reči daju Doni ipak neku nadu. (Hvala bogu što se Jeruham setio bar to da kaže! Na osnovu toga je Dona koliko-toliko mogla da ublaži onu uvredu.)

Ali Mića je nestrpljiv. Našao je popa i govorio s njim. Ovaj je bio oduševljen.

Ali uzalud. S Donom se ne može pametno govoriti. Ona na sve ima samo ova tri odgovora:

— *Jao, Mićo, nemoj!*

— *Jao, Mićo, ne znam!*

— *Jao, Mićo, kako ću!*

Pri tom se celim telom tako privije uz tebe, glavu ti prisloni na grudi i kao neka prestrašena, izgubljena ptičica zagnjuri se u tebe, pa sada izvoli: donosi odluke, razumi šta hoće i šta neće!

Premda bi onaj treći odgovor, ono: »Jao, Mićo, kako ću!« mogao da posluži kao početak jednog pametnog dogovora, kad ona ne bi odmah intonirala svoj triler:

— Jao, Mičo, nemoj!

— Jao, Mičo, ne znam!

— Jao, Mičo, kako ću!

I drhti. Sva je ustreptala. Sto je groznica tresu. Ili zaplaće, pa je jedva smiriš. A kad pomisliš da je došla k sebi i ponovo pokušaš da kažeš nešto, ona ti svaku reč, još neizgovorenu, sa usana odljubi, otkine, dok najzad i sam ne izgubiš dah i — pošalješ mozak na godišnji odmor.

JEDAN NEOBIČAN POGREB

U mahali se sprema jedna retka i izvanredna, jedinstvena svečanost: sahrana starih knjiga i papira.

Tamo, u hramu, ispod stepeništa kojim se žene penju na galeriju, u taj odeljak za žene, iz koga kroz rešetke, samo kroz rešetke, može da se gleda u unutrašnjost hrama i prati bogoslužjenje — nalazi se jedan veliki, prost sanduk od dasaka, neka vrsta sanduka za otpatke, u koji se sklanjaju i čuvaju stare i odveć raskupusane svete knjige, ali i svaki papir, iscepan iz njih.

Te knjige i ti papiri smatraju se i s njima se postupa kao sa svetinjom samo zbog toga što su pisani jevrejskim slovima.

Kakva je njihova sadržina — to mi ne znamo. Ali pretpostavljamo da je sveta i bogougodna i imamo puno vere da se nikakav bezbožnik neće usuditi da oskrnavi ta slova upotrebljujući ih za neki roman ili makar kakva druga sablažnjiva pisanija. Doduše, sada se — kako čujemo — već i novine štampaju tim slovima i čovek tu ne može više ništa da garantuje. No, srećom, te novine ne dopiru do nas. Zato je to kod nas ostalo po starome: kad negde sagledaš list hartije ispisan tim slovima, ti to pokupi, pobožno celivaj i odnesi u onaj sanduk, pod stepeništem u hramu, koji, naravno, ima i svoje ime — *geniza*.

Obično prođe mnogo godina dok se ta *geniza* napuni. Pogotovu u jednoj tako maloj opštini kao što je naša. A onda se sve te knjige i papiri odnesu na groblje i sahrane se. Baš kao da je neki čovek umro. Za sandukom idu opštinari, a *haham* celim putem do groblja čita neke molitve, šta li, kao na svakom pogrebu, kao da se najdraži pokojnik sahranjuje.

To je velika svečanost. Kao da se to materi zemlji predaje na čuvanje nauka naša sveta. Knjige i pismo postaju sveta relikvija. Jer u njima su reči, kojima smo se Bogu obraćali, sve naše molitve, i zavetovanja, i želje, i čežnje, i nade, onako kako su se kroz naše dane i naše živote rađale, cela prošlost, naša i naših predaka, i mudrost njihov, i njihove tajne, njihovo znanje i njihovo neznanje...

Geniza se sahranjuje.

Pa kao da se to ne sahranjuju knjige i stari papiri, no kao da opština svoje, svima drage, stare, verne prijatelje sahranjuje. I zaštitnike, savetodavce, utešitelje. Zato se taj pogreb smatra tako velikom svečanošću pa se pozivaju i gosti iz drugih gradova. Pa dođe i glavni rabin iz Beograda, ili izaslanika svoga pošalje. A ovaj onda i svečano slovo održi.

Tako je i ovoga puta bilo.

— Mi ne plaćemo na ovom grobu — rekao je rabinov izaslanik u svome govoru — niti osećamo tugu. Jer mi u svojim srcima nosimo uvek živu sadržinu knjiga koje se ovde sahranjuju, jer za ovim knjigama ostaje uvek živ i nepobediv duh koje su one odgajale. Po tome su ovakva groblja — naši muzeji. Drugi narodi čuvaju u svojim muzejima oružje kojim su pobeđivali. Mi takvih muzeja nemamo. Jer mi smo uvek samo ovim oružjem, knjigom pobeđivali. I nismo porobljavali nego oslobađali. Pobeđivali smo ne kroz krvoprolića i nasiljem, nego oplemenjujući. Jer naš neprijatelj je mrak, neznanje i surova sila. Mi ne plaćemo na ovome grobu, niti osećamo tugu. Naprotiv, ponosni smo što smo, blagodareći tim knjigama, našli snage i umeli da odolimo i da nadživimo sile koje su svetove osvajale. Tu snagu je nama davala naša vera u Boga i Njegovu nauku... Hiljadama i hiljadama godina. Danas nema ni Asiraca, ni Vavilonaca, ni Misiraca, ni Rimljana, ni svih drugih naših porobljivača kojima se ni imena ne zna. A nas ima i nas će biti...

Tim rečima je izaslanik završio svoj govor. Posle je *haham* očitao što je njegovo, a onda su se svi razišli i otišli *hahamu* da se malo počaste.

I tako, bila je i kao neka mala »daća«.

A kad mine godina, nad tim grobom biće podignut spomenik, da se obeleži gde leže ti, uvek živi i večiti *posmrtni ostaci*. I to će ubuduće i za navek biti velika svetinja našeg groblja...

To groblje leži na podnožju brega, ispod hrišćanskog groblja, samo ih seoski put predvaja. Kroz ravnicu dole vijuga reka, sva pod vrbacima.

Na vrhu brega je pomenuta crkva sv. Ilije s tim našim »Parkom ljubavnika« ispred nje.

Danas su i naši ljubavnici u parku. Sami su u celom parku. Jer u ovom našem gradu pregalaca malo je doknog sveta. A za običan, radni svet park je suviše udaljen. A oni koji idu na groblje, ili se otud vraćaju, mahom nemaju oči za ono što se u parku zbiva.

Dona i Mića su iskoristili priliku da se malo osveže na čistom vazduhu i uz cvrkutanje ptica. I da opet malo prodiskutuju. Lakše se misli na ovakvom vazduhu i u ovoj čistini, i jasnije se vidi, pa se i odluke lakše donose. To nije više ono: »Nemoj, Mićo«, »Ne znam, Mićo«...

Doduše, ona i sada više voli da čuti. A najviše voli — da pilji u oči. Po svoj prilici, ona živi u uverenju da čovek o izvesnim stvarima može bolje govoriti očima, pa i biti najubedljiviji, i da se pri tom rađaju i te kako duboke i zrele misli...

I tako, za razliku od drugih dana, Mića sada može da iznese i izvesne predloge na diskusiju. Dona, istina, nije neki jak diskutant i na sve kaže: da. A ponekad to »da« ponovi nekoliko puta, i to da-da-da-da zvuči još ubedljivije.

Mića ponekad postane nestrpljiv:

— Pa zar ti samo to umeš da kažeš?!

A Dona već ima spreman odgovor:

— Pa kad vidim da si ti moj pametan Mića... Ti govori, pametni moj. To je dovoljno. Ja imam tako neograničeno poverenje u tebe!

Dobro. Onda je sve u redu. On nastavlja:

— Vidiš, oni tamo sada sahranjuju stare knjige i papire. Pa kakve veze imamo mi s njima? Mi smo mladi, mi hoćemo da živimo. . . Nas se ta groblja ništa ne tiču. . .

Diskusija se završava jednoglasnom odlukom: da beže i da se što pre venčaju.

Jer Dona je i sada kazala: da. Pogled joj je buljio pri tom u daljinu, negde iza Mićinog uveta. . . I to sada kad je bilo najpotrebnije da se gledaju u oči!

Da li je to bilo gledanje u budućnost? Ili je osmatrala da ih Jeruham odnekud ne spazi i ne čuje.

DONA SE UDAJE ZA NEDRAGOG

I tako, naši ljubavnici su doneli čvrstu odluku da pobegnu. Trebalo je još samo da se ta odluka sprovede u delo. . . Za tako šta bilo je, naravno, neophodno da Donu ponese talas odvažnosti.

Bilo je, istina, dana kad je nailazio taj talas. Ali nikad se nije dogodilo da se to uskladi s voznim redom na relaciji koju su izabrali: kad dođe talas, nema voza; kad dođe voz — nema talasa!

Mića ponekad održi čitavo predavanje. Ali na sva pitanja Dona ima uvek isti odgovor:

— Volim te, Mićune moj!

A to uvek usmeri diskusiju sasvim drugim pravcem.

Jednoga dana Mića je zbog poslova fabrike otputovao u inostranstvo. Na žalost, Dona nije imala spreman pasoš. A baš je bila zgodna prilika. Talas odvažnosti duvao je naročitom žestinom. Ali šta možeš bez pasoša!

A uskoro posle toga iskrasnio Doni đuvegija. I to iz Istambula! Zamislite samo!

Kažu: video ju je na slici gospa-Klarinog salona, u izlogu Mušona fotografa, pa se zaljubio. Dakle, ono je ipak bio nekakav prozor u svet! . . .

Tog đuvegiju sam ja video. Svojim očima. Na samoj svadbi. Video sam ga sa onim njegovim fesom na čelavoj glavi, ispod koga je tu i tamo virio pogdekoji čuperak kose. Ih, ako nije bio stariji od Jeruhama, mlađi sigurno nije bio!

Jož, sad sam se setio: a možda je Mićin ujak to namerno s Jeruhamom udesio: da Miću pošalju u inostranstvo baš tih dana! Ah, ti stari su tako podmukli! S njima nikad ne znaš na čemu si.

... A taj đuvegija... one njegove obrve da su ispod nosa pomislio bi da su brkovi. A brkovi, opet, kao dva, jedan prema drugom sučelice postavljena, violinska ključa. Iz rupice na prsluku spuštao se preko trbušine debeo, zlatan lanac levo i desno ka džepovima — taman kao neki treći brkovi. Ispod kosmatih obrva sakrile se oči, misli: ne gledaju nego vrebaju. Velike, debele usne razvukle se u prepreden, samozadovoljan smešak čoveka, koji ti je postavio klopku i potpuno je siguran da će te uloviti. Kao kakav pauk koji je ispleo mrežu, pa iz prikrajka čeka svoju žrtvu. Eto, takav je on meni izgledao.

Donu, to slatko devojče, ja vam ne umem opisati. Ne umem i neću. Jer morao bih se rasplakati od žalosti. I cele te večeri meni je jednako to bilo u glavi: otkuda takva nepravilika za jedno ovako milo i divno stvorenje?

Niko nije nikad saznao kako je došlo do toga. Jer Jeruham nikome o tome ne priča. Pa ni samoj Palombi. A ona je tog jutra, između dva posla, trknula do Klare da joj se pojada kako se Dona u led i kamen pretvorila. I kao da nema svoje glave i svoje volje, već kao kakav automat čuti i sluša naređenja...

I tako, Jeruham nikome ništa ne poverava. Na svoju štetu. Jer zato se valjda i proneo glas da je mladoženja... kako bih rekao... udovac i da u Carigradu drži... javnu kuću! I da je pošao po svetu da svoju radnju snabde svežom robom, pa uzgred ugrabio priliku da se i sâm oženi.

I tu ti sad Jeruham — da bi valjda i sebe i svet oslobodio grozne sumnje, da sve ubedi i svima dokaže da to nije tako — ugovara s mladoženjom da se priredi svadba velika i neviđena.

Za jednog ubogog Jevrejina, koji ima ćerku za udaju, ta svadba je meta najintimnijih priželjkivanja, predmet najlepših snova, smisao i svrha celog njegovog bitisanja. On će u svojim molitvama najpre nju pomenuti. Tim blagoslovom će ga rod i prijatelj blagosloviti o praznicima i ostalim svečanim zgodama. Kad mu čestitaju srećan doživljaj, on obavezno uzvraća:

— Daj, bože, da i ti dočekaš! U sreći i veselju!

I, eto, Jeruham je dočekaao. Dočekaao je i svetkovaće. Jer njemu je stalo do toga da se zaboravi pod kakvim okol-

nostima i po koju cenu je on to dočekaao. On hoće da to bude svadba, i to ne samo radi svih radosti koje ona sobom donosi nego i dušmanima u inat! (Ja ne znam zašto ljudi uvek moraju imati i neke dušmane! Kao kad bi to bila neka neophodna rekvizita života!) A Jeruham zna da ima dušmana. To su oni koje je baš ovom prilikom stekaao. Oni koji su *izmislili* i sada pronose *onaj glas*. *Ono*, znate, o mladoženjinom zanatu.

I, naravno, sve mora biti po običaju i zakonima naše svete vere:

— Pa moja Palomba i ja, mi smo samo živeli da dočkamo taj dan!

Đuvegija je prihvatio. Sve je pojmiio i sve je razumeo. I obećao je Jeruhamu da će to biti takva svadba da će je ljudi celoga života pamtiti.

I održao je reč.

Najpre je sve njih u novo ruho odenuo. Bogat je on i može mu se. A pomalo je i radoznao. Prohtelo mu se da vidi kako se taj svet snalazi u tim radostima neviđenim. Jer *kad* su Jeruhamovi tako svi od reda i u isti dan mogli da se vide u novom ruhu?

I za trpezu se postarao. Bilo je svega u izobilju. Đakonija i pića svakojakih. I svirač Kurta s družinom je bio. I na to je mladoženja pristao. Premda je on za uveseljavanje gostiju poveo svoje, carigradske svirače, Grka čembalistu i pevača Jermenina. Jer oni su majstori za *štimung*. Majstori su i za razmažene goste u Istambulu, za finu gospodu najutanačenijeg ukusa i najdelikatnijih prohteva.

Ali bolje da ih nije poveo!

Jer, gosti su jeli i pili. Naslađivali se obiljem i kvalitetom. Pomirili su se sa svršenim činom i došli da se nagle daju čuda i jada. »Aj, ke ansjas!« (Da, kakve li nevolje!), uzdišu oni. Pa ipak, stvorilo se raspoloženje. Počele su padati i zdravice. A kakav je nazdravičar naš Laza Efrajim, kad su ga i iz drugih opština pozivali! Već mladoženjino ime — Naftali — dušu dalo za rimovanje:

Kako smo se nadali,

dobro smo se udali.

Neka živi čir Naftali!

To je samo jedna. A koliko je još bilo takvih! I lepših, razume se. A tek za — Donu! To bi već moglo i da se štampa, ja vam kažem!

Kome tako zvone zvana?

— Uda je se naša Dona.

Živela Dona!

— Bravooo! Živelaaa! — prihvataju veseli gosti, a Kurta s družinom udari jedan gromoglasni »tuš«, i onda zna se: ošašu na iskap! Pokažeš dno i izvrneš!

A i čir Naftali sve više pada u sevdah. A onda on ne može bez svojih svirača! Jer, ako lumpuje, onda samo s njima!

Eno, sada su oni zasvirali. I zapevali. Ori se pesma. Ali svatovi — zanemeli! I umesto da ih je zbližila, pesma je jaz otvorila, toliko ih je otuđila.

Ne poznaju svatovi te pesme, niti su ih ikada čuli. Ne poznaju ih, a znaju ih! Ili, tačnije, ne znaju ih, ali ih naslućuju. Miris neki sablažnjivi širi se iz njih. Budi se mašta i slike se stvaraju. Nejasne, mutne i sablažnjive. Sve u magli i u oblacima. Slike koje se ne vide, ali se čuju...

Oni ih čuju i naslućuju. Ti prosti, primitivni siromasi. Da li iz melodije, iz ritma, ili iz one raspojisanosti u držanju, gestu i pokretima, u pogledu i sablažnjivoj mimici svirača i matorog Naftalija? I, eno, sada već svi pouzdano znaju: ovo je pesma iz *one* kuće!

Zamire smeh. Koči se pogled. Gasi se veselje. Sada bi svi voleli, svi bi više voleli da nisu ovde. Kao da ih samo prisustvo ovde čini saučesnicima nekog ružnog čina.

U velikom dvorištu, pod letnjim, zvezdanim nebom, stolovi su poređani u vidu potkovice. U pročelju sede Dona i Naftali. Do Done su Palomba i Jeruham. Prema njima je Klara s njenim Nisimom.

Ali Jeruham se smrknuo. Kao da više nije tako siguran u sreću svog deteta, ni u svoju pamet, ni da je od dva zla izabrao manje. Nije siguran da nije bio odveć svirep prema svojoj mezimici. I niko neće shvatiti kroz kakve je paklene muke prolazio kad se na ovo odlučio. Sve s nepo-

kolebljivom namerom da se izbegne ta tuđa vera u familiji...

... Odjednom Naftali ustaje i poziva Donu na igru.

Dona kao da je tek sada shvatila ko je taj čovek. Ona se zastrašenog pogleda obraća majci, grli je obema rukama, glavu joj u nedra zagnjurila i kao malo dete zajecala:

— Ne daj me, mama!

Svi se pogledi ustremljuju na Naftalija. Svi gledaju mrko, srdito, uvređeno, kivno. I odjednom sva pitanja iznova vaskrsavaju i sve iz početka počinje: Ko je taj stranac? Kuda on vodi naše dete?

A on se osmehuje. Kao da mu je drag taj nestašluk male devojčice. Baš tako: kao kad bi Dona bila mala, nestašna devojčica. I sada mu je milija i draža zbog toga.

Pa kao da se tome nadao, a on na sve spreman: izvlači iz džepa zlatan lančić sa medaljonom i brilijantima i stavlja ga Doni oko vrata. Eno sad i ogledalce ima u ruci — ta on je naoružan za svaku zgodu i priliku! — i podiže to rasplakano lišće da se pogleda.

— Gle! Gle! Kako smo lepi! — tepa joj. — Daj da vidimo ko je lepši: ovo drago kamenje ili suze u očima moje male devojčice? No? Dakle? ... Ko je lepši?

Na igru više i ne pomišlja. Pa on je Donu pozvao jer je mislio da ona to želi! Baš je njemu stalo do igre! Gluposti, koješta! ...

Tako on Doni, a ona briše suze, gleda stidljivo u majku, a kradomice i sa strahom u oca. Klaru i druge uopšte se ne usuđuje da pogleda. ...

Mi, sa strane, sada shvatamo da je to nastavak, samo nastavak jednog dugog razgovora koji se od samog dolaska nenadnog gosta odvijao između njihova četiri zida. I sada smo nasigurno znali da je onaj krik, ono »ne daj me, mama!« bio — njen poslednji krik.

A Palomba ne zna kako da zabašuri težak utisak ovog nemilog prizora, pa se obara na svirače:

— I, uopšte, molim vas, pa zašto vi hoćete da pevaju ovi svirači, kad mi imamo našega Kurtu?!

Tako ona pita zeta.
Ali odveć kasno.
Gosti se razilaze. Ljube se i opraštaju s Donom, kao
da ona u nepovrat polazi!
Putem ćute kao zaliveni. Tek ponekom se otme uzdah:
— Siromah Jeruham!
— Jadna Dona!
A onda neko zaključuje:
— Siromah čovek, gotov đavo! . . .

I BENKO ODLAZI U SVET

Kod nas se ocu kaže — *senjor*, gospodine. Tako nam je, od tih drevnih vremena ostalo. Majci se kaže: *madre*, majko. Ali ne — *senjora*. Jer, majka je samo — majka; dok je otac — i otac i gospodar. Gospodar koji te štiti i brani, čuva i upućuje u život. Ali i — zapoveda. Ocu ćeš poljubiti ruku, ali on tebe neće poljubiti, nego će položiti drugu ruku na tvoju glavu i blagosloviće te. Možda će te pri tom pomilovati po obrazu, a možda i neće. Njegova ruka miluje kad blagosilja. Kao da pritom boga priziva da mu blagodari što te je njemu poklonio.

A kad hoće da ukori, on to čini preko majke:

— Otac ti je poručio ovo i kazao ono; otac ti je ovo naredio. Pazi, oca ćeš rasrditi!

Tako otac. I, kao bog na nebu, tako on na zemlji, zna razliku između dobra i zla, i pozvan je da ti odredi životni put, a u dilemi da odabere i odluči koje je od dva zla manje.

I svi misle da to tako treba da bude i da je dobro što je tako. I da je sam bog takav zakon smislio i odredio.

. . . Kad je Dona otišla, u kući je zavladao tišina. Niko ni s kim ne govori, niko ništa ne pita. Ali ostao je onaj krik, ono: »Ne daj me, mama!«, i to odasvud odzvanja. To rije u duši. I u mozgu. To ih sve proganja. I Palombu. I Benka. A valjda najviše samog Jeruhama.

— Ne daj me, mama! . . .

Pa da li ju je majka odbranila? Da li je to brat učinio? Jesu li je uopšte branili? I da li je to odbrana: te suze koje su za njom isplakali?

Ali kako da braniš nekoga od njegovog zaštitnika i oca rođenoga? Od onoga koji je pozvan da razlikuje dobro od zla i koji zna koje je od dva zla manje?

Da li zaista zna?

U to sada ni sam Jeruham ne veruje. U onoj opštoj potištenosti, koja je nastala posle Doninog odlaska, postalo je sasvim nepouzđano njegovo merilo i zaboravilo se u čemu bi se upravo sastojalo to veće — da li veće? — zlo, ako bi Dona pošla za Miću?

Svi su duboko ojađeni. A Benko oseća i grižu savest. Svima je potpuno jasno da je Jeruham požurio da udomi Donu zbog onog pisma iz Beograda: »Miraz koji moja ćerka nosi namenjen je *mome zetu*«... Benko je do dna duše namrznuo onoga koji je imao da mu postane drugi otac.

I naumio je da raskine veridbu.

— Ali zašto ti to nisi odmah kazao, nego tek sada, kad to više ništa ne pomaže? — kori ga Klara.

Jer, Benko je najpre njoj poverio svoju nameru.

Eto Klari nove glavobolje!

— Kod nas u Beogradu... — počinje ona svojim omiljenim argumentom.

Ali Benku je sasvim svejedno kako se radi i šta se radi u Beogradu. On ne traži uzore, niti se brine za čaršijski red. On neće da čuje za logiku, niti je u stanju da razmišlja o tome koje je zlo veće, a koje manje. Nije u stanju da upoređuje, niti uopšte pomišlja na to.

I odlučuje se baš na ono veće zlo: da raskine veridbu. Sada, kad je Dona već žrtvovana! I kad biste samo znali kakvu je osvetu smislio!... Molim, prvo i prvo — oženiće se bez miraza; drugo i drugo — uzeće ženu druge vere! Baš tako! Eto, pa da vidimo da li će zbog toga svet propasti!

A šta će otac reći na to? — Baš me briga!

... Posle toga se u našoj opštini mnogo... ćutalo o svemu tome, kad bi tako s večeri zaseli pred kućom, u mraku, da pričaju, ali i da ćute i razmišljaju.

Jer onda misli bolje teku. I slobodnije. Pa ako se neka misao i izgovori glasno, razumeće je samo onaj koji se otisnuo istim misaonim putem. Onda ponekad uspeš da

pojmiš i ono što je za običnu logiku neshvatljivo i nedostupno.

Jer kod nas se vekovima ide istim stazama. Imamo svoj moral, svoju etiku, svoj red. Pa kako nas je ovde malo, čini nam se da se svi u dušu znamo. Kao da svako svakog poznaje kao sebe samog. Pa ako i ne možemo da pogodimo unapred sudbinu i životni put svakoga od nas, mi bar znamo šta se na tim neznanim životnim stazama nikad neće i nikad ne može nekome dogoditi.

A kod Jeruhama se toliko čudnog i neočekivanog dogodilo. Sve nesreća za nesrećom, kao po nekom unapred utvrđenom redosledu. I tako se jednoga dana Benko otisnuo u svet.

Neki su mislili da je pošao za Donom. Da sve svojim očima vidi i proveri. Da joj pomogne i da je odbrani, da popravi što se još može popraviti.

Pa možda je to i bio smisao i meta njegovog poduhvata. Ali otkuda njemu sredstva za taj daleki put?

Benko je to ovako smislio: u Istanbul se može stići i iz našega grada, ali može i iz Beograda. Njegova sredstva su sada tako neznatna, ali iz Beograda... dok zaradi... Jer Beograd je to. A prema onome što je Klara pričala o Beogradu... Osim toga ona je Benku dala i neke preporuke za te svoje moćne poznanike i prijatelje. Naravno, nije im znala sadašnje adrese, ali ko u Beogradu ne zna gde možeš naći Arona Mačoro i Sabitaja Anafa? Ili Bencionu Beraha?... Ti samo zapiši njihova imena, pa ne brigaj. A tamo samo toliko: pozdravila vas Klara. Prihvatiće te kao rod rođeni...

A kad je otišao — bez oćevog pristanka! — dugo nije bilo vesti od njega. Umesto toga stiglo je posle nekog vremena pismo od — verenice. Ova je o nećuvenom Benkovom postupku javljala:

... Kako je g. verenić njenom ocu u lice rekao da ga mrzi... I da je raskinuo veridbu... I o žalosti svojoj je pisala. I da ona nije ništa kriva. Da ga bar nije videla kako je lep u svojoj tuzi i ogorćenju... I da bi ona bila doveka blagodarna Klari ako bi nekako to objasnila gospodinu nesuđenom. Jer on treba da shvati i da razume da ona njega poštuje... I da bi ona rado delila s njim dobro i zlo.

I s njime jela so i hleb. Makar samo to ... I da ona to samo njoj poverava. I mnogo je moli da gospodinu nesuđenom o tome ništa ne govori. Jer ona je i bez toga žalosna i nesrećna. A kad bi to neki ili — ne daj bože! — njen tata saznao, onda ona ne zna šta bi od sramote učinila! ...

Dirljivo je pismo verenica napisala i Klara nije mogla na ponekim mestima suzu da zadrži. A posle ga je često pročitavala. I bila je uverena da bi to bio veoma srećan brak i da su to dvoje kao stvoreni jedno za drugo.

Ali pismo nije nikome pokazivala. Bila je uverena — valjda zato što je to iz sveg srca želela — da će se to jednom popraviti. I da će baš ona u tome odigrati najvažniju ulogu. Kad dođe vreme, kad sazru prilike.

MIĆINO LUDOVANJE

Te noći su i lekara zvali.

Iz postelje su digli doktora Hajima da dođe i vidi šta se to s Mićom dogodilo. Jer, jedno je žalost, a ludilo je nešto sasvim drugo. A ovo Mićino pre je na ovo drugo nalilo: Mića je seo kraj peći, podigao je »ringlu« i stao da baca stotinarke u vatru.

— Jesi li imao prilike da vidiš tako nešto? — pitala je lekara Milica, Mićina majka, kad je došla po njega.

Ne. Tako šta lekar nikada dosad nije imao prilike da vidi, pa je to tim više govorilo da je u pitanju ludilo.

Lekar je stanovao malo podalje te se put dosta otegao. A Milica je mnogo toga stigla da mu uz put ispriča:

— Nije to moralo baš tako da se završi — tvrdila je, uz dubok uzdah. I, pretpostavljajući da je doktor (kao Jevrejčin) upućen u celu tu istoriju, pričala je bez ustezanja: — Deca su se volela, pa zašto da se mi mešamo u to? Kaže: »Nije ista vera«. Vrlo važno! Ko te danas pita za veru? Po meni, mogla je ona biti i crna Ciganka. A oni su bili kao stvoreni jedno za drugo... Ali ovi matori su sve pokvarili. Jer kad se Mića, dve nedelje posle njene udaje, vratio s puta, ujak se požurio da ga odmah obavesti o svemu. I to je učinio grubo i nekako zlurado, ružno: »Otpeljala ti je Jevrejka«, tako mu je kazao. To sam ja svojim ušima čula. I kaže: »Ja se nadam da si ti obrao kajmak!« Taj čovek je moj brat, ali nema srca, to vam ja kažem! Zar se tako govori jednom zaljubljenom čoveku? Pa ni to mu nije bilo dosta. Da mu bar nije ono drugo kazao! ...

— Šta mu je još kazao pobogu? — pita lekar.

— Rekao mu je da mu je on to udesio. Eto šta mu je kazao. Udesio je to s njenim ocem. Onaj došao i kaže: »Niti je moje dete za vašu kuću, niti vaš momak za našu«. A zašto, molim vas, da nije? Jer, kaže, nismo ista vera. A moj brat jedva dočekao. Uvredio se, znate. I odmah se dosetio da pošalje Miću na put. Meni, međutim, ništa o tome ne govori. Kao da se to mene ništa ne tiče. . . Posle svega ja se samo čudim kako se moj sin, po povratku, uzdržao da ga ne udari, ili da ga ne pljune i šta ti ja znam. Ali to sam posle ja iskijala. Jer kod kuće je lom napravio. I neće da razume da ja nisam imala nikakvih mogućnosti da ga obavestim o onome što se događa. Kako sam i mogla, kad sam i ja sve to tek na dan svadbe saznala? Ali posle sam mu već rekla svoje mišljenje. »Da te je volela, ne bi ona pošla za drugoga!« »Pre bih se dala živa raščerečiti!« — kazala sam mu još. Pa zar nije tako, doktore? . . . Ali njemu se ne može dokazati. »Ona to ne može — kaže — ona nije skrojena kao mi.« I tako, vuče te za jezik pa kažeš i ono što nisi mislio da kažeš. »A što će ti takva koja nije skrojena kao mi.« To sam mu odgovorila, doktore, a bolje da nisam. Jezik pregrizla, dabogda, kad ne umem da mislim! A on mi onda kaže: »Ti to, majko, ne razumeš! Ja nju baš zato i volim što ona nije kao mi.« Tako mi kaže, pa sad budi pametan, snađi se ako možeš! A lepo vidim da stvarno ništa ne razumem. Ali umesto da ćutim, ja i dalje toročem: »Sad šta je bilo — bilo, kažem mu, ti moraš da se pomiriš s tim. Eto, kažem, zamisli da je umrla. To svakoga čeka. Moglo je i to da se dogodi.« I tako, brbljam, govorim gluposti, ubio me bog, dabogda. A moraš nešto da mu kažeš, kad vidiš kako pati. Ali šta vredi, što god kažeš — ne valja! . . .

Začutala je. Iscrpla se i čeka neku reč utehe od lekara.

— Nisi govorila gluposti, već si mu sve lepo i pametno govorila — kaže joj lekar. — Govorila si kao majka. Ali pitanje je da li čovek u takvom stanju želi da mu se pametno govori? Da li on hoće to od svakoga da čuje? I da li može? Da li je svaki trenutak pogodan za to?

— E, to ste pravo kazali, doktore: nije svaki trenutak prikladan. To sam već i sama iskusila. Jer, iako je sve tako, ja to nisam smela da mu kažem. Pa pošto je to tako, ja vas

molim, doktore, pričajte mu da ga je ona volela. Vi se sigurno dobro znate s njenom familijom, pa možete da kažete što god hoćete. . . Ja nemam namere vas da učim. Nemojte mi zameriti, molim vas. Ja to samo onako govorim, jer sam se uverila da je za sada za njega to najvažnije. Možda bi najbolje bilo da mu pričate kako su oni nju silom naterali da se uda za onog čoveka. Pa, iako nije bilo tako, vi mu ipak to kažete. Ja sam čula da je lekarima dozvoljeno da kažu i ono što nije istina, ako to bolesniku može biti od koristi. A i ovo je važno: ne smete mu reći da mora da se pomiri s tim. Dajte mu neku nadu, pa ma šta bilo. Vi ste lekar, vi znate kako treba. A moje je drugo. Jer ja sam ga svojom nespretnošću doterala dotle da baca stotinarke u vatru. . . E, onda sam se najviše prepala. Nije meni žao za novac, doktore, to nemojte misliti. Ne, ne! Ali zar čovek zdrave pameti može takve stvari da radi? Uh, crna ja! Samo to živa da ne dočekam! . . .

— Pa kako je to bilo? Kako je došlo do toga? — pita lekar.

— Evo kako je bilo. On je to, u stvari, učinio od silne žalosti i ljutine. Onako, razbesneo se. A onda čovek, naravno, ne zna šta radi. Ja sam samo htela da mu dokažem da mu je ujak samo dobro mislio kad ga je poslao na put. Jer, zar bi on njega školovao, zar bi ga uzeo u fabriku i za naslednika odredio, da mu nije prijatelj i da mu ne misli dobro? Kažite i sami, doktore, zar nije tako? A njega je to najviše razbesnilo. »Evo koliko je mene briga za njegovo bogatstvo!« — kaže on, i na to je počeo da baca novac u vatru! . . . Ali, doktore, molim vas, pravite se da ništa ne znate o tome! . . . Eto, sad sam vam sve kazala, doktore.

Sve je Milica kazala doktoru i nije imala nameru njega da uči, ali ipak ga je dobro naučila i, dok su stigli do njihove kuće, lekar je imao kompletnu sliku o Mićinoj bolesti i prema tome je i smislio smernice svoje intervencije.

— Kad ste vi to stigli s puta, a da ja ništa ne saznam o tome? — otpočeo je srdačno i kao da govori starom, dobrom prijatelju. — Znate li da ja imam da vam isporučim veliki pozdrav? . . . Mislim da pogađate od koga?

Miću kao da je sunce ogrejalo. Pogodio je, bez po muke je pogodio od koga mu doktor nosi pozdrav, i odmah dao znak da se svi udalje iz sobe. (Jer već se bilo steklo dosta komšiluka kod Miće, bar oni najprisniji i najbliži, koji su na ovaj ili onaj način bili posvećeni u tajnu Mićine bolesti.)

Doktor Hajim nije bio na Doninoj svadbi, ali saznao je šta se tamo zbilo. Osim toga, Milica mu je jasno i nedvosmisleno priznala pravo da govori i ono što nije istina, ako je to u interesu bolesnika. I on je to sada obilno koristio.

Tako je najpre nastala priča o velikom pozdravu, na koju su se tokom razgovora nadovezale i druge priče. Između ostalih i priča o Doninoj bolesti.

Dakle, razbolela se Dona. Od jada, naravno, i derta bezmernoga. A doktor odmah video u čemu je stvar: »Ti si nesrećna!« — rekao joj je. A ona briznula u plač. E, to je trebalo videti! To gorko plakanje doktor za syoga života nij evideo! On ju je, naravno, pustio da se isplače. Jer taj plač je predigra ispovesti. Lekar ima svoje bogato iskustvo u tim stvarima. I zaista. Kad se isplakala (a to je dosta vremena potrajalo, o tome me ne morate ispitivati!), nešto dirljivije doktor Hajim u svom životu nije video. A ispovest, svaka reč prekidana jecajem, ama kao da si u pozorištu! Za vas se zaista može reći da ste Romeo i Đulijeta. I ne znam koliko puta se devojka zaricala da ovo neće preživeti. I ne samo to. Ona je htela da se ubije, prosto naprosto. Ali njen otac ju je preduhitrio: »Ako me ne poslušáš, ja ću se ubiti!« — rekao joj je. Lukav neki čovek, gospodine Mićo, s tim ljudima se ne izlazi lako na kraj. Jer da je on zapretio Doni da će je ubiti, ona bi se pre i na to rešila, no što bi pošla za drugoga. Ali, vidiš, on nije njoj zapretio, nego je rekao da će se on ubiti!... A to nije čovek koji olako izgovara takve pretnje. To je Dona vrlo dobro znala. I, eto, kad je to čula, nije se imalo kud. Ona je sada morala da misli i na to kako bi to njenu majku pogodilo. I tko, eto, ovaj je našao načina kako da je primora...

Doktor zastaje da proveri kako deluje priča. A Mića sluša zapanjen i zaprepašćen. Prebledeo je i... bez reči.

Tu su gorke suze na putu, predoseća lekar, pa mu se čini da bi jedna devijacija sasvim dobro došla. I sad se dosetio da bi možda dobro bilo ako doda da je Dona tražila savet od njega.

— Trebalo je videti to očajanje, Mićo! To je trebalo videti! Shvatate li vi kolika je to odgovornost davati savete pod takvim okolnostima? A lekar si, moraš biti na visini, moraš biti mudar, moraš gledati unapred i predvideti posledice svake reči! Šta sam mogao da radim? Šta biste vi na mom mestu uradili? Zamislite da ste vi lekar? Pokušajte da se stavite u moj položaj. Vi patite. Ja znam kako je vama. Ali molim vas, razmislite, šta biste vi na mom mestu uradili? Kakav biste vi savet dali? To su strašne stvari, verujte. Eto šta čini golgotu lekarskog poziva — kad treba birati između dva zla. Zato sam jedva čekao da dođete. Da vam sve to kažem i da jedan drugom pomognemo. Jer ako ranjena ljubav tišti, nemojte misliti da savest manje tišti, kad silom okolnosti dođete u položaj da uzmete na sebe jednu tako tešku odgovornost...

Onda mu je još ispričao onu scenu sa svadbe (opet jedna digresija!) kad je mladoženja pozvao Donu na igru i ono njeno: »Ne daj me, mama!«, i njen plač pred svim svatovima.

To je tek delovalo na Miću kao melem duši. Tim više što je doktor tvrdio da je malo ko od svatova u tom trenutku mogao suzu da zadrži. A tuđa suza može biti odličan melem. To je poznato.

Pa bilo je malo melema i za doktorovu dušu: Mića je, najzad — na doktorovo insistiranje — uspeo da se malo osmehne i obećao je da će dolaziti ovome na razgovor i da se raspita stižu li vesti od Done i kakve vesti.

I tako, neki naročiti pregled nije bio ni potreban.

Ostatak noći svi su lepo prospavali.

LAZA EFRAJIM DOVODI BOGA U NEZGODAN POLOŽAJ

Kad je postalo sasvim očigledno da Radikalna stranka nema namere da odgovori svojim obavezama i da nagradi Lazu Efrajima za njegove zasluge, Laza je odlučio da se više ne bavi politikom. (»Najzad, cela ta politika bez Nikole Pašića nema više nikakvog smisla!«).

Ni prodajom lozova se nije mogao dalje baviti (zbog one njegove strasti da ih sam kupuje), te se zato posvetio pozivu amreldžije, za koji se u svoje vreme i spremao.

Neposredni povod tom sudbonosnom zaokretu u Lazinoj karijeri bila je smrt dotadašnjeg jedinog krpača amrela u našem gradu, zbog čega je u privrednoj strukturi grada bila nastala jedna osetna praznina. I Laza je pristao da se žrtvuje. Makar i privremeno.

Ali do toga ne bi došlo da doktor Hajim nije priskočio u pomoć. Jasno je da se Laza Efrajim njemu najpre obratio da mu bude pri ruci, hoću reći da mu obezbedi izvestan minimum za obrtni kapital. Jer ne može se takav jedan posao započeti, ako to nisi obezbedio. A to je moglo biti od koristi i samom doktoru. Jer ako se Laza Efrajim aktivira u takvoj jednoj civilnoj službi i postane vlasnik jedne *dućanske* radnje, onda je sigurno da će to biti poslednji put što je doktor morao da mu pritiče u pomoć.

(Što se tiče naziva firme, Laza je time hteo sebi da obezbedi izvestan dijapazon raznih mogućnosti. Jer on je sada uzimao na sebe celokupnu brigu o svim svojim fondovima.)

I tako je Laza Efrajim otvorio radnju i radi.

Izjutra iznese mangal ispred radnje, sedne, greje ruke i razmišlja.

— Šta radite, čika-Lazo? Kako je?

— Sortiram misli — kaže Laza.

To da ne biste pomislili da sedi besposlen. Jer evo zašto on to radi i šta time postiže:

— Prebacujem se na zdrav kolosek, razumete.

Laza Efrajim ima dva zdrava koloseka. Prvi je — kolosek utehe. To ti je ovako: umre taj i taj gazda. »Nije se otkupio!« — objašnjava Laza. Jer, znači, ima granice mogućnostima svakog bogatstva, a iza te granice smo svi jednaki. Odnosno, čak i malo ispred te granice.

Vi ćete reći da je smrt — slaba uteha. To je istina. Ali Laza Efrajim ima još jedan kolosek. To je kolosek nađe — *aftaha*.

— Pazite ovako — veli Laza i stavi svoja dva kažiprsta jedan uz drugi, pa nastavlja: — Ovo je kao pruga, razumete? Ide pruga, ide, ide, ide, pa se najzad obe strane sastave. Sastave se tamo gde se nebo sa zemljom sastaje. A šta ima iza toga? Zna li šta ima iza toga?

— Iza toga je *aftaha* — veli on. — Nada!

— Nada u šta, čika-Lazo?

Laza Efrajim se tu osmehne osmehom sažaljenja što neko i takva pitanja može da postavlja.

— Nada u šta? Je l' vi to pitate? Hm... Nada u *sve*. U nešto neodređeno, u nešto što se ne zna ali se naslućuje. Nebo i zemlja se sastaju, čoveče! Pa to ne može biti za — ništa!

Ako je Laza u dnu duše gajio i najmanju sumnju u to da iza onoga može da bude »ništa«, ta se sumnja raspršila onog dana kad je u njegovu radnju ušao seljak iz obližnjeg sela, Nikola.

— Jesi li ti, čiko, s oproštenjem, Jevrejín? — upitao ga je čisto i jasno. Nije nosio nikakav amrel. Videlo se da dolazi po nekom drugom poslu.

Da, po drugom, i te kako važnom poslu došao je Nikola. Došao je da nađe jednog Jevrejina i povede ga u selo da traže blago koje mu se u snu prikazalo. Nikola će kopati, a Laza će iz svojih, jevrejskih, knjiga čitati i bogu se moliti. Jer, tako se kod nas traže zakopana blaga i tako ih ljudi nalaze.

— Može, može — odgovara Laza namerniku, a nikako mu nije jasno kako je Proviđenje moglo da se prikaže baš u vidu tog Nikole, a on ga iz dana u dan očekuje. Otkako se tako prebacuje na taj kolosek nade!

— Samo ne zaboravi knjigu — opomenuo ga je Nikola kad su se o svemu dogovorili i utvrdili dan i sat polaska.

— Ne brini — rekao mu je Laza Efrajim. — Za knjigu nije muka.

Zaista, za knjigu nije bila muka. Posredi je bila druga muka. Vrela muka. Muka koja se ne kazuje. Laza nije bio neki naročiti znalac našega pisma. Umeo je da sriče kad je haham čitao, ali ovako, samostalio, to je premašalo njegovo znanje.

To su stare rane. Možete misliti. I sad bi Laza morao da prizna Nikoli kako stoji stvar. E, ali tamo negde čeka zakopano blago! Milioni možda, ko zna!

Dakle, to sam hteo da kažem: nije Laza Efrajim bio neki nepošten čovek. Nije, nije. Ali ovo je bila sasvim izuzetna situacija. *Aftaha* se ostvaruje, ej!... Eno je: na domaku ruke. A taj Nikola... Pa ako ga je Božja promisao baš njemu, Lazi, uputila, ako je Nikola vođen Božjom rukom njemu došao, zar je sad Lazina stvar da kaže: nisam ja taj. Kažite i sami! Smeš li ti sada na takav način da uvrediš Božju promisao?!

Laza Efrajim se nije usudio da je uvredi.

U gluvoj noći putuju dva čoveka da traže zakopano blago...

Postoje zakoni života, ljudskom pametu stvoreni, ali postoji i večita težnja onih koji su se obreli pod žrvnjem tih zakona da se nekako iskobeljaju i otmu. Pa pošto je sve protiv njih, ostaje im samo jedno: nada u neko zakopano blago. Ne bi li nekako ipak izvrđali te zakone koji su uvek protiv njih...

Laza Efrajim sastavlja u mislima te molitve koje će izgovarati dok Nikola bude kopao. Moliće se onako, usmeno, a praviće se da čita. Nikola neće moći ništa da primeti. Ali — Bog?... Laza će usrdno moliti. Pa, naposletku, on će i — plakati! Ta, Bog će valjda videti, razumeti i oprostiti!

Laza Efrajim nekoliko puta navodi Nikolu da mu tačno i podrobno ispriča taj svoj san, ne bi li u samotni snu našao neki putokaz, neko opravdanje, neki *alibi*, nešto iz čega bi se koliko-toliko moglo zaključiti da je sve to tako i baš tako predviđeno u intencijama Proviđenja. S druge strane, nije isključeno ni da Proviđenje *pretpostavlja* da Laza zna to jevrejsko pismo; kao što se može pretpostaviti i da Proviđenje *zna* sve to, pa sada hoće da kazni Lazu što u svoje vreme nije naučio!...

Nikola priča: u snu mu se stric prikazao.

Dakle: stric? A šta je bio taj stric? Možda pop, ili kaluđer, to jest, neki sveti, pobožan čovek?

— Jok, more! Bio je pijanica. Opaka pijanica... A kad se napije, taj nije znao šta radi. Bio je u stanju i da ubije čoveka!

Uh, uh, uh, uh! U šta se uvalio taj nesrećni Laza!

— A možda je on nekoga i ubio? — pita on sada. — Možda je to neko opljačkano blago?

— More, ko te pita! Baš me briga!

— Čoveče, to je vrlo važno! — opominje Laza.

— Zašto je to tako važno — čudi se Nikola. — Uostalom, ja ti garantujem da nije nekoga opljačkao. To je bio veliki bogataš, čoveče!... I, najzad, ne moramo mi nikome o tome govoriti. I nećemo govoriti. Zar se nismo tako sporazumeli?

Jesu, jesu. Baš su se tako sporazumeli. Ali Lazi je tek sada ta mogućnost pala na pamet. U onom prvom magnovenju to zakopano blago se tako dobro uklapalo u onaj Lazin kolosek nade i bilo je tako fino objašnjenje za misteriju koja se nalazi iza linije na kojoj se nebo sa zemljom sastaje...

Laza je za trenutak predahnuo:

— Najzad, ako taj Nikola garantuje, onda...

Ali samo za trenutak. Jer, pitanje je koliko može da se veruje njegovoj »garanciji«? Ko je taj Nikola?

Tu postoji samo jedan izlaz, jedan jedini spas: Laza će moliti Boga da Nikola *ne* nađe to blago!...

Stigli su.

Laza Efrajim ne zna gde je. Oseća se izgubljenim u toj jednoličnoj, tajanstvenoj, tihoj šumi, nazirući iza svakog drveta utvare od kojih ga podilazi jeza. Zanemeo je od užasa i više ništa ne pita.

Nikola otpočinje da kopa.

Laza se moli Bogu kao nikada u životu. Ali to nije lako. Jer, osećaš da su sve reči plitke, proste, obične, da to nisu one reči kojima Jevrejin jedino sme i treba da se obraća Bogu u ovako sudbonosnim prilikama. A uz sve to postoji još i ta nezdoga što on ne ume ni da smisli toliko molitava kojima bi ispunio to beskrajno vreme kopanja.

— *Šema jisrael, Adonaj eloenu, Adonaj ehad!* —
— ponavlja Laza ko zna po koji put reči kojima se Jevreji, poput onog hrišćanskog *Vo imja oca i sina*, obraćaju Bogu. Ali to ima tu nezgodnu stranu što iz tih reči ne može da se razume da li on moli da se nađe, ili da se *ne* nađe zakopan blago...

A za to vreme Nikola kopa. Kopa pod jednim, kopa pod drugim kamenom, zastane tu i tamo da malo predahne, ili da se priseti nekog detalja iz sna, buni se, zatrpava iskopane rupe i preko njih valja teško kamenje. I što više vreme odmiče, on se sve žešće ljuti, psuje boga i sve svece, pa i tog pokojnog strica koji ga je nasamario. I veru psuje. I svoju i našu.

Već sviće. A oni ništa nisu našli. Valja prekinuti posao da ih neko ne zatekne i otkrije njihovu tajnu.

Polaze.

Nikola gleda u Lazu i nikako mu ne ide u glavu što je sve bilo uzalud.

— Bre, pa zar i vaš, jevrejski bog hoće tako da se šegači sa sirotinjom?! — čudi se.

To su teške reči. Stvarno. I uvreda teška. Bogu u lice! A greh pada, međutim, na Lazu Efrajima, to je jasno. Jer, on je doveo Boga u tu situaciju!

Neutešan je Laza Efrajim. I više ne vidi ni jedan od ona svoja dva koloseka prema mestu na kome se nebo i zemlja sastaju...

I još jedno vidi: da mu sad samo — amreli preostaju...

U »JEVREJSKOJ KASINI«

Laza Efrajim bio je jedini amreldžija u našem gradu. Međutim, mora se priznati da u to vreme kišobran još nije kod nas bio onaj neophodan rekvizit savremenog čoveka. Postojala je čak i izvesna averzija prema tom artiklu. Jer pripisivano mu je — uostalom, sasvim proizvoljno — i neko neželjeno i štetno dejstvo: da može da zaplaši kišu. A ovo je poljoprivredni kraj. Na kišu se uvek čeka kao na pravu božju blagodat. Ljudi prosto uživaju da šetaju po kiši i baš im prija kad malo pokisnu. Zato se ne gleda baš prijateljskim okom na one kicoše koji vole da se šepure s kišobranima čim se nebo malo naoblači. Uz to su u ono vreme tu robu pravili vraški solidno, pa su se retko kvarili i retko je imalo šta da se popravlja na njima.

Lazini prijatelji su, međutim, činili sve što se moglo da se toj — da je tako nazovemo — mladoj privrednoj grani da malo maha, a samom artiklu više aktuelnosti. Doktor Hajim je dotle išao da je sopstvenom rukom rašio šav na svom novom amrelu, kako bi svojim kolegama i drugim činovnicima i uglednicima mogao da pokaže kako je Laza to besprekorno popravio, te je amrel sad »kao nov«.

Pa i naš dobri Bog je svoje učinio. Te godine je kiše i drugih padavina bilo preobilno i tako je kišobran kao savremeni artikal doživeo pravu renesansu.

A Laza je još — po onome: pomози se pa će ti i Bog pomoći — doneo u dućan džezvu, nekoliko šolja za kafu, nabavio kafe i šećera, pa kako ko od prijatelja uđe, on pristavi kafu. Jer to ostavlja izvestan utisak na mušterije kad vide da radnja nije prazna. I tako, dovija se Laza, a prijaja-

telji navraćaju da se uvere kako napreduje posao novog pregaoca.

Miriše kafa (čista, bez nauta i drugih primesa), puše se cigarete, kovitlaju se kolutovi dima kao neko transportno sredstvo za misli, kao inkubatori, u kojima one sazrevaju u ćutanju koje ponekad trenutno nastane.

— Šta vrede čoveku zlatne ruke kad ovaj svet ovde mrzi amrele! — uzdahne ponekad Nisim koji, opterećen menicom, iz iskustva zna i bolje je od drugih upućen u te kubure naših zanatlija. Pa, ako to i ne deluje kao uteha, bar izražava iskrenu sapatnju.

— Jeste. To je meni i pokojni Nikola Pašić govorio — uzdahne Laza koji jedva čeka priliku da se s nežnom zahvalnošću seti svog nekadašnjeg moćnog zaštitnika. A on voli da podseća ljude da je on bio i ostaje političar (propao, doduše, pošto je Radikalna stranka propala), ali ipak ostaje elita, a ovo »amreldžisanje« samo je jedna prolazna etapa do boljih vremena.

Evo, nailazi i Jeruham. On ima svoju rak-ranu. O njoj će on uvek govoriti, pitao ga ti ili ne, slušao ili ne slušao.

— Piše li Benko? — pita ga *musju* Žakob. To on u cilju da se otrgne od imperativne pospanosti koja ga spopada čim nastane poduže ćutanje.

— Je l' za Benka pitaš? — odvrća Jeruham i duboko uzdiše. — Ej, Benko, Benko!

Nije to odgovor Žakobu. Ne, to on, podstaknut pitanjem, samo glasno nastavlja svoj unutrašnji razgovor s mislima koje su ga obrvale i bez prestanka ga progone.

— ... Ko se mogao tomé nadati od mog Benka! ... Ej, da sam ja mogao njega da školujem! ... Da vi znate kako je on lako učio! Lako je učio i sve mu je išlo od ruke... Ih, kakav bi on trgovac postao i šta bi sa *onim* mirazom postigao da nije posle sve pokvario svojim nepromišljenim korakom! Da se najpre posavetovao sa mnom kao sa ocem, da mi je, kao ocu, dao mogućnost da mu objasnim svoje namere i svoje planove!

— *Kesk vu vule, mon ami, se la vil* — pokušava *musju* Žakob da ga uteši svojom sveopštom utehom, ali onda se priseća da ne govori Klari nego Jeruhamu, koji nije kao on išao u školu *Alijanse*, i da ne zna francuski.

Ljudi slušaju, puše, ćute. Ljute se na Žakoba što zameće takve razgovore, ali ništa ne govore.

Na žalost, *musju* Žakob ne opaža njihove srdite poglede. Razgovor opet zamire, a on se najviše toga plaši. I đavo mu ne da mira već upada s novim pitanjem:

— Piše li vam Dóna? Kako je? Ima li dece?

Jeruham se nasmešio. Da, stižu dobre vesti. Neka je hvala bogu, postala je gospođa, znate... prava gospođa. Zna li kako je zovu? — *Madam*, tako je zovu. Ima dve služavke, verujete li vi to? Ja to ne mogu da razumem: zašto će joj dve služavke!? Možete li vi meni da objasnite: zašto će joj *dve* služavke! I poslala mi na poklon ovaj *napuljon*.

— Evo, pogledajte!

I izvlači iz nekog dubokog džepa novčanik da im pokaže.

Oni uzimaju zlatnik u ruke i zagledaju ga. A Jeruham se hvali:

— Tek je treći mesec kako se udala... Znači, svakog dana može da stigne još jedan...

Ljudi ga ćutke slušaju. I hladno. Ne čude se i ne zavide mu. Niti pokazuju da se naročito raduju njegovoj sreći. A i ne veruju joj. Međutim, ipak treba nešto odgovoriti:

— Koliko li može da vredi takav jedan *napuljon*? — setio se da pita Civi, naš *samas*.

Takvo pitanje je i znak nekog priznanja. Ako ne i zavisti ili divljenja.

Jeruham se trgnuo. Koliko to vredi? Hm, koliko vredi?! ...

— Pa, ljudi moji, ne bih ja to prodao pa da mi plate ne znam koliko! Zar ja to da prodam?! Prvi poklon moje Done?! E, baš si dete kad možeš to da pomisliš?

Ali Civi je neumoran:

— Znam ja, razumem. Ali, ipak, treba znati koliko to vredi. — A onda se okrenu Lazi Efrajimu: — Je li, Lazo, ti si se družio s Nikolom Pašićem. Ti to moraš najbolje znati.

Sad mu Nisim priskače u pomoć:

— E, čekaj, brate. Pa to je berzanska roba. Tu berza rešava: danas vredi ovoliko, sutra onoliko.

Jeruham se nije složio s Nisimom.

— E, izvini! Za mene to nije — roba. Za mene je to prvi poklon moje Done. Šta je mene briga za berzu!

Dotle je već i Laza dobio jasan pogled u tu stvar:

— Ako mene slušaš, Jeruhame, sad bi bila prilika da napišeš jedno pismo Volfu, u Novom Sadu. Razumete? Znam ja da tebi to nije na prodaju. Ne prodaje se takva uspomena. Ali zato ti ništa ne stoji na putu da napišeš Volfu koju reč o tome: »Takva i takva stvar, meni stižu od moje čerke, iz Istambula, pošiljke u zlatu.« Pazi dobro: pošiljke! Ni *napuljoni*, ni dukati, nego — pošiljke u zlatu. I — ni ovoliko, ni onoliko! Nego samo to: pošiljke u zlatu. »... Pa te molim, dragi prijatelju, da me obavestiš da li bi, s obzirom na današnju pijacu i političku situaciju, bilo korisnije da ja to sada promenim, ili da pričekam?«... Tako, otprilike. Razumete? A onda dodaješ: »Molim te, dragi prijatelju, da ovo prijateljsko saopštenje zadržiš u najvećoj tajnosti. Zbog pojmljivih razloga. Ti me već razumeš, nadam se...« Eto, Jeruhame, to ti je moj savet, a ja verujem da ti ni Nikola Pašić ne bi mogao dati bolji.

Laza je u svim očima pročitao divljenje. To je svima podiglo duh. I svi su osetili da će povećani Jeruhamov kredit svima njima dobro doći.

— A sada ima da padne čast! — predložio je Laza.

— Hoću, hoću. Da častim, još kako! — raspilavio se Jeruham i poziva društvo u kafanu.

Ali iznenađenje tek sada dolazi:

— Zašto u kafanu? — pita Laza. — Možemo mi da se čašćavamo i kod mene.

I izneo im rakiju. Ali kakvu! I to je on naučio od pokojnog Nikole Pašića. Po tim zborovima, znate, kad su odlazili u agitaciju. (»Lazo, probaj ti. Ako ti kažeš da je dobra, onda znam da je dobra«.)

Počastili su se i dobro se zagrejali. A kad su pošli, Jeruham je izvadio novčanik da plati. Međutim, tek sada je nastalo povuci-potegni. Jer, ni Laza još nije bio častio za radnju. A danas su se baš lepo prikupili. Kao da su se

dogovarali. Bilo ih je, što sedeći, što stojeći, petorica. A bilo bi mesta i za još dvojicu. Onako, sasvim komotno. I baš im je bilo lepo i, što bi rekli, kao kod svoje kuće.

— Braćo, *ermanos*, pa ovo je dušu dalo za jednu »jevrejsku kasinu« — oduševio se Nisim. — Malu, zgodnu, taman za nas! A to nam treba kao parče hleba. Zašto da trošimo naše pare po kojekakvim lokalima, kad mi imamo našeg Lazu Efrajima?

I izneo im je i ostale prednosti ovog predloga:

— Koliko će nama vredeti što ćemo porez uštedeti! Eto, samo to! Jer Lazina radnja neće plaćati porez za krčmljenje pića, znači za toliko će piće ovde biti jeftinije. A ni za cionizam to neće biti loše. Ja predlažem da se nabavi jedna kasica za »jevrejski nacionalni fond«. Ili možda dve. Pa onda molim: neka dođu cionisti, neka vide!

Predlog je bio oduševljeno i jednoglasno prihvaćen.

Tako je Lazina »dućanska radnja« postala naša prva »jevrejska kasina«. Tako smo je svi prozvali. Dina Čeleš je u svojoj »Kafani kod Marveni pijac« mogao da hvata zazubice. A što »kasina« nije bila kao takva protokolisana kod vlasti, to je — naša stvar.

A šta se tih vlasti tiče *naša* »kasina«?

BENKO PIŠE O DŽOJI I NEKOM HITLERU

Jeruham je poslušao savet koji je dobio od Laze Efrajima. Lazi je posle toga, naravno, još više skočio ugled. Jer, tom prilikom se jasno obelodanila Lazina sposobnost za lepe kombinacije. I otada mu je Jeruhamov slučaj naročito ležao na srcu. A s tim su nicali i nove kombinacije.

— Znaš, Jeruhame — rekao mu je jednoga dana, kad je ovaj opet navratio u »kasinu« — s tvojim Benkom stvar stoji ovako: on tebi nije samo sin, razumete, nego je on, brate, i član firme. Razumete? ... I sada se on bez prethodnog sporazuma s tobom otisnuo u svet. Razumete? ... A znaš li ti da zakon predviđa izvesne formalnosti za takve slučajeve? Jer, kao punovažan član firme on može ovu da zastupa, a može i da je *zaduži!* Je l' može? Eto, vidiš! Zato bi trebalo razmisliti malo o tome. To sam, znaš, hteo da ti kažem. ... Razumete?

U stvari, Laza je, prosto-naprosto, u traganju za temama koje mogu da animiraju goste njegove »kasine«. Istina je da i on, kao i svi ostli, imaju najlepše mišljenje o Benkovom karakteru. Ali to nema veze: Stvar je interesantna kao tema za razgovor, a takve teme su neophodna poslastica njegovog lokala, kao i svake kasine koja reflektira na to da ima stalne goste.

Ali, Jeruhama je to rasrdilo te je zapretio Lazi da mu neće nogom kročiti u »lokal«, ako još jednom njemu ili ma kome spomene takvu gadost o njegovom Benku.

Međutim, Jeruham nije mogao da živi, a da ne razgovara o Benku. Pa kako god se govorilo, uvek je to bilo — melem duši. On je na taj način bežao od samog sebe, od svoje žalosti i svog očaja. Jer, kod kuće, s Palombom, moglo se samo — plakati o Benku. Oni su to podnosili kao

zasluženu kaznu. U očekivanju vesti koje su tako retko stizale, uvek tako škrte, stalno su se i sve više gomilala pitanja koja su ostajala bez odgovora.

Ali jednoga dana ipak stiže pismo. Ne Jeruhamu nego Klari. Klari, koja je postala kao neki opštinski centar za poverljive poslove. (Taj *resor* joj Laza nikako nije mogao da oduzme, jer njegova »kasina« je bila kao neka javna tribina.) Ona jedina uživa glas osobe koja je kadra sve da razume. Da se snađe u problemima i situacijama, iz kojih se s prostim bukvarom ne izlazi na kraj. A njena je najlepša osobina što »nije na kraj srca« i ne pravi pitanje od svoje ličnosti. Pa ni ovde, u Benkovom slučaju, jer su njegova prenatrženost i nepromišljenost upropastile jednu njenu inicijativu. Zato se, valjda, Benko i našao pobuđen da se opet njoj obrati za pomoć i potporu.

A slučaj je ne samo sasvim izuzetan nego neverovatatan.

Dakle, kako da vam kažem, neki Hitler, razumete, tamo negde iz beloga sveta, iz Nemačke, šta li, umešao se u njegov život. Eto, to čudo da vidite! A nikad mu ime nije čuo. I, uopšte... nema veze. Savršeno nema veze. Ali ljudi pričaju, blebeću, zanovetaju. Svašta, svašta...

Dugačko je to Benkovo pismo. On se najpre izvinjava Klari i objašnjava izvesne stvari. Pa ispala čitava knjiga. Kako je bio ogorčen na oca i sasvim nesrećan, kaže, i kao izgubljen. I onda je pošao u svet, ali baš kao guska u maglu. Stvarno... E, da je bilo sreće pa da je u Beogradu našao one Klarine prijatelje, sigurno bi sve drukčije ispalo. Ali niko nije umeo da kaže ni da li su živi... A on se zarekao i dao sebi tvrdnu reč da nađe svoj put i da se nikom ne javi dok nešto ne stvori... Ali nije znao kako ni odakle da počne. Eto, u tome je bila sva nesreća.

... Onda sam jednoga dana otišao na pijacu. Vi znate kako to ide na pijaci, draga moja tetka Klara, videli ste onaj vašar: »Čarape, čarape, čarape! Pet dinara par, pet dinara par, pet dinara par! Reklama, reklama, reklama! Pet, pet, pet«... Onda ja pomislim: za početak mogao bih i to.

I, tako, eto, sada sam ti ja svaki dan na pijaci. Vičem i duvam u pesnice, cupkam u mestu, pa dok prođe pijaca, meni se čini da imam avion u glavi i da su mi se vilice razglavile.

Nemojte me pitati, draga moja tetka Klara, kako mi je bilo prvih dana, kako sam boravio i gde sam noću umoran glavu sklanjao. Na te dane ja ne volim ni da mislim, a kamoli da o njima pričam.

A jednoga dana nekakav David Pinto, jedan od onih koji su kao ja, dakle, kolega, pa ni pet, ni šest, nego baš ovako: ti, druže, kaže, ima da propadneš ako tako nastaviš. Tebi, kaže, neko treba da nastoji, i ručak da spremi i, što se kaže, da te opere i da se brine o tebi. Tako on meni. A stvarno, koliko sam bio prljav i sve ostalo, to, molim vas, tetka Klara, da vam ne pričam. . .

I tako on mene odvede kod neke stare i uboge žene. A malo je bila i sakata. Evo, kaže mi isti taj David, malo ćeš ti biti njoj od pomoći, a malo će ona tebi. Dobro, kažem ja. Naposletku, ljudi smo i što da ne?

Uselim se ja tamo. A dobra neka žena, majka mi ne bi mogla biti bolja. Šepava je, sirota, i teško joj je da hoda, pa smo fino podelili posao: moje noge i njene ruke. A pitoma je i pametna, skromna, i uopšte nemam na šta da se žalim. I priča mi da ima ćerku, studentkinju, kaže, i negde je u gostima, pa treba da dođe kući, a ne zna kad će doći. Upravo, i zna i ne zna, a nekako mi je cela stvar, kako bih rekao, sumnjiva. A lepa devojka. *Tija* Streja mi pokazuje njenu fotografiju: baš je lepa, nema šta. Jedino mi se ne dopada što mi *tija* Streja ne kaže čisto i jasno šta je s njom, već sve nekako zatu-
tuljeno. Ali šta me se tiče, naposletku? Ja redovno plaćam kiriju i ostalo i — molim lepo: kad ona dođe, ako treba da idem (jer, stvarno, u stanu nema baš toliko komocije za troje), onda ću otići.

A jednoga dana dođe i ta ćerka. Džoja po imenu.

Velika inteligencija, draga moja tetka Klara. Stvarno. To treba videti. I odmah je počela sa mnom kao da smo zajedno odrasli. I kaže mi: do veka ću vam, kaže, biti zahvalna što ste mi čuvali majku. (Otkud sam ja čuvao nju, kad je ona čuvala mene?! Ali, naposletku, hajde, recimo!). I, kaže, malo ćemo se stisnuti. Bilo bi mi, kaže, žao kad biste otišli od nas. Baš tim rečima. Ako samo vama ne bude neugodno!

A šta ima meni da bude neugodno? I kakve ti ona pametne razgovore ne vodi sa mnom, za koje ja nisam mislio ni da ima na ovome svetu! I tako, ja jedva dočekam da se pijaca zatvori pa da dođem kući. A vidim: njoj ništa ne smeta što ja nisam neki školovan čovek, nego upućuje me u ovo i ono, a neki put baš kao da mi je profesorica i tome slično. I, kaže, to je ideologija. Dobro, mislim ja, hajde, neka bude ideologija.

I sve bi dobro bilo, draga moja tetka Klara, ali onda smo se zavoleli. To jest, mene kao pomalo i strah, a posle opet kažem: ona je studentkinja, sutra će biti profesor, a ja, šta sam ja? A onda opet pomislim: hajde, pokaži ti tu tvoju ideologiju na delu. To jest, neka ona pokaže. Pa zar nije tako?

A najgore je bilo što *tija* Streja ide rano da spava. A stidljiva je, pa kad hoće u krevet, ona ugasi svetlo. I kaže: pričajte vi, deco, samo vi dalje pričajte; nemojte šaputati. To meni ne smeta. Jer, ja spavam kao top. A ona to, u stvari, hoće da kontroliše šta mi radimo. Tačno to. Međutim, malo posle ona već zahrče. Onda znamo: gotovo je s kontrolom. A u sobi potpun mrak. Pa sad. . . zna se šta je atmosfera i kako to utiče na mlade ljude. Vi me razumete, draga moja tetka Klara. Onda se svašta događa. Dabome. Pa i nama se dogodilo. . .

Ja ne umem ni da vam kažem koliko mi je bilo strašno kad sam se osvestio. Mislim sutradan, posle *onoga*. A ona — ništa! Ko bi to rekao, zar ne, tetka Klara: mene je strah, a nju — nije!

Ali to je Beograd, nije to onaj naš glupavi svet tamo, kod nas. Ako zagusti, venčaćemo se, kaže ona. More, kako da se ne venčam i ko se nadao da se ja oženim studentkinjom?

A onda je stvarno zagustilo. I mi smo se onda venčali. Tek sada mi ona priznaje gde je ona bila u gostima. I druge »izvesne stvari«. (Kad bude prilika, o tome ćemo razgovarati.) Ali to sada nije važno. Meni je bilo daleko važnije ono drugo! »Samo neka bude muško, kažem ja Džoji, videćeš šta sam ja u stanju!«

Ali, onda dolazi ono čemu se čovek nikad ne bi nadao, to jest, ja se nisam nadao. Jer ona je, kao, na primer, studentkinja, i to sa ideologijom! Dakle, jednoga dana moja Džoja pronalazi da Jevreji ne treba da rađaju decu. I zapela da pobaci! Kao da nismo venčani nego... onako... I kaže: ako si ti čovek, kaže, i ako imaš ičeg čovečanskog u sebi, onda mi ne možemo dozvoliti da ja pod tim uslovima još i rodim! To ona meni kaže! Zamislite samo, draga moja tetka Klara. I kaže: sad je, kaže, glavna parola: Palestina i cionizam.

Vidite li vi, draga moja tetka Klara, kako ja uopšte nemam sreće s tim cionizmom? »Dobro, Džoja, — kažem ja — a ideologija? Šta kaže ideologija?« A ona meni kaže: ništa ti ne brini, kaže, za ideologiju. Cionizam je parola, kaže, a ideologija je — ideologija.

I kaže mi da ja nemam pojma šta se danas zbiva u svetu. A to mi nikada ranije nije govorila. Pa možda i nemam, kažem ja njoj. Imam ja i druge brige u glavi, jer kad dođe vreme ručku, stomak traži svoje. To jest, njihov. Jer ja sam vaspitao moj stomak da se snađe i u dobru i u zlu.

Onda ona meni priča za te lađe s Jevrejima, koje nigde nisu mogle da iskrcaju svoje putnike, jer nigde nisu hteli da ih prime. Jer, kaže, kriv si što si živ. I kako onda, kaže, smeš da ga rodiš kad za njega nema mesta pod suncem?

To meni moja rođena žena govori. A ja se, draga moja tetka Klara, radujem kad vidim pile, a najviše volim da pritisnem mače uz obraz i da se igram s njime. A sad zamislite kad detence pruži ručice, pa se osmejkuje, guče i zove: mama, tata... I sada, znači, imaš dete na sisi, a niko te ne pita jesi li čovek!... Ja to ne mogu da zamislim, draga tetka Klara. I zato sam rešio: kako Bog kaže, tako neka bude.

Eto, u tome je moja velika nevolja, draga tetka Klara. I zato se sada obraćam vama, koja me još od detinjstva poznajete, da me naučite šta ću i kako ću. Da moja Džoja ne učini neku glupost. A ja sam joj, bogami, otvoreno, čisto i jasno kazao: ako to učiniš, ja ću te tužiti sudu. A onda ti robija ne gine. Baš sam joj tako kazao.

Jer, molim vas, draga moja tetka Klara, ja znam da postoji Društvo za zaštitu životinja. To nisu nikakve priče, ja to znam. Prošao sam pored njihove kancelarije i svojim očima sam pročitao firmu. A onda je tu i ta Kultura. Moj komšija Panta, na primer, ne može pile da zakolje. I to što nije neki kulturni čovek, nego običan frizer.

A jeste čitali po novinama da su ove zime i rode prenosili u toplije krajeve, i to avionima, pošto su zakasnile za selidbu. Jer, zima je iznenada došla, pa su se uplašili da rode ne nazebu. A da ne govorimo što po tim kulturnim zemljama postoje i bolnice za pse. Dabome, kulturni svet i šta možeš ti sada protiv kulture! Pa i groblja za pse postoje. Pa šta hoćeš više? Ja nisam svršio neke škole, ali što znam. — znam i ne dam da mi niko soli pamet. Jer kad nešto nije po zdravom razumu, onda nije!

I zato sam pomislio da bi najbolje bilo da ja nju pošaljem tamo kod vas. Jer tamo je naš doktor Hajim, on je svršio te svoje škole tamo i, što se kaže, video kulturu na licu mesta. Pa neka on kaže šta je istina. A ne kao kojekakve gazdarice, a na prvom mestu ova naša. Ovi prosti ljudi ovde

odmah sve poveruju. A doktoru Hajimu će biti najlakše da dokaže istinu.

Mogu ja ovde ceo dan da radim kao dolapski konj, ali meni niko ne može da oduzme da sam čovek, kad je to meni dao Gospod Bog, a ne neki Janko i Marko. A Džoja mi odgovara da to zavisi od ideologije. Gluposti, zar nije tako? Ali ja očutim. Jer, slušao sam da žene u drugom stanju ponekad nisu baš sasvim pri pameti i zdravom razumu.

Draga moja tetka Klara! Ja ću sada odmah da pišem ocu i majci da ih molim da mi oprostite što sam ih uvredio. To nije bilo u redu, pa zato valjda sada i ispaštam ovako. Za mene bi najsigurnije bilo da Džoja tamo ostane do samog porođaja. I zato vas mnogo molim da razgovarate i sa doktorom Hajimom. A najvažnije mi je da odmah razgovarate s mojima i pripremite stvar. Ja znam da ćete vi bolje nego iko drugi naći one reči koje treba da se kažu i da ćete mi pomoći da mi Džoja u zdravlju i veselju rodi sina, a njima unuka...

Mnogo vas pozdravlja i voli

vaš Benko s. r.

NZ. Molim vas upoznajte ih i upozorite da se ne uplaše ako Džoja počne da im govori za tu njenu ideologiju.

Benko s. r.

NZ. broj 2: Možda sam pogrešio što nisam potražio one cioniste, ali sigurno bi opet metnuli u novine, pa nisam smeo. Ali posle, kad je došla Džoja, onda... vi već razumete.

Benko s. r. a

JEDNO VELIKO ROČIŠTE

Izgleda da nam se zlo piše.

«Eto, sada već imamo i taj Zakon... Dotle smo dotali... »Jevrejima nije dozvoljeno to i to... Zabranjeno im je da trguju ovim i onim... Jevrejska deca ne mogu da se upisuju u te i te škole«...

Sve je to krupnim i masnim slovima napisano u novinama. Može čovek i napamet da nauči. Ljudi po ceo dan drže novine u rukama i bulje u ona slova. Premda je sve jasno kao dan.

Ali kad dobro promisliš... možda to i nije baš tako strašno... Mislim, pošto nije glava u pitanju. A neki baš tako tumače stvar. I, kažu, ne treba doneti prerane zaključke. Ne treba žuriti nego mirno sačekati da prođe prvi šok. Na kraju krajeva, kažu, ne bave se, brate, svi Jevreji trgovinom žita. Niti svi Jevreji imaju decu za školovanje. Drugim rečima, dobar procenat, upravo, ne dobar procenat nego više od polovine Jevreja uopšte nisu pogođeni tim Zakonom... No, pa onda?...

Uzmimo, na primer, doktora Hajima. On nema dece. To je prvo. Osim toga, lekarska praksa nije zabranjena. To mu daje mogućnost da na tu stvar gleda lično nezainteresovan, dakle, iz čisto političkog aspekta. A na to treba, kaže on, samo tako gledati.

— Jeste li videli kako se zamazuju oči — kaže naš doktor Hajim. — Zar vi ne vidite da su naši državnici podvalili Hitleru? Jer, naposletku, šta je on dobio? Ja vas samo to pitam: šta je on dobio? — Dobio je dva mala zakona sa nekoliko paragrafa. »Zabranjuje se ovo i zabranjuje se ono«... A ko zabranjuje? — Moj prijatelj Dragiša Cvetković... Pa znate li da sam ja na »ti« s njim?

Mi smo bili zajedno na univerzitetu. Dakle, ja vam kažem: sve će to ostati mrtvo slovo na hartiji!

I taman doktor Hajim kao prebrodio taj šok, kad ti našem Jeruhamu stiže pismo iz Istambula. Od njegove Done. Pozivaju oni Jeruhama da svi pređu k njima tamo, u Istanbul! A ne kaže tačno zašto ih zove, nego sve onako: okruglo, pa na čoš. »Vreme je da vidite — kaže — kako sam ja ovde. Zato ostavite sve i dođite. A čim javite šta ste rešili, šaljemo putni trošak.« I opet im šalje jedan *napuljon*.

Jeruhamu, međutim, koliko je drago, toliko mu i teško. Jer ne zna šta će Benko da kaže. Onda, hajde, traži saveta od doktora Hajima.

A ovaj se taman vratio iz Beograda, gde je lično razgovarao s Dragišom. A Dragiša stoprocentno potvrdio Hajimove reči: hoće Hitleru da zamažu oči i ništa drugo!

Istina, doktor nije Jeruhama odvrtao od puta. To nije. Ali rekao mu je da ima kad:

— Samo polako, Jeruhame. Sporazumi se lepo i natanane sa sinom. Kao pametni ljudi. Ništa nemoj navratnanos!

Tako s Jeruhamom. Ali Nisima i Klaru nije lako umiriti. Jer, njihov Zak je pred malom maturom, te su njega novi zakoni teško pogađali. Klari se, međutim, slabo ko javljao iz *njenog* Beograda. . .

Ali, polako. Još nije sve izgubljeno. Jer mi još nismo čuli Najvišu instancu!

Na sreću, na pragu je Roš Ašana, naša Nova godina. Na taj dan Jevreji slave dvostruk rođendan: rođenje sveta i rođenje Čoveka. Dok prođe još trista godina, pa će biti ravno šest hiljada godina kako se taj rođendan proslavlja.

Na taj dan Jevreji imaju obaveznu *audiciju* kod svoga Boga. A pred Njim je *il Livro de las Membraciones*. To ti je kao neki veliki zapisnik. Pa dok je otvoriš, ona se sama čita. U njoj je potpis svakoga grešnika, i to svojeručni. A On nas proziva. Pa kao što ono pastir po povratku s paše, propuštajući svako grlo ispod palice, prebrojava svoje blago, tako On i nas prebrojava i pri tom nazdize

dušu svakog stvorani beleži svaku sitnicu da nam na Sudnji dan presudi.

To na onaj veliki Sudnji dan. A ovo o Novoj godini, to ti je kao neko ročište, na kome ljudi imaju pravo i da se potuže i pomenu ako bi nešto moglo da bude bolje. Pa kad se već toliko hiljada godina ponavlja, pomislilo bi se da već nema šta novo da se kaže Gospodu i da već ne mogu da se izmisle nova stradanja za čoveka i za izabrani narod.

Međutim, ta prozivka ima i drugo značenje.

Jer, pored one jedne knjige, na Prestolu su podastrte i druge, važne i prevažne knjige. To su Knjige živih — *Los libros de Vidas*. A o Novoj godini ti je najveća briga da budeš zapisan u tu knjigu.

— *Il Dio ke ti eskrive in Livros de Vidas!* (Neka te Bog upiše u Knjigu živih!) — tako se o Novoj godini kaže. Tim rečima blagosiljaju roditelji decu, tako i deca roditelje. Tako prijatelj prijatelja, tako *haham* — pastvu.

E, zbog tog upisivanja svi Jevreji gledaju da toga dana po svaku cenu budu u hramu i nema toga što će ih u tome sprečiti.

A izgledi su ovakvi: ako ti je Svermoćni u najvišoj milosti našao neko mestašće u toj Knjizi, onda si na konju. Ali ako nije, onda, predanje veli: *en la tešuva* (kajanjem), *en la Fefuila* (molitvom) i *en la cedaka* (dobrim delima) stvar još nekako može da se udeši.

Pa kad je višečasovna služba uzdigla duh do zanesečnosti, *haham* će pred otvorenim *dverima* zaduvati u *šofar* (sveti rog), spremljen samo za tu priliku:

Ta-a-ta, ta-a-ta

Tra-a, ta-ta,

tra-tra-tra-tra

tra-a-ta, tra-a-ta . . .

Ječi rog. . . Baš tako. I baš kao da izgovara te slogove, reči, šta li! . . . Pa zar je to čudesno oruđe, svilenom marom umotano, samo — rog?! Rog i ništa drugo?!

Haham, i samo on, prinosi ga ustima, i to tek pošto je izrekao blagoslov i molitvu! A za to vreme vernici, duboko se poklonivši i ne dižući pogled (jer bi to bio ve-

liki greh), sa strepnjom u duši, skrušeni u molitvi, prate čudesni jek, slog po slog, kao da im se svaki iz dna duše otkida, kao da im od svakog zavisi komadić života.

Ječi sveti rog. Jezivo, žalosno, molećivo. Bogoradi, vapije, zapeva. U drevnim vremenima jek toga roga je, uz pokliče krvavih ratnika, u ljutim okršajima bodrio duh za krajnji napor.

Danas on treba da budi savest grešnika.

Smerno i bogobojažljivo prate vernici to zavijanje koje ispunjava dušu jezom. I svi osećaju svoju sigurnost, bezvrednost svega, oko čega se vodi ta nepoštedna životna borba, i blaženi su što poseduju to bezmerno bogatstvo, taj jedinstveni čarobni šofar, kojim oni mogu neposredno da opšte sa Svevišnjim. Da Ga prizivaju i da Mu se mole. I to pravo u — uho!

Pa pošto to dopire u samo uho, spremio je i Nisim svoju ceduljicu želja, o kojima bi porazgovarao s Gospodarom sveta. Jer, ako je ovo već takav jedan Rođendan Čoveka, valjda će se Bog na takav dan malo smekšati i raznežiti. Pa i zažmuriti na jedno oko. Eto, nad onim što je Nisim zgrešio. Iako ne svojom krivicom.

Jer mnogo toga postalo je zagonetkom i kao da se pomerila granica između dobra i zla! Eto, o tome bi Nisini najpre hteo da govori: ne bi li mu se nekako otvorile oči kako bi pojmiio smisao tog zbivanja. A on se ne buni, niti ropće kao što čine poneki. On bi samo hteo da razume.

— *Patron del Mundo* (Gospodaru sveta) — tako bi on hteo da upita — ako si već stvorio čoveka i sazdao ga po svom liku i obličju, da Te slavi i da Te hvali, zašto ga sada do skota ponižavaju i progone kao divlju zver? Zašto si nam, Bože, dao um? Šta će nama — duša? Čemu — srce? Time si nas mnogo opteretio, Gospode. Jer, eto, neki su naši mislili i radili, pa neko postao naučnik i pronalazač, neko piše knjige, pune mudrosti za dobro čoveka i celoga sveta. A neko i pesme piše, neko je lekar postao i spasava ljudske živote, a sada ispada da se baš time teško ogrešio. I kažu mu: zašto si to radio i kako si smeo?

Pa kako onda da znam šta je dobro, a šta zlo? Zato Te molim, Bože naš, oprost mi ako zgrešim. Oprosti mi jer ja ne znam šta radim. Ja tučem svoje dete, kažnjavam

ga. Ali ne zato što ne valja nego što valja. Jer, stalno ga zatičem nad knjigom. I petice mi iz škole donosi, a ja sam mu strogo zabranio. Nije to, sine, za nas! — tako sam mu objasnio. Pa kakav ćeš ti amalin biti, ako toliko učiš? To će biti samo od štete, pa te ni amali neće hteti između sebe!

A on se brani, jadan moj dečak. Zašto amalin, veli, kad sam ja najbolji đak? Zato, sine, što ti posle ionako neće dozvoliti da učiš školu, kažem mu ja. Pa zar i onda, pita me on, zar i kad sam prvi đak? Sine, ti budi poslednji, kažem mu ja.

A to je vrela muka, *Patron del Mundo*, Ti to i sam znaš, jer si Ti Bog Sveznajući. Ali ja to ipak moram da Ti kažem. Jer ja sam najnesrećniji čovek na svetu, vidim da mi je dete pametno i da ima mozga u glavi. Kao što sam ti već kazao. I tako, eto, kad vidim da ne mogu da ga ubedim, ja ga izbijem. Ono onda udari u plač, a meni se čini da mi nož u srce zariva...

... A ja znam da je to greh. Ali takva su sada vremena, kao što i sam znaš... Jer ona su valjda Tvojom voljom takva. Pa ako je to tako, onda i nije greh što tako postupam. Samo kako ću znati da li se to zaista zbiva po Tvojim volji? Zato Te molim, *Patron del Mundo*, smiluj se, makar za ljubav mog malog Zaka. Jer on je ipak dete, pa šta je ono krivo?

Ne, ne! Ono ne može biti krivo! A onda je ipak greh, i to veliki greh što ja to činim i što Ti ja to govorim. Ali kako ću ja sve to da objasnim detetu? Jer ono stalno raspituje, pa to nije lako. »Kakva je razlika između nas i ostalih ljudi?« — pita me. »Zašto ja moram da postanem amalin?« Pa postani limar kao ja, kažem ja njemu, glavno je da nemaš posla s knjigom!

... Pa zato Ti kažem, Gospode Bože, i molim Ti se: pomoz mi, jer ovako se više ne može. A kako je to kod mene s mojim menicama, bolje da ti ne pričam!...

Tu bi Nisim rado izložio Gospodu izvesne osnove kapitalizma: kakva je razlika kad se lim kupuje tabla po tabla ili ceo sanduk odjednom, ali odustao je da Mu situaciju ne komplikuje isuviše.

... Za sada samo to, dodao je na kraju: spasi nas od tog Hitlera. To je jedino čudo koje sad tražimo od Tebe.

I tako je Nisim sasvim konkretno izneo i proceduru akcije koju Jevreji očekuju od svog Boga...

Haham je izgovorio molitvu i prineo šofar ustima.

U hramu je zavládala savrešna tišina. Svi su zaustavili dah i s napregnutom pažnjom očekuju da odjekne čudesni jek.

Ali, avaj!... Star nam je *haham* i oronuo, a služba već satima traje; on od jutros ništa nije okusio, pa nema snage. Slab mu je dah, te se umesto snažnog i silovitog jeka čuje samo jedan, jadan i žalostan pisak. On još nekoliko puta pokušava, ali uzalud!

Zatreperila su srca zlom slutnjom. Da crnoga li znamenja! Svi su se uznemirili i obazrivo podižu oči jedan prema drugom da se u strahu zapitaju šta će to da znači. Poneko se osmeli da pogleda put *hahama* (jer to je strogo zabranjeno). Međutim, crne slutnje su jače. Pa to je prosto neshvatljivo: ne čuti šofar na taj sveti dan?!!

Ljudi su poraženi, skamenjeni. Nisimu je sada sva nada propala. Na neko čudo nije više ni misliti. I tu ti sada — Nisim ni sam ne zna kako se to dogodilo — tek kao da su ga noge same ponele put oltara! Odjednom se stvorio tamo pored *hahama*, ruka se sama mašila šofara, i odmah, otprve, vazduh se prolomio od njegove jeke.

Svi pobožno slušaju.

Odahnule im duše, pritisnute slutnjom o crnom znamenju, jer godine su bile kobne, pa se svuda i u svačemu nazirala prisutnost Zloduha.

Zene sa galerije blagosiljaju Nisima:

— *Mašala! Mašala!*

Sva lica zrače od sreće. I sve je ponovo ponela molitva i svi složno prihvataju:

— *Ajom arat olam...* »Danas je dan kad se rađa svet... Danas će Bog izvesti pred Svoj Sud sva stvorenja ovoga sveta, bez obzira jesu li slobodna, ili su robovi...«

Mole se. Tiho. Predano. I iz celog držanja njihovog izbija osećanje da se s njima nešto sudbonosno događa. Ali i to: da su svi oni Božja stvorenja, deca Njegova, i da

će im se On smilovati. Oni pokajnički njihaju svoja tela, a reči im zvuče kao tihe ispovesti.

Nisim ih posmatra sa oltara i veoma je zadovoljan sobom što je ponovo uneo sklad i mir u tu pobožnost. Ulovio je i jedan pogled pohvale i zahvalnosti u očima *hahamovim*. Jedna iskra od misli obasjala mu je i Klaru, kojoj on odsad ima čime da parira za njene *dve godine instituta* i tako je, za deo trenutka, smetnuo s uma gde se sada nalazi, i, umesto skrušenosti, njegov duh su ponele tako prazne, tašte, nebogougodne misli...

A posle ga je već ponovo obuzela strepnja da će zbog toga možda i ova godina proći kao prošla.

Ili, čak i mnogo gore...

DŽOJA

I Benkovo i Donino pismo stiglo je nekako u isto vreme. Radosti njihovih starih nije bilo kraja.

Telegrafski su Džoju pozvali. Palombi se već i samo pisanje odgovora na Benkovo pismo suviše oteglo. A kako sada da čekaš dok se pismo odnese na poštu, pa dok ono stigne u Beograd, pa dok tamo nađu Benka... Ne, to nije bio slučaj kad se posao pismima svršava, tu dolazi u obzir telefon ili telegram. Laza Efrajim se ponudio da sačini taj telegram kako on ume. Tu se, naravno, ne pita da li valja platiti svaku reč i koliko. A Laza kao da zdravicu ispija:

»naša mila džoja stop biće svima džoja stop naša kuća tvoja stop«.

(Laza ne bi bio Laza, kad ne bi iskoristio jednu ovakvu zgodnu igru reči. Jer *džoja* znači — nakit, ukras. E pa molim lepo, kad već zbog propuštene Benkove svadbe nije imao prilike da dođe do izražaja, on ovu niti je hteo, niti je smeo da propusti!)

I tako, srdačnost telegrama, telegram sam po sebi, pa Lazin stil — učinili su svoje. Benkovi su tamo, u Beogradu, odmah razumeli šta taj telegram hoće da kaže, i Džoja se nije dvoumila: pošla je prvim vozom, a dočekala ju je, tako reći, cela opština kao — heroinu, odnosno kao da je neki prvoborac.

Da, prvoborac. Jer to Benkovo pismo delovalo je kao neki *bilten* o prvim čarkama s neprijateljem, koga su svi oni u svojim snovima doživljavali kao košmar pun užasa i teško se oporavljali od toga; ili im se on priviđao u časovima vidovitosti, do koje se, kroz pravi pakao halucinacija i stravičnih predstava, mozak ponekad uznesu.

Jeruhamovi su u čast gošće priredili svečanu večeru, u zajednici s Nisimovima, da se tako *uveliča roditeljsko veselje*. A posle večere su, u istu svrhu, došli i drugi gosti.

Onda je Žak (koji je uprkos kratkih pantalona već bio momčina i po) u čast gošće recitovao Šantićevu *Ostajte ovdje*. Onako: izvan programa. Zato, valjda, gosti i nisu bili sasvim sigurni na koga se to odnosi: da li na samu Džoju ili na plod utrobe njezine. (Već su svi bili upoznati sa Džojinom tajnom i njenom dilemom, razgovarali su kod svojih kuća o tome, pa to nije izmaklo ni Žaku koji je već nešto malo znao o tome kako deca dolaze na ovaj svet.)

Džoja je bila veoma dirnuta ovom, tako reći, prvom građanskom, odnosno društvenom pažnjom prema nastajućoj individui u njenoj utrobi. (Ona je shvatila da je to ovoj upućeno.) Pa premda su ti, nadasve nadahnuti, stihovi našeg velikog pesnika pre mogli da posluže kao ubojito oružje protiv njenog plana o pobačaju, ona se malom umetniku zahvalila ne samo toplim rečima, nego i nežnim, tako reći, sestrijskim poljupcem, koji je ovome naterao rumenilo u obraze, a u glavu i izvesne, sasvim čudne misli...

Džoja ih je sve na juriš osvojila svojom ljupkošću. Pre svih drugih i najviše — samog svekra i svekrvu. A to je nije stalo mnogo truda: dovoljna je bila njena izjava da u životu nije sreća čoveka tako plemenitog srca kao što je Benko. Jer, to je sva njihova dalja raspitivanja učinilo, ako ne izlišnim, a ono svakako manje važnim.

Manje sreće imala je kod Laze Efrajima. On joj je onako, sasvim iskreno, počeo da priča kako je jednom, kad je tako pokojnom Nikoli Pašiću došla snaha u goste... odnosno, Pašić mu je pričao...

— Samo mi nemojte govoriti o Pašiću! — upala mu je, dosta neljubazno, u reč Džoja i prosto mu oduzela volju za dalji razgovor. Jer, ako neko ne poštuje Nikolu Pašića, toga Laza Efrajim briše iz spiska.

Međutim, musju Žakob joj je bez rezerve priznao da je *tre šarmant*, čak i *tre distenge* (ljupka i otmena). Malo mu je smetalo što nije mogao da pohvata od koje je

familije, jer on je te *Pintove* odlično poznavao (Džoja je bila od te familije), ali ostavio je da to naknadno s Klarom razradi. (Jer oni su vodili kao neki registar pravih Beograđana i nisu bez daljega svakom priznavali takvo jedno plemićko poreklo.)

Klara je iskoristila zgodan trenutak da spomene Džoji *ideologiju* i, tako reći, ugovorila specijalan sastanak u vezi s tim.

Međutim, s doktorom Hajimom bilo je povuci-potegni.

— Došla sam da mi pričate o *njihovoj* kulturi — tako je Džoja otpočela razgovor.

A doktoru se učinilo da mlada žena hoće da se pravi važna i da pokušava da ga kao provincijalca »skuva« uzimajući pozu osobenjaka-levičara. On je ćutke i ispitivački posmatra, no ona nije ustuknula u svom elanu:

— Benko mi je mnogo pričao o vama, čika-doktore, — nastavila je ona srdačno, kao da su stari poznanici.

— Izvinite, on o vama samo tako govori: »naš čika doktor«. A ono što priča o vama, to su bajke. On, na primer, tvrdi da ste vi u Nemačkoj svojim očima videli šta je to kultura i da ste, tako reći, sve rukopipatelno proverili. Zato vas on smatra jedino kompetentnim da govorite o tim stvarima. Pa je zato on vas izabrao i za arbitra i sudiju koji treba da presuđi može li danas i sme li jedna Jevrejka da rodi?

— A ta Jevrejka ste vi lično, je li tako?

— Sasvim. To sam lično ja. Ja sam inače zdrava kao dren, to da znate! Znači, kod mene postoji jedino socijalna indikacija za pobačaj. To vi kao Jevrejini morate shvatiti i uvažiti. Ja žarko volim decu, i to treba da znate. Međutim, vi sigurno uviđate kakve su naše perspektive.

— Da. Ali to ne znači da sve bremenite Jevrejke treba da abortiraju.

— Nije reč o svim bremenitim Jevrejicama nego o meni, gospodine doktore — nastavila je Džoja strogo i odlučno. — A u mom slučaju stvar stoji ovako: ja moram da sačuvam kondiciju za dane koji stoje pred nama. Ovako mlada i zdrava, ja sam — borac. A s detetom u naručju, bićemo — dve žrtve, dva sigurna kandidata smrti. Zar vi to ne pojimate?!

Lekar je posmatrao mladu ženu. Iz nje je zračila odvažnost, prkos, rešenost da se uhvati u koštac sa svim preprekama na koje bi na svom životnom putu naišla.

— Dakle, kad je reč o vašem slučaju — rekao je sada, odmeravajući svaku reč — ja smatram da je ovde reč o jednoj vrsti klasične, tipične psihoze bremenitih žena. Mi to vrlo dobro poznajemo.

— Jeste, gospodine doktore. Slažem se. Svi smo mi klasični i tipični. Suviše smo klasični i tipični!

— Kako vi to mislite? Koji su to *mi*?

— Tako? Vi neznate koji su to *mi*? Pa i to je klasično i tipično.

— Budite malo jasniji, molim. Šta hoćete time da kažete.

— Pa eto, zar nije klasično i tipično to što vi sada *prodajete amrele*? Izvinite za izraz. Jer ovi ljudi ovde uperili su oči u vas, pošto ste vi, zaboga, videli kulturu na licu mesta. . .

Izgedalo je da će doktora izdati strpljenje.

— Slušajte vi! — rekao je preteći. — Šta hoćete vi od mene?

— Abortus, čika-doktore — nasmešila se Džoja.

Njen smešak odavao je osobu, sigurnu u svoju stvar, osobu koja zna šta hoće, koja zna i ume da nametne poslušnost svojom ljupkošću.

Doktor se kolebao:

— Dobro. Razmisliću. Dođite kroz koji dan.

Bila je zima.

Zak je pošao sa Džojom da joj pokaže znamenitosti grada.

Znamenitost je krupna reč i mi nemamo mnogo toga što bi se moglo tim imenom nazvati. Imamo, na primer, reku. Ali koliko je ona znamenita može se već i po tome oceniti što je mi i ne nazivamo njenim imenom, nego prosto — *la reka*.

Međutim, preko zime ume ona da bude čak i lepa.

Onda vođa poteče obilnije, ispunjavajući korito sa obale na obalu. Pa se zamrzne debelom korom leda, po kome se klizaju deca, zaglušujući ceo grad svojom veselom

cikom. Obalom se na suncu zacakli sneg koji se rasipa preko granja i stabala vrba i trnjaka, tako divno isprepletenih pod snežnim pokrivačem, i to daje divan okvir životu na klizalištu. Zbog dece je onda i stariji zavole i opraštaju joj što preko leta tako gadno presahne. Jer oni onda moraju po najvećoj žezi da traže virove, uzvodno ili nizvodno ka periferiji grada, ili izvan grada, gazeći u ovima jedva do kolena, a tek ponegde i do pojasa — da se tamo, kako-tako, malo osveže i okupaju. Međutim, ona će i od te svoje sirotinje ostaviti pokoju baricu kraj obale, te se tamo nastanu žabe da nam o tihim večerima u horu krekeću, zaglušujući ljubavna ćeretanja i ćućorenja parova, izgubljenih u senci iskrivljenih vrba...

Žak je pozvao gošću na klizanje. Više u šali i reda radi. I ne malo se začudio što je ona to prihvatila pa je, na najveće iznenađenje i Žaka i sve ostale dece, ta sasvim neobična i nesvakidašnja gošća zbog svoje veštine postala predmet divljenja celog onog mladog sveta tamo. A oduševljenju Žakovom nema kraja. I ponosu njegovom, njegovoj radosti i sreći. E, jesu te Beograđanke! — premisslja Žak, tražeći taj epitet koji zaslužuje jedno tako savršeno stvorenje kao što je teta Džoja, uglavnom, nešto između anđela i vile, jednom reći, nešto nadzemaljsko.

Ali morali su prekinuti, jer je Žak imao i svojih obaveza:

- Teta Džoja, znate li vi šta je to *ken*?
- Teta Džoja, znate li vi šta je to *kvuca*?
- Teta Džoja, znate li vi šta je *haverim vehaverot*?

O svemu tome teta Džoja nema pojma od pojma! Kao da joj kineski govori! Niti zna da *ken* znači — sastanak, ni da *kvuca* znači — kružok, a najmanje da *haverim vehaverot* znači — drugovi i drugarice!

Hm!... Hm!... Ne zna, ne zna!... Jedna mlada, napredna Jevrejka, pa to da ne zna!...

I sada pada u deo jednom Žaku da teta-Džoju uvodi u cionizam! Da on njoj bude mentor i rukovodilac!...

Ken je u hramu. (Naravno, kad nema bogoslužjenja.) *Tija* Grasja, novi »komandant« sinagoge, gundča, ali to joj slabo pomaže. Jer oni tamo održavaju probe. Na pragu je praznik *Purim*. Razumete? A ove godine to mora da

se proslavi kao nikada dosad. Jer mi sada ovde imamo naše pionire, najmlađe cioniste, a oni pripremaju program, i te kakav! Nešto neviđeno! Program od preko dvadeset tačaka!

Stigli su. Ulaze. Teta Džoja uzalud očekuje ono uobičajeno: »Ljubim ruke«. Nju dočekuje *haver* (drug). Jeruham jednim gromkim *Šalom*, koji svi složno prihvataju. A ona, umesto da odgovori istim pozdravom, kaže im: — Zdravo, deco!... Dakle, ona ni to ne zna! (Hm!... Hm!...)

A kad je posle *haver* Jeruham (koji nije niko drugi nego onaj — Kamče, onaj mudrac sa Istoka, Valtazar, Melhior, koji li ono beše, onaj koledar, a sada, kao ozbiljan cionista mora da se nazove svojim punim imenom), elem, kad je ovaj teta-Džoji u čast izveo jednu od tačaka *purimskog programa*, ona se setila da kaže *Šalom!* Znači: sve naopako! Jer, u takvoj prilici treba reći: bravo! Ili tako šta. Dakle, ona ni to ne zna! A ovamo je iz Beograda! (Hm!... Hm!...)

Posle toga je *haver* Žak, kao protagonist glavne uloge i reditelj, probao sa ostalim *haverim vehaverot* glavnu tačku programa, komad u tri čina, od Sabetaja Džaina, »Kraljica Ester«.

To je jedan fini komad. U njemu se tačno vidi kako je to bilo kad je ista ta kraljica Ester, inače Jevrejka i žena vavilonskog kralja Ahašveroša, zajedno sa svojim stricem Mordehajom, u poslednjem času spasla jevrejski narod, protiv kojeg je kraljev doglavnik, mrski *Aman*, poveo krstaški rat i na kraju završava, kao što je i zaslužio — na vešalima.

Proba je usledila na insistiranje *havere* (drugarice) Džoje (pa kakva je ovo propaganda, molim vas?) i njeno uveravanje da joj nije dosadno. *Haver* Žak je prethodno ispričao *haveri* Džoji ceo taj događaj onako kako ga iz istorije znamo, jer ona je o svemu tome jedva nešto slušala. (Hm!... Hm!... Pa šta rade ti cionisti u Beogradu, molim vas?!)

To je bilo potrebno i zbog toga što je *Amana* igrao kao gost naš poznanik Caka pekar, onaj isti iz *koledara*. Za tu ulogu su naši morali da angažuju jednog umetnika među hrišćanima, jer su svi *haverim* vatreni cionisti, pa

niko neće da izigrava prokletog *Amana*. Ali tu je opet bilo nezgodno to što je Caka bio celog dana zaposlen u pekari, te je Žak na probama morao pored svoje da igra i Cakinu ulogu.

Nije manje nezgodno bilo ni to što je Urijel, koji je igrao Ahašveroša, imao tu manu da guta reči kad se naljuti. A taj Ahašveroš ništa drugo nije ni radio nego se samo ljutio! (I to mi je neki kralj!). I tako je Urijel bio u stanju da proguta pola drame od same ljutine. (Uopšte, ja tom Urijelu nikad ne bih dao za kralja!).

Međutim, proba je ovog puta sjajno uspela i ushićena Džoja je u onom oduševljenju poljubila Žaka! (Hm!... Hm!...)

Poljubac je, u stvari, bio namenjen celom kolektivu. Džoja je tako nešto i kazala. Ali... hm, hm!... Zašto je onda Žak morao toliko da pocrveni i da se zbunjuje? Pa baš ako mu je teta Džoja pri tom kazala da je mio i sladak, to je bilo samo onako, idealno zamišljeno! A on svašta uobrazio!... Ko bi se tome nadao od jednog tako ozbiljnog cioniste? Pa znate li vi da se on dopisuje sa samim Davidom Albalom²³⁾ iz Beograda?! Od njega je on i dobio sav materijal potreban za ovu priredbu, a po njegovom uputstvu je bila osnovana i sama *kvuca*.

Tu se može još nešto primetiti. Onako, principijelno. Zašto Džoja nije poljubila kraljicu Ester, koja je bila ljupka kao majska zora? Mislím: *haveru* Leu, sestru Žakovu. Molim, mi ništa ne kažemo, mi samo primećujemo. Takva primedba je pala, ako hoćete da znate, i to od strane samog kralja Ahašveroša, odnosno *hahamovog* Urijela. I prava je sreća što je poljubac pao na kraju komada, kad je igra već bila završena, jer kakav nam je Urijel, mogao je u onoj ljutini da proguta sva tri čina drame, ili čak i da abdicira!

Uostalom, Džoja je, sudéći po izvesnim njenim primedbama u toku probe, pokazala da ima smisla za režiju, te je, na opšti zahtev, obećala da će i dalje dolaziti na probe. Tako se moglo nadati da će ona tu svoju bogatu

²³⁾ Dr David Albala, jedan od cionističkih vođa predratne Jugoslavije

rekvizitu — poljupce — malo celishodnije trošiti i njome pravičnije raspolagati.

U tom smislu, a valjda i radi pravednije raspodele rečenog rekvizita, *haver* Žak je predložio *haveru* Džoju za počasnu članicu *kvuce*, što je aklamacijom prihvaćeno. I onda su se svi izljubili, ali onako, u cionističkom smislu. Jer... izvinite, ali *kvuca* »Teodor Hercl« nije neki klub za ljubakanje. A to se najbolje moglo videti i iz Džojinog govora koji je ona posle održala.

Tom prilikom su *haverim vehaverot* mogli da čuju koju reč i o situaciji. (Naravno, najpre im je Džoja objasnila šta je to situacija, a šta politička situacija.)

— A što se tiče Hitlera, neka on samo ne uobrazio suviše! Jer, evo, na primer, ova vaša *kvuca*! Pa koliko ima takvih po celom svetu? A ni ova ovde nije neki mačji kašalj! A najbolji primer je isti taj zlikovac *Aman* iz ovog vašeg komada koji znate već kako se proveo!

Žak nije mogao da se ne pohvali majci da ga je teta Džoja opet poljubila. (Hoću da kažem, to je bio veoma lepo vaspitan mladić koga je mama naučila da joj uvek sve priča.)

— Pa to se kod nas, u Beogradu, tako radi, sine — objasnila je Klara sinu taj postupak.

Znači, to nema nikakvog dubljeg značaja. U redu, molim. (Međutim, dok je to kazivala, Klari se učinilo da Žak možda i nije više dete; a i on sam je došao do saznanja da se majci ne mora baš sve poveravati.)

Ne mora, ne mora. Njemu je sad čak i dr o što mu je majka tako odgovorila. Jer njemu je već bilo na jeziku da joj poveri još neke stvari koje je primetio Ali pošto to nema nikakvog značaja, onda, molim lepo, možemo mi to i da prećutimo. Samo ovo moramo ipak reći: ako je sve to baš tako prosto i prirodno, da li bi Džoja morala dva puta da poljubi Žaka, pa da su u tom Beogradu ne znam kakvi običaji!...

Ali o tome ni reči više! Mama može koliko god hoće da nas skrozira onim svojim pogledom! Uostalom, već posle nekoliko trenutaka naišla je i sama Džoja, i tako više nije bilo vremena da se o tome priča.

No, sada je sama Džoja nastavila priču. Kao da je samo radi toga i došla da se pohvali kako se fino provela! A Klara umesto da pita Džoj: šta to znači što si ti moga sina dva puta poljubila, ona okreće na nešto sasvim deseto:

— Pa gde smo mi, skitnice? Zar ti ne znaš da ja gorim od nestrpljenja da pričamo malo o ideologiji? ... Kad sam ja bila u Beogradu, to se znalo: ideologija za ručak, ideologija za večeru. Mislim. . .

Zatrčala se, da svojim elanom ponese i Džoj. Ali, onda je naglo zakočila. Osetila je da se prebacila i da je pogrešila što nije počela malo konspirativnije.

Džojin pogled ju je rastreznio.

— Tetka Klara — opomenula ju je. — Ja vas prosto ne razumem. . . Zna li vi da se danas za ideologiju ide na robiju?

— Ta, nije moguće! — zgranula se Klara. — Na robiju, kažeš?! . . . E, dete, dete! . . .

Dobro, promenićemo temu. Promašila je, pa šta se može! Da ju je bar upitala je li i ona bila na robiji! Ali i bez toga se oseća da je bila. . . Kako je to sasvim drugačije od onoga kako ju je Benko opisao! Klari je neizmerno žao tog mladog stvorenja. Je li moguće da je ona i tako što preturila preko glave?! . . . Klara traži reč milošte da joj pokaže koliko joj je draga i koliko joj je bliska. I odjednom joj, ne znajući zbog čega, Žakovo kazivanje o Džoji postaje važno i interesantno.

A Žak koristi ovo ćutanje da se umeša u razgovor:

— Pa i mi imamo *kvucu* za ručak, *kvucu* za večeru, zar ne, mama? — I dodaje obešenjački: — A pošto sada imamo i počasnu *haveru*, mi ćemo sada imati *kvucu* i za doručak. Zar ne, *havera* Džoja?

Okrenuo se Džoji i stao je tik pored nje, njenu ruku je obavio sebi oko vrata, stavio je na rame i tako se sasvim stavio pod njeno okrilje.

Ali evo sada i Lee:

— *Šalom!* — kliče radosno gošća i već je tik uz nju, kao Žak, ali s druge strane.

— Sada si kao neka princeza, okružena paževima — smeši se Klara. — Znači, dok si kod nas, ne sme ti faliti ni dlaka s glave!

— Izvinite, tetka Klara, nisu oni moji paževi nego nešto mnogo lepše. — Pa, milujući ih oboje očima, sasvim konspirativno nastavlja: — Znamo mi šta smo, zar ne?

Deca su u znak saglasnosti radosno zažmurila, a Džoja ih je nato zamolila da je ostave nasamo s Klarom.

Klara oseća da sada ipak nastaju »njenih pet minuta«, sva je blažena i sva se u uho pretvorila.

— Benko mi je rekao da vama mogu sve poveriti — počela je Džoja.

I poverila joj je svoj razgovor s doktorom.

To se, svakako, nije sasvim podudaralo sa instrukcijama koje je Klara dobila od Benka.

— Zar to mora da bude? — upitala je Džoj.

Džoja se setila Klarine slabe strane:

— To zahteva naša ideologija! — izjavila je.

Opet su se našle tamo gde su počele. Ali Klara je sada bila veštija. I tako je saznala da je Džoja bila *tamo* godinu i po dana, i to samo zato što su kod nje našli *materijal* koji je jedan drug ostavio kod nje i to bez njenog znanja i saglasnosti.

— Eto, vidiš! Znači: *materijal* pronašli! . . . Pa dabome! — uzdiše Klara sa izvesnom resignacijom, kao da su kod nje bar desetak puta pronalazili, ili bar tražili *materijal*. — Eto, zašto sam ja uvek bila protiv *materijala!*

— Ali bez *materijala* se ne može raditi, tetka Klara! Treba i na to misliti!

— Pa jest. . . ne kažem — popravljaju se sad Klara, ali smotreno. — Dete moje, moraš biti vidra! — savetuje još, jer joj je baš stalo da ubedi Džoj da su na istoj *liniji*.

Ali ako su na istoj *liniji*, onda Klara mora da se saglasi i sa Džojinim planom za pobačaj. Jer jedno povlači drugo. Istina, Benko ju je molio da osujeti taj plan, ali on ne zna za *liniju*, i takve stvari. Zato ona uzima na sebe da slomi doktorov otpor. Sada ona saznaje od Džoje da je doktor *malograđanska* dušica (a pravi Beograđanin, zamislite samo!). Pa kako, na žalost, ni s Benkovima stvar ne stoji mnogo bolje (ali oni su bar palančani, stari i

patrijarhalni, pa nije ni čudo!), one odlučuju da ovima o svemu tome ništa ne govore.

Dakle, Klara uzima celu stvar u svoje ruke. I to vrlo ozbiljno, jer oseća kao da sada i sama polaže neki ispit za *velegrađanku*.

Klara je taj ispit položila. Ali ne i — doktor. Džoja je došla do zaključka da je on »ogrezao u malograđanštini, koju je samo hteo da uvije u oblandu neke nakaradne etike«, i opsovala mu je mater. Prosto-naprosto. (Izvinite, tetka Klara, ali s takvim ljudima moraš biti prost! Ali tako je to kad jedan čovek nema ideologiju!).

Međutim, Klara je bila zadovoljna što je to tako ispalo. Uprkos ideologiji! Jer, najzad, valjalo je malo misliti i na jadnog Benka. Osim toga, tu je bio i Donin poziv da idu u Istanbul. Dakle, na tu stvar je valjalo gledati i s tog aspekta. Poziv, doduše, nije obuhvatao i Džoju, za koju Dona još nije ni znala. Ali to nije bilo bitno. Bitno je što se, u vezi s tim, pobačaj nije više tako imperativno nametao, i ne više kao jedini izlaz iz situacije.

Ali o tome je sad valjalo razgovarati i s Benkom. I tako je Džoja odlučila da se vrati u Beograd. Na veliku žalost ne samo Jeruhamovih nego i svih opštinaru, a najviše pionira iz *kvuce*.

Onda se i Jeruham rešio da otputuje sa Džojom u Beograd.

Džoja je otputovala.

Svi su je na stanici ispratili. *Kvuca* »Teodor Hercl« korporativno je izašla. Kao da je nekog generala ispraćala.

Kad su se vratili sa stanice, Klara je pozvala Palombu na ručak. Da susetki ne padne suviše teško taj iznenađan rastanak i usamljenost.

Seli su da ručaju, a Žaka odjednom obuze neko čudno raspoloženje. Nešto ga teknu u srce, osvoji ga neka neizreciva žalost. Nije mogao drukčije: pustio je srcu na volju. Ne znajući šta to znači, nije ni pokušao da se savlada. I uzdah je sustizao uzdah. Svaki dublji, svaki glasniji.

Nije se ni dotakao jela, niti je jelo video, niti je ma šta drugo video. Samo je unezvereno gledao preda se. A onda se trgao.

— Uuuuh-uuuuuuuh! — čuo je odjednom kako svi za stolom u horu uzdišu. I ko zna već po koji put!

Žak se prenu iz svojih sanjarija. Kao ono kad se onesveštenom ponovo vraća svest, pa još ne shvata dobro ni gde je, ni šta je, ni šta se oko njega zbiva! A svi oko njega u horu uzdišu:

— Uuuuh-uuuuuh!

Onda su svi prsnuli u smeh. I otac i mati. I *tija*. Palomba. I sestre i brat.

Žak šeta pogledom od jednog do drugog, gleda zablenuto i zaprepašćeno, i kako koga pogleda, taj se zaceni od smeha.

— Šta vam je? — zausti da pita. Ali odmah mu bi sve jasno, te skoči kao oparen i pobeže u drugu sobu da se sav preda svom bezgraničnom bolu.

Bili su to prvi ljubavni jadi *havera* Žaka. A baš nije bio ništa kriv. Nego tako. Neko je gošći morao da pokazuje znamenitosti grada. I eto...

Žak proliva svoje prve, gorke, pregorke ljubavne suze. Nikad on nije više video Džoju, niti joj je ikada ispovedio svoju ljubav. A kako bi i mogao, kad nije ni znao da je to — ljubav!...

POSLEDNJI PURIM

Naš Bog i *Patron del Mundo*, koji nam je podario titulu *izabranog naroda*, stalno je, u razdoblju vekova, nalazio i aranžirao prilike da nas dovede do ivice propasti pa da nas potom spasava.

Biće da je to i s tim u vezi što kod nas valja stalno osvežavati »čulo« zahvalnosti, koje — kao što znamo — vremenom slabi, pa čak i sasvim zakrhlja. Međutim, kad ta procedura prođe — mislim: posle jednog takvog spasavanja — Gospod je opet za nekoliko vekova siguran u nas.

Ali i mi smo sigurni u Njega. Jer možete misliti kako je to kad nekoga sâm bog štiti i čuva. Otuda nije čudo što to i drugi narodi priželjkuju. Eto, uzmimo Srbe, na primer. Oni su otišli tako daleko da su čak na svom novcu impregnirali lozinku »Bog čuva Srbiju«. Kakva pretenziona! Pa iako su to, u stvari, radili s krajnjim ciljem da ojačaju kurs dinara, to nije *fer* s njihove strane. Jer, njima bog nije nikada, ni pisмено ni usmeno, dao neka obećanja u tom smislu, kao, na primer, nama!...

Dakle, izabrani narod smo mi i ostajemo mi. O tome svedoči, uostalom, i ta činjenica što su jedina tri jevrejska zimska praznika (upravo, dva preko zime, a treći u rano proleće) posvećena uspomeni na takve propasti i finalna spasavanja. To su *Hanuka*, *Purim* i, ranije pomenuti, *Pesah*.

... Pred *Purim haham* okupi decu, sve nas koji idemo u *mildar* — jevrejsku školu — da nas pouči kako je to bilo i »kako mu postojava« s tim praznikom.

Haham nalazi da deca treba da budu posvećena u bit i smisao tog praznika. Jer baš nama, deci, pripada važna uloga u velikom slavlju kojim se taj praznik obeležava.

Radi toga, on nam svake godine pred praznik ispriča povest o događaju zbog kojeg se on proslavlja. Ali da to ne bi izgledalo kao neka bajka za decu, on se rado služi jednim specijalnim rečnikom, koji na neki način približava taj događaj današnjem vremenu i sve zazvuči još verodostojnije.

»... Na *Purim* je Njeno Veličanstvo, Kraljica Ester, žena — jedna od žena (jer onda to nije bilo kao danas, nego su kraljevi imali više žena) — dakle, ista ta Ester, žena Njegovog Veličanstva, persijskog kralja Kserksa (ali pošto nam je bio zet, mi smo ga iz milošte nazvali *Ahašveroš*) — u poslednjem času uspela je da osujeti plan o istrebljenju svih Jevreja koji su onda živeli u tom velikom i silnom carstvu (možete misliti, kad je u njemu bilo ni manje ni više nego 127 kraljevina i provincija!).

A taj je plan skovao doglavnik Kraljev, prokleti *Aman*. (Pazite, deco: kad u sinagogi, za vreme bogoslužjenja, čujete da se pominje njegovo ime, vi treba da udarate pesnicama o klupe i da lupate nogama o pod!). Međutim, ista ta Kraljica Ester je nešto i pogrešila. Pogrešila je u tome što nije odmah kazala Kralju da je Jevrejka. To jest, kad je bio izbor, odnosno konkurs za najveću lepoticu u njegovom carstvu. Kao, na primer, kad se u naše vreme bira »mis ceo svet«. (Ko zna šta je to »mis ceo svet?« — Dobro, dobro, Murdi, ti ćeš to posle kazati onima koji ne znaju.). Jer Kralj je bio oterao svoju prvu ženu. Zašto ju je oterao? — Zato što je bila neposlušna. Eto, zato ju je oterao. Jer, iako je Kraljica, žena mora da bude mužu poslušna.

Dobro... A i ovo sam zaboravio da vam kažem: Kraljica ne bi ono pogrešila nego ju je tako naučio njen stric i poočim, *Mordehaj*. . . I sad šta biva? — Evo šta biva: kad je taj stric dočuo da je *Aman* već pridobio Kralja (čekaj, Murdi, zaboga, lupati treba u hramu, za vreme službe, a ne sada. Razumeš?) i da je Ukaz o istrebljenju Jevreja već potpisan, on poručuje Kraljici da što pre govori s Kraljem.

Ali sada da vidite šta je muka: Kraljica nije mogla tako, bez daljega, da izađe pred Kralja. Takav je bio kućni red kod njih. Premda su bili venčani. Morala je da čeka da je Kralj pozove. A to se događalo otprilike jednom mesečno. (Murdi, nemoj da se smeješ!). A ako nekó dođe nepozvan pred Kralja, ode mu glava, pa da mu je zvezda na čelu!

Sad Kraljica javlja stricu: takva i takva stvar. A ovaj njoj javlja: gledaj, kaže, na svaki način, jer posle može da bude dockan. Onda Kraljica vidi da tu nema šale i javlja: pokupi, kaže, sve Jevreje što ih ima u gradu, i postite, tri dana i tri noći nemojte ništa jesti i piti, a tako isto ću i ja, veli, sa svojim dvorkinjama i guvernantama, a onda ću pokušati, pa ako mi je, veli, pisano da poginem, neka poginem!

Ali sada da vidite šta je muka: Kraljica nije je Kralj, čim ju je ugledao, pružio zlatnu palicu prema njoj i pozvao je k sebi. »Šta ima novo, Vaše Veličanstvo«, tako joj kaže i, kaže, »ako je i za polovinu Carstva, daće ti se«. I, uopšte, bio je veoma zlatan. A Kraljica onda pozove Kralja na ručak. I to sa *Amanom*, kaže.

Tako je i bilo. Dođe Kralj sa *Amanom*. I opet onako: »Ako Vaše Veličanstvo želi i polovinu Carstva, daće ti se«.

A Kraljica njemu: »Izvol'te, kaže, sutra i na večeru. I to«, kaže, molim, kaže, »i *Aman* da dođe.

Onda ću ja vama kazati svoje želje, Vaše Veličanstvo«.

Sutradan — večera. A kad se Kralj ponapio vina, on, galantan kako ga je bog dao, opet nudi Kraljici polovinu carstva!

A Kraljica Kralju: »Ako sam našla milost pred Tobom, Vaše Veličanstvo, onda neka mi se pokloni život na moju želju, a narodu mome na moju molbu. Jer mi smo, veli, prodani, ja i moj narod, da nas pobiju i istrebe. Odnosno«, kaže, »pošto sam i ja Jevrejka«.

»Ama, je l' istina, kaže Kralj, a ja to nisam znao! Pa ko je taj«, kaže »koji se usudio tako što?« — »Evo, evo, molim: uz skute ti sedi« — kaže Kraljica. »To je ovaj gospodin ovde, baš ovaj *Aman!*« (Murdi, izađi napolje! Izađi napolje, kad ti kažem!)

A zaboravio sam da vam kažem da je isti taj Kraljičin poočim i stric još otada, odmah posle svadbe, imao običaj da šeta pored Kraljevog dvora; šeta tako, pa ako se Kraljica ukaže na prozoru, on joj, onako, maše rukom. A jednoga dana on čuje kako se stražari dogovaraju da ubiju Kralja. »Zar moga zeta?« — pomisli *Mordehaj* i brže bolje javi policiji kakva se zavera sprema. I tako se sve na vreme otkrilo i Kralj se spasao.

Kraljica sada spomenu Kralju i taj slučaj. »Zna li«, kaže, »Vaše Veličanstvo da je moj stric bio taj koji je otkrio onu zaveru?«

»Šta si kazala?!«, zaprepastilo se Nj. V. »Pa ja to nisam znao«, kaže. I pita: »A kakvu je nagradu dobio moj spasilac? Je l' bio kraljevski nagrađen?«

»Bože sačuvaj!« — kaže Kraljica. »Kakva nagrada, kakvi bakrač! Krastavac je dobio! A sad evo kakvu je nagradu spremio ovaj dotični!«

Posle je sve išlo kao po loju: ode *Aman* na vešala, a s njim i njegovih deset sinova, jer ni oni nisu bili ništa bolji. A *Mordehaja* je Kralj

postavio za glavnog ministra. Ali ne zato što je bio Kraljičin stric, nego što je bio zaslužan...

A uveče je u hramu »premijera« čita se povest o Kraljici Ester — *Megila*.

Megila je ispisana na pergamentu, s likovnim ukrasima oko slova i između pojedinih poglavlja, umotanom oko umetnički oblikovane držalje.

Dok *haham* čita pristupnu molitvu, moj otac odvija *Megilu* i pruža mi odvijen kraj, koji ja sa strahopoštovanjem prihvatam, dok mu s voštanicom, koju držim u drugoj ruci, osvetljavam tekst.

Čudno mi izgledaju svi ti ljudi u poluosvetljenom hramu, nagnuti nad tim neobičnim poveljama. Njihova lica, ozarena plamičkom voštanih svećica, kao da nisu od ovoga sveta. Kao da u svakom od njih gledam jednoga od tih velikih mučenika koji su došli da nam svaki svoja lična stradanja pripoveda. A za to vreme sa oltara odjekuje glas staroga *hahama*, pa kao da to on izriče presudu koja mu je ravno s Najvišeg mesta dostavljena.

A mi, deca, s najvećom pažnjom slušamo. Slušamo i čekamo svoj *šlagvort* — ime našeg din-dušmana. Potpuno smo svesni svoje važne uloge u toj tako sumornoj, ali za nas i te kako veseloj (čak pomalo i šaljivoj) ceremoniji. I takmičimo se ko će bolje i bučnije dati izraza svom gnevu i ogorčenju. Taj *Aman* se u našoj sinagogi neće dobro provesti!

Aron i Suva su se u tu svrhu naoružali čekićima, drvenim čekićima, iz radnje Bukusa klonfera, uvereni da će njihova akcija tako biti još efikasnija.

Pa često smo zalupali i bez *šlagvorta*. Jer *a la guerre comme a la guerre*⁴²⁾... Hoću da kažem da tu ne možeš svaki metak kontrolisati. Najzad, nama je cela *Megila* zvučala kao jedno beskrajno aman-aman-aman-aman, pa kako onda da ne pogrešiš? I, naposljetku, to je uvek bilo njemu namenjeno... Osim toga, mi smo uvek, na dati znak, prekidali paljbu. Dakle, stvar nije bila baš tako prepu-

⁴²⁾ U ratu kao u ratu.

štena stihiji, nego je, u neku ruku, ipak bila jedna organizovana akcija.

I to dobro organizovana. Lica naših starih zračila su trijumfom. To je bila najperfektnija solidarnost generacija. I svi smo zajedno likovali:

— Ha-ha! Tako mi peglamo! Vidite li vi kako naš Murdi razmahuje čekićem?... Vidite li vi taj čekić!... E pa, hajde, neka udari ko sme!...

Tako je bilo pre 50 godina, i pre 150 godina, i pre 1500 godina, i pre više hiljada godina!... Ljudi su se okupljali s decom da i sami postanu deca. I veselili su se kad su — ovde taj Murdi, a tamo negde neki Isak ili Aron — tako mlatarali čekićem u prazno, i verovali da je to ta odbrana!

Uostalom, imali smo mi još jedno silovito oružje. Ono kojim smo se branili od zlih duhova i njima podobnih sila. To — kad zasednemo da pripovedamo bajke. Onda je to obavezna formula za vraćanje u stvarnost i svakidašnjicu: »*Ejos aji, nos otros aki!*« Biva: neka oni ostanu tamo, a mi ostajemo ovde. Jer, mi smo jedan, a oni su tamo — neki drugi svet.

I zli duhovi, bogami, poslušaju. Pa da su ne znam kako duhovi i ne znam koliko zli.

Znači da nismo bili baš bez ikakve odbrane!

Međutim, nastala su čudna, luda vremena... Pa kao da će Zloduh odneti krajnju pobedu... Jer ne ostaju oni više tamo, već su tu oko nas, pa nam dušu zaokupe, pritiskuju nas i proganjaju da se disati ne može. I ne da ti se da ih se otarasiš! Čak ni o jednom takvom danu, o jednom prazniku, koji je do te mere određen za radost i veselje, kao što je to *Purim!*...

Te godine se na Dunavu, kod Kladova, na jednom šlepu zatekao, stisnut i zgnječen, jedan zbeg Jevreja iz Austrije. Sve telo uz telo u tom legalu, da se ne možeš okrenuti a da se ne očešeš o svog suseda sleva i suseda zdesna. Kad ojuži, oni izmille na obalu. I nikako ne pojmaš otkuda ih je sada toliko! A stražari gledaju u stranu i čine se da ih ne vide. Jer oni su za to tu da to ne dozvole...

To su begunci iz Austrije, koji su pošli Dunavom da se preko Crnog mora, kroz Bosfor, pa Mramornim morem, kroz Dardanele, pa Belim morem, pa Sredozemnim morem dobace do Palestine.

Ali ne propustiše ih Rumuni, te se vratiše. Pa sada ljudi niti su mogli da se vrate svojim kućama, niti su imali dozvolu da se iskrcaju na tle Jugoslavije.

Onda ih brod ostavi na tom šlepu, usidrenom kod Kladova, da tamo čekaju dalju sudbinu, jer brodovi nisu građeni za čekanje nego za plovidbu.

Među tim brodolomcima bez brodoloma nalazi se David Gros.

David Gros potrči za svakim strancem koga ugleda. Jer on u svakom takvom vidi pismonošu:

— Ima li pismo za Davida Grosa? Ja sam David Gros. Zar nema? Jeste li sigurni da nema? Molim pogledajte još jednom. Za Davida Grosa...

Nema mu 15 godina. On je sâm, bez oca i majke, i bez ikoga svoga. Izgubio ih je kad su bežali. U noći. U mraku. U gužvi. U vrisku i opštem zapomaganju. U dimu i zgaristu. Ali on zna da oni mogu, da oni *moraju* svakog časa da stignu. Oni ili njihova pisma. Jer oni se sigurno raspituju za njega. Jasno, oni se stalno raspituju za njega. Traže ga, kako ne bi? Pa njegova mama samo njega ima. To je jasno. Kako moja mama ne bi mene tražila? Kako? Zar niste čuli za nju? Niste je videli? Kako to da niste? Videli ste je: to je ona sa smeđom kosom i plavim očima. Mirjam, da, tako se ona zove. Gospođa Mirjam Gros. Mirjam Gros. Ta gospođa Mirjam Gros, to je moja majka, znate. Ima crnu haljinu. Možda je i plakala. Jeste li videli jednu ženu koja je plakala? To je sigurno moja mama. Jer, ona često plače. U poslednje vreme stalno je plakala. To je gospođa Mirjam Gros, dabome. Pa zašto je niste pitali?

— Zašto niste pitali? — upitao je dečak, ko zna po koji put, i toga dana kad je stigao taj Odbor za pomoć, naš, jevrejski odbor za pomoć, i rasplakao se, gorko i očajno se rasplakao, jer ga je onaj iz Odbora grubo pogledao:

— E, baš si dosadan! — rekao mu je još. A posle je, da li zato što se zastideo svoje grubosti i svojih reči, objasnio ostalima (bilo je i gostiju koji su došli sa članovima Odbora): — Taj se ustremi na tebe kao konjska muva! A ako se kroz jedan sat pojaviš, opet će dotrčati da te pita. Prosto celog dana ništa drugo ne radi niti o čemu drugom govori.

I, tako, opravdao se čovek. I ne samo opravdao, već je i dokazao da je taj dečak smešan i dosadan...

Stavrnio je bio smešan taj dečak. Jer on je samo nemački govorio i niko ga nije razumevao. Pa kad tako naiđe neko izvana — a on je želeo samo s takvima da razgovara koji nisu s njim na šlepu, jer jedino bi oni bili u mogućnosti da vide njegovu mamu — on navali na njega, govori, pita, a jedan drugoga ne razumeju! A sada, kad je najzad došao neko ko razume nemački, on dobija grdnju od njega! A on čeka na tu priliku od nedelje do nedelje. I, tako, može se reći da je stvar malo i žalosna.

U stvari, to je bio kao neki *vikend*. Mislim, za goste koje su neki članovi Odbora povelili. I to *vikend* pred *Purim*! Zamislite samo! Bio je vrlo lep sunčani dan. (Budu tako u Beogradu pred kraj zime ti divni dani, kao da je maj.) Zato su ovi i povelili goste. Onako, radi društva. Jer interesantno je to videti. Tu je Dunav, pa Kladovo, Đerdap, a preko svega još i taj zbeg izbeglica na šlepu. Sve u svemu, kao neka izložba. Izložba atmosfere i mentaliteta savremene Evrope. Sa autentičnim uzorcima. Čovek dobija izvestan uvid i konkretniju sliku o onim zbivanjima. Naravno, malo ulepšanu. Jer to je ipak samo — izložba.

Sjajno su se tog dana proveli naši izletnici. Izlet se zaista isplatio. Kakav su divan ručak imali na šlepu! A zbeg je imao i svoj orkestar i hor!... Jevrejska posla, zbeg i — orkestar s horom!... A onda su ti pevači stali kod stepeništa, kojim se silazi u utrobu broda, i pevali bečke valcere:

»Wien, o Du allein...«

Dva sata je trajao taj ručak i zabava. Ali ne samo gosti, zabavljali su se, bogami, i ti ljudi tamo. Mislim, zbeg.

I žene. I deca. Muzikalan je to svet, i voli pesmu i muziku. A gosti se razbaškarili, pa i oni njima zapevali:

Kol'ko ima, dušo,
Kol'ko ima, rano,
Kol'ko ima, srce moje,
odavde do mora? . . .

Fina pesma. Dušu dalo za izbeglice. Još da su mogli razumeti sadržinu! Ali i melodija je dovoljna. Iz nje se lako oseti koliko ti gosti saosećaju sa njima. A i vino je učinilo svoje. (Gosti su sami doneli »municiju«: vino i ostalo.) Pa onaj vazduh s Karpata! Uopšte, sve je bilo perfektno. Kao uvek u životu: kad nešto uspe, onda — uspe u svakom pogledu.

Kad su gosti pošli, mogao si lepo videti koliko su se oni ljudi tamo osetili počašćeni što su baš njihov zbeg izabrali za veselje i provod. Pa su pozvali goste da im što pre opet dođu. Jer i za njih je to neka, i ne mala, naročito ne obična, razonoda. Prosto kao neki praznik. . .

Jeruham je došao u Beograd sa snahom, sa Džojom. Toliko ju je zavoleo, a i sina se zaželeo, pa pošao. Makar samo na ono malo dana pred *Purim*. A valjalo je dogovoriti se i o Doninom pozivu. Istina, Dona je pisala da će im poslati novac za putne troškove, ali ona nije znala da ih je sada četvoro. Međutim, nije sve u tome. Ima tu milion komplikacija, toliko toga valja predvideti i urediti

A radost od ponovnog viđenja je tolika da ta teška pitanja nekako i ne dolaze na red. Ili se tek tu i tamo nešto kaže, ali u suštinu pitanja se ne ulazi i jednako se odgađa s definitivnom odlukom.

I tu ti se sad Jeruham nameri na nekog zemljaka, koji je radio u onom Odboru, i ovaj ga nagovori da poče s njim na onaj *vikend* u Kladovo!

Ih, samo to da nije učinio naš Jeruham! Pa bar da nije sa onim društvom! Jer zbog toga prohuja sva radost od viđenja s Benkom i što se osvedočio da mu je dobro, i da je s dobrim ljudima.

Vratio se, sav smrvljen utiscima. I najviše ga je grizla duša što nije uzeo u zaštitu malog Davida Grosa. Sve drugo je nekako smetnuo s uma. Kao da je to u ostavu neku gurnuo da tamo čeka na red. Iako je ono drugo daleko groznije: svi oni ljudi sa životnim prostorom prepariranih sardina, svi ti bez krivice krivi i na smrt osuđeni. A preko svega toga, lišeni svakog ljudskog dostojanstva, te im je samo to ljudsko obličje ostalo. . .

Ali Jeruhama je nekako najviše zbolela ona oporost prema dečaku Grosu. Zgrozio se i one gozbe na šlepu, na oči onim nesrećnicima! . . . Sodoma i Gomora! On sada zna da je sve izgubljeno i da će već sutra biti smak sveta.

Sad je na svaki način moralo da se reši pitanje njihovog puta u Istanbul. Ispričao je sinu i snaji šta je video. Ali sada je Džoja odmah pomenula svoju majku. Dakle, bilo bi ih petoro. *Petoro!* . . . A jedno od njih i sakato! To paralizuje svaku inicijativu. Ma koliko *tija* Streja govorila da se ne obaziru na nju i neka nju prepuste njenoj sudbini. . . Uostalom, ona ne veruje da je to baš tako strašno. I onda, to nije nikakav dokaz da i nas ovde to isto čeka. Taj strah od fantoma je, u osnovi, ipak smešan. . .

Ostavili su da još malo razmisle. I da se Jeruham dogovori i s Palombom. I Benko da se dogovori s nekim svojim prijateljima. I Džoja sa svojim. I da pišu Doni, naravno, da ih je petoro. A možda, dok još malo vremena prođe, čak i — šestoro. . .

Vratio se Jeruham kući, utučen i smožden. A neće i ne sme nikome da govori šta je video. Da ljude ne plaši. Pa ni Palombi ne govori.

— Tebi nešto grize dušu? — ispituje ga ona.

A on sve na umor baca. I dogovara se s njom šta da odgovore Doni. Hoće li putovati? Neće li? Naravno, sve zavisi i od Benka. . . I od Džoje. . . i od Džojine majke. . . I od koga ono još? . . .

A večeras već počinje *purimska* svečanost.

Kad se čitala *Megila*, Jeruham nije lupao nogama o pod, ni pesnicama o klupu. I nije se nimalo veselio prazniku.

Premda je naša Kraljica Ester to izričito naredila. . .

LAZA EFRAJIM POSTAJE LEGENDARAN

Jeruham je morao nekome da ispriča šta mu grize dušu.

Otišao je Lazi Efrajimu, u njegovu »kasinu«. Ali i Laza je imao svoju senzaciju: bio je kod našeg doktora Hajima nadi pregleda, i tako je preduhitrio Jeruhama.

Zapričao se Laza, pa kao da je reč o nekom njegovom nestašluku, koji je, eto, i on jednom sebi dozvolio. Ali videći da Jeruham slabo reaguje i kao ne shvata, zastideo se i skratio priču:

— Uglavnom, nije ništa važno. Razumete? »Sve je u redu« — tako je doktor kazao... Pa sad... ako je sve u redu, onda tu nema šta dalje da se govori.

A kad mu je Jeruham na to ispričao šta je video u Kladovu, prosto je zanemio. I složio se s njim da je ipak pametnije da se te uzbudljive vesti dalje ne šire.

I nato ti on te noći — umire!... Nenadno, tiho i nekako tajanstveno. I sada se odjednom ispreda legenda o njemu:

... Uvek se plašio da ne bude nekome na smetnji i da nikoga ne uznemirava. I tako, nije nam dao ni vremena, ni prilike da mu pokažemo koliko ga poštujemo i volimo. Pa kako je bio oličenije poštenja, dobrote, pomirljivosti i skromnosti. Po tim osobinama kao da je bio predodređen da bude od onih ljudi čija se prava vrednost oseti tek kad ih izgubimo...

... I kako je punih četrdeset godina, uoči svake subote, donosio cveće svojoj ženi...

Mene je to cveće silno kopkalo.

Jer, Laza Efrajim je celog života vodio politiku. I računao je: sabirao, oduzima, množio i delio, da nekako sastavi kraj s krajem... A sada odjednom to cveće!

Kakve li je mane imalo da prikriva i zabašuri to cveće? Ili je, možda, to bio njegov način da iskaže sve svoje, usled govorne mane, nedorečene misli i neizražena osećanja, prepuštajući cveću da svojim jezikom to dočara?

— I tako, on vam je svake subote donosio cveće, je l' tako bilo, *tija Buena*? — pitao sam njegovu udovicu.

Ja vidim tu svečanost uoči subote.

Vidim staru Buenu kako se posle napornog rada i spremanja — ta, imate li vi pojma šta je kod naših starih značilo to spremanje uoči subote! — i sama udesila i doterala, sede vlasi začesljala, upravo, ne začesljala nego je, brate, »kolmajzlom« i papijotama izfrizirala pravu, pravcatu frizuru, pa sada sedi kraj štednjaka, skrستila ruke i čeznutljivo misli — na svoje cveće.

— Da li ni ovog puta neće zaboraviti?

Jer mogao bi i zaboraviti. To bi bilo sasvim moguće i razumljivo. Na kraju krajeva, kod današnje skupoće... A onda mu ona to i kaže.

— Zašto to, *kerido*? Pa mi smo već stari...

— Za cveće, *kerida*, za cveće čovek nikad nije star.

— Pa jest, pravo imaš, *kerido*, za cveće čovek nikad nije star.

I ljubi ga u ruku.

I on nju tako.

— Ti ostaješ moj verni kavalir — smeši se ona. —

A kad sam ja bila mala, znaš, moja baka je subotom dedi celivala ruku, a on je nju milovao po obrazu i blagosiljao je.

— Ali ja, razumete... Ja tebi ljubim ruku, razumete, ja tebi ljubim ruku zato što si mi ostala živa.

— O, Lazo, Lazo!...

Svi blagoslovi ovoga sveta su u toj reči. I sva nežnost, sva zahvalnost i ljubav... U toj reči i u ćutanju koje potom nastane. Ponekad zablista u očima i poneka suza... Pa sad, šta mu možeš!... Lepo bismo se mi proveli kad bi čovek morao da odgovara za svaku suzu. Jer, suze su

kao nestašna deca. A, naposljetku, koja baka ne bi zaplakala kad dobije cveće!

I tako, oni se odriču tih suza i nikako ih ne priznaju da postoje...

— Treba da žurimo, *kerida*, jer, razumete... večeras opet imamo neku sednicu, razumete?

Oh, te proklete sednice! Gotovo je. Svečanost je završena.

Bakica ima svoje mišljenje o tim sednicama. I kad joj one ne pokvare ovakvu svečanost, a kamoli u ovakvoj prilici!... Osim toga, o tome su i lekari kazali svoje.

— *Kerido*, ti zaboravljaš šta ti je gospodin doktor kazao!

— Otkud zaboravljam?! *Kerida*, pa gospodin doktor je kazao, razumete, on je kazao da je sve u redu, razumete?

— Tako? To ti je rekao gospodin doktor?... Lazo, Lazo, meni se čini da si ti veliki zabušant i lola...

— Šta kažeš?! Ja — zabušant i lola?! — smeje se blaženo Laza Efrajim. — Sad i to?! Zabušant — ja?!

Pa da li to ona njemu tepa ili, naslućujući istinu, kori ga i srdi se na njega? Jer tu je moralo biti nečega, čim je on išao lekaru... I ko zna šta je lekar njemu najpre zabranio, a on potom ipak izvukao to: »Uglavnom, sve je u redu«, izmamio je to od lekara, kako bi rekli, »na protekciju«, uveravajući ga da će on paziti više no što to ovaj od njega zahteva. A Lazina reč uvek je imala prizvuk istine, čemu je mnogo doprinosila i ta njegova spoljašnjost »generala u ruhu redova«. A on je upravo tako izgledao: zdepast i omalen, spuštenih brkova, ružnih, velikih zuba, kratko podšišane kose i sve ostalo što ide uz to.

— Takav je bio moj Laza — uzdiše *tija Buena*.

— A sada pravo mi recite, *tija Buena*, da li ste se vi ponekad i svađali?

Ona me posmatra kao da nije sigurna da je dobro čula:

— Svađali?! Mi?! Ali, razumete... razumete...

Tu je duboko uzdahnula i tiho se zaplakala.

Gle! I ona zna to »razumete, razumete«!... Da li je to ona njega podražavala, ili je i sama primila tu uzrečicu?

A ja sam bakicu ovako razumeo: kako je on mogao da se svađa kad mu se jezik uvek tako zaplita i nikud dalje od tog »razumete, razumete«?

— A sad mi je i to žao što nije umeo da se svađa — spomenula je bakica i ovu njegovu, već zaboravljenu osobinu u velikoj riznici ostalih.

Njene suze ne može sada ništa više da zadrži. Ja osećam da joj moram reći neku reč utehe.

— Zašto plačete, *tija Buena*? Pa kod tih pesnika je uvek tako!

Ne znam kako mi je baš to palo na pamet. A kad sam otvorio usta da progovorim, misao još nije bila zrela. Sada sam, međutim, i sam poverovao svojim rečima.

— Pa zar je on bio pesnik? — iznenadila se bakica. — Otkud pesnik?... Ja ništa ne znam o tome. Zar je on bio pesnik?!

— Kako? Zar vi to ne znate?! A cveće, *tija Buena*? Zar ste vi to zaboravili? Četrdeset godina vam je svake subote donosio cveće... Pa zar to rade obični ljudi? Eto, kažite sami, zar to rade obični ljudi?

Gledala me je široko otvorenih očiju, kao kad žedan putnik sagleda dugo traženi izvor.

— To je tako čudno — šaputala je. — Ja prosto ne mogu da verujem... Međutim, to je živa istina: svake subote donosio mi je cveće. Ljubio mi ruku i govorio: »Hvala ti što si živa!« — »O, *kerido, kerido*«, kažem ja onda njemu... I bila sam srećna... kao u snu, kao u priči...

— Kao u pesmi, bakice, kao u pravoj pesmi...

EPILOG

S one strane druma, iz pravoslavnog groblja tiho se razlegala naricaljka, namećući svoj ritam i treperenje sumoru jesenjeg jutra. Vetar je donosio bat koraka onih koji su gornjim putem — onim ka crkvi — nailazili da obidu svoje mrtve.

I ja sam radi svojih mrtvih došao ovamo. Iako sam znao da tu neću naći njihove grobove. Ali ovde je nekada bilo jevrejsko groblje, pa da bar na tom mestu kažem *Kadiš* za njih.

Ali, na svoje najveće iznenađenje, groblja nije više bilo, već samo šumarak, obrastao žbunjem i mladica. Ni jednog spomenika nije bilo na njemu. Od grobareve kolibe ostalo je samo zgarište. Po njemu sam i razaznao gde sam.

Okrećem pogled ka gradu, unakaženom bombardovanjem, te se i u njemu jedva razaznajem. Kao da su jedino fabrički dimnjaci ostali čitavi: Dižu se pod oblake smeli, vitki i visoki, sada dimnjaci narodnih fabrika, garantija većeg, lepšeg i srećnijeg života, koji će se na tim ruševinama izgraditi.

Od grobareve kolibe ostala je samo stara kamena klupa pred njom. Na nju smo seli i gledali u izmaglicu koja se s podnožja brega izdizala iznad vijugave reke, kao da ćemo kroz nju bolje i stvarnije sagledati jezive događaje skore prošlosti.

Sa mnom je bio Caka, onaj Irod koledarski, i pripovedao mi šta je znao o njima. A ja sam ga slušao i premišljao u sebi da će ta priča biti jedino po čemu će se možda znati da nas je ikada ovde bilo.

— ... Svi u gradu znaju kako je to bilo sa Žakom i ponekad se opomenu toga. »Malo Jevrejčec«, tako su ga zvali, i pričaju o njemu kao da im se od srca otkinuo i kao da im je rod rođeni. . .

— Da li zato što je bio još dete?

— Biće da je i zbog toga. A možda i zbog toga što je bio među prvim žrtvama. Ali ima u tome još nešto. . . Ja o tome često razmišljam i čini mi se da sam uhvatio u čemu je stvar: *umeo je umreti!* . . . A — dete! Koliko mu je moglo biti godina? Četrnaest, petnaest, ne više. . . To je čudno, ali je tako. Kao da ga danas gledam. Secate li se vi njega? . . .

Sećao sam se, svakako. Jednom nas je sve u opštini zasmejao pozorištem koje nam je priredio. Poneki su se posle možda i zamislili nad tim i poučili se nečemu. Kroz svu bezazlenost i komičnost svega toga. Možda baš zbog nje. Jer poneke stvari mogu bolje da se sagledaju kad se gledaju očima deteta. I da se razumnije postave. . .

— Umro je kao dete — pričao je dalje Caka. — Kako da vam to objasnim? Nekako drukčije od svih koji su bili s njim, satrveni i kao oduzeti od užasa. A on sve to nije valjda ni pojmio. I, već u kandžama smrti, sav obuzet divljom mržnjom, neustrašiv u svom prkosu, pa ipak, po nečemu, kao kad ono deca prete da će »kazati tati«. Tako se iz njegovih dečaćkih usta, i na njegov detinji način, ovde prvi put video gest otpora, s plahovitom neobuzdanošću koja je zbog njegove detinje nemoći bila utoliko potresnija. . .

Tako se zapričao Caka. Tiho i razvlačeći, kao da samom sebi kazuje i da za sebe osvežava uspomene.

Mogao je pričati i o sudbini svojih najbližih koji su takođe nastradali. Ali, eto, doživeli smo i takvo vreme kad čovek oseća da bi bio neskroman ako bi iz opšteg stradanja, iz one opšte pogibije, izdvojio makar i rođenu majku i rođenog oca. Dolazi se do toga da se, prelazeći preko svega što je lično — a da čovek nije ni svestan kako se utapa u to opšte stradanje — iz takve opšte katastrofe izdvoji neko, čijoj se smrti — a samim tim i životu — na taj način priznaje veličina i izuzetna važnost.

— A njega su — pričao je Caka dalje — izvukli iz igre da bi ga izveli na streljanje. Jeste, brate, igrao se s decom na ulici. A oni su lovili svoje žrtve, ljude su lovili kao što šinteri love pse. Pohvatali su sve Cigane i sumnjive Srbe. (Jevreje, muškarce, su još ranije bili pokupili i poslali u logor.) Pa nikako da popune broj. Jer, moralo ih je biti ravno šest stotina. Šest stotina je moralo biti streljano kao odmazda za tri poginula Nemca. Pa se našla zver da prokaže maloga...

... Mi smo se posle pitali otkuda tom detetu ta smelost da prkosi i da se odupire? — zapričao se ponovo Caka. — Otac i mati bili su pitomi i tihi ljudi. A njegovo držanje nas je prosto zapanjilo. Ni traga od pokornosti. Nagao je da beži, kad mu se Nemac približio, hitrinom koju od njega, onako kržljivog, niko nije očekivao. Zadao mu je posla i dobro ga je zamorio. A što ga nisu odmah kuršumom dokrajčili imao je valjda da zahvali okolnosti što je pogubljenje imalo da se izvrši kolektivno i da ih na licu mesta bude ravno šest stotina. Ni jedan više i ni jedan manje. Ovde je to bilo prvo masovno ubijanje, pa bi to valjda naudilo dobrom glasu i visokom ugledu njihove tačnosti...

... I tako, eto, dosta im je muka zadao dok im je dopao šaka... Jer hteli su da ga uhvate živog. A on, hitar kao strela, umeo je da se vešto izmigolji i, priteran u tesnac, da nalazi izlaza, da preskače prepreke, da se provlači kroz bašte i vajate. A kad su ga najzad uhvatili, još se koprcao i otimao i, zapenušao od gneva, već raskrvavljenih usta i izobličena lica, nalazio je snage da im prkosi. Vikao je koliko ga grlo nosi (a bio je grlat), vikao kad su ga u kamion ubacili, vikao iz kamiona. Bio je otvoren kamion, prolaznici su mogli da čuju krike i udarce, i da gledaju kad su mu ruke vezivali i usta začepili...

... Onda je umukao. Kamioni su se već gubili u prašini i zatim sasvim iščezli, praćeni pogledima zanemelih prolaznika, njihovim suzama, škrgutom zuba i stisnutim pesnicama...

... Tamo negde, u Arapovoj Dolini, sve su ih streljali. Grob im se tačno ne zna. Mati mu toga dana išla da obiđe

muža u logoru, to jest da stoji kod kapije i gleda. A kad se vratila, našla je praznu kuću. Susedi su sklonili ostalu decu i jedva nalazili reči da izbezumljenoj majci ispričaju šta se dogodilo... Ona se više nije usuđivala da se odvoji od dece, predosećajući da će uskoro svi za njim...

... Uostalom, znaš već šta je posle bilo. Nikoga više nema. Od cele opštine ostalo je samo sećanje na »malo Jevrejče«. Malo mu ko i imena zna. Ali, to nije važno. Važno je što je danas »malo Jevrejče« naš koliko i vaš...

BELEŠKA O PISCU

Zak Konfino rođen je 1892, u Leskovcu, u zanatlijskoj porodici. Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Leskovcu, višu gimnaziju u Beogradu, a medicinski fakultet u Bernu, u Švajcarskoj, 1918. godine.

Po završenom školovanju bio je lekar u Leskovcu. Svoje prve humoreske objavio je u »Politici« tokom 1932. godine. U kolekciji »Naša knjiga« izišla je prva zbirka njegovih humoreski »Moji opštinari« 1934. godine; naredne godine »Lica i ličja«; u 1937. objavljen je u istoj kolekciji roman »Moj Jocko«, a uoči rata, 1941, »Humoreske«. Po Oslobođenju objavio je, u izdanju »Ježa«, zbirku humorističnih priča — »Rotarijanci«, 1947; potom, 1952, u izdanju »Novog pokolenja«, 100 godina — 90 grša«; a 1953, u izdanju »Prosvete«, roman »Moje jedinčice«. U izdanju »Narodne knjige« objavio je 1952. aktovku »U sredu se registrujem«; 1953. humoreske »Lekareve priče« i, 1957, dramu »Zaklinjem se«. U izdanju »Veselin Masleša« izašla je knjiga »Mamin veliki sin« 1960. godine; iste godine, u izdanju »Minerve«, objavljena je knjiga »Nove humoreske«...

Konfino se ogledao i kao komediograf. Drama »Plagijat« igrana mu je u Narodnom pozorištu u Skoplju i u Sarajevu. Komedijska »Krv nije voda« izvođena je u Narodnom pozorištu u Skoplju i u Nišu. spremljena i u beogradskom »Abraševiću« 1938, ali je policija zabranila izvođenje uoči same premijere. Posle Oslobođenja igrana je u mnogim pozorištima aktovka »Usredu se registrujem«, nagrađena na konkursu amaterskih društava. Zatim komedija »Siroto moje pametno dete« bila je jedan od četiri najviše igranih komada širom Jugoslavije tokom 1957. godine. Komedijska »Eksperiment«, nagrađena prvom nagradom na konkursu »Saveza jevrejskih opština«, izvođena je u Varšavi na sceni Državnog jevrejskog pozorišta, a njena televizijska varijanta igrana je u beogradskoj televiziji. Najzad komedija »Juda hoćest — ljubomora« igrana je 1966/67. u zagrebačkom pozorištu »Varietete«, i Narodnim pozorištima u Leskovcu, Prilepu itd.

Valja pomenuti i njegove radiodrame »Mamin veliki sin«, »Lekar u dilemi«, »Trešnjin rođendan« i »Zdenko Naduvenko«, koje su izvođene na radio-scenama naših radio-stanica.

Konfino se ogledao i u prevodima. Preveo je roman Šaloma Alejhema »Marijenbad« (u izdanju »Novog pokolenja«); a njegova zbirka humoreski »Lica i naličja« (u prevodu »Perfis e silhuetas«) na portugalskom, štampana je u Rio de Žaneiru, u Brazilu. Osim toga, pojedine humoreske prevedene su i objavljene u listovima i časopisima na češkom, bugarskom, ruskom i nemačkom jeziku.

... Roman Žaka Konfina *Jesi li ti razapeo Hrista* priča sa svojstvenim šarmom ovog starog i uglednog pisca sudbinu Jevreja iz jedne srbijanske palanke. Radnja se dešava pre drugog svetskog rata i završava se okupacijom i masovnom »likvidacijom jevrejskog pitanja«. To je onaj tragičan akcenat finala koji lebdi nad ovom knjigom od časa kad je otvorite. Neka se priča sudbina dečaka i devojčica, mučan život jevrejske i srpske sirotinje, neka se pričaju ljubavne zgode mladih ljudi raznih vera, neka se opisuju praznici, svečanosti, otvaranje »radnji« i druge peripetije ovog romana, neka to pripoveda Žak Konfino na svoj humoristični način, u tradiciji Pereca i najboljih stranica Šaloma Alejhema, tragičan je vazduh, pokreti, likovi svih ljudi koji prolaze ovom knjigom. I možda je to razlog što izdvajam ovu knjigu iz obimnog opusa ovog pisca, što je smatram njegovim najboljim i najkompletnijim delom, delom visoke ljudske i književne vrednosti...

OSKAR DAVIČO

... Mene su najviše zasmajavale knjige. Najveselije časove sam proveo sa Servantesom, Gogoljem, Hašekom, Iljfmom i Petrovom, a od naših sa Nušićem, Sremcem, a moja posebna slabost je savremeni humoristički pisac Žak KONFINO, koji mi je isto toliko drag kao i Babelj ili Šalom Alejhem, jer njegov humor me podseća na humor ovih velikih pisaca. I, eto, baš taj pisac, Konfino, koji sve druge zasmajava godinama, na skupštinama Udruženja književnika uvek se i isključivo na nešto žali. Dok ga gledam, podseća me na onog Babeljevog mladoženju koji seda

pored svoje mlade »onemeo od tuge«. Tako i Konfino sedi pored svog humora — nem od tuge...

BRANKO ČOPIĆ

Roman Žaka Konfina *»Jesi li ti razapeo Hrista«* u neku ruku predstavlja krunu njegovog pripovedačkog stvaralaštva.

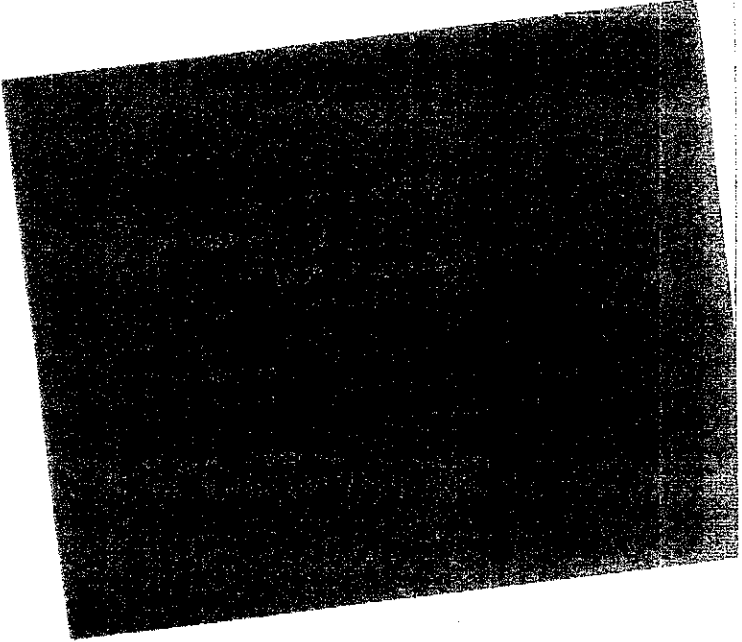
Poznati majstor humorističke pripovetke ovde je zadržao sve kvalitete svojih kratkih komada proze.

Veština kojom su karakteri nabacani sa svega dva-tri poteza, živost jezika i u opisnom delu teksta i u dijalogu, duhovitost poenti na kraju svakog poglavlja karakteristika su pripovedača, ali način na koji se likove razvijaju, kako se širi vidokrug čitaoca zahvatajući sve dublje probleme jedne tipično naše palanke, kvaliteti su zrelog i iskusnom rukom koncipiranog i napisanog realističkog romana. U vidu pitanja *»Jesi li ti razapeo Hrista?«* Konfino unosi jednu ozbiljnu, socijalnu i društvenu notu u svoju knjigu.

Kao pripovedač, Konfino je svakog trenutka zabavan. Pored toga, on vešto — jer neprimetno — otkriva ogromno bogatstvo jevrejskog folklora, običaja, koji su ponekad verski, ponekad nacionalni, ponekad izvitopereni — ali uvek veoma duhoviti i imaju i svoje simbolično značenje.

Po društvenom pitanju o Jevrejima, koje ova knjiga postavlja, ona je važna za našu sredinu; po sadržaju, ona je veoma zabavna lektira. U celini: dostojno delo, štaviše, rekao bih, jedno od najboljih dela ovoga autora.

IVAN IVANJI

Štampa: NIP „Nova Makedonija“
Skopje, Bulevar JNA 68